

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'ÂN VE BİLİMSEL VERİLERE GÖRE İNSANIN YARATILIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Sümeyye AÇMAK

Danışman
Prof. Dr. Mehmet OKUYAN

Samsun, 2018

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'ÂN VE BİLİMSEL VERİLERE GÖRE İNSANIN YARATILIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Sümeyye AÇMAK

Danışman

Prof. Dr. Mehmet OKUYAN

Samsun, 2018

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

… /… / 20…

Sümeyye AÇMAK

TEZ KABUL VE ONAYI

Sümeyye AÇMAK tarafından hazırlanan Kur'ân ve Bilimsel Verilere Göre İnsanın Yaratılışı başlıklı bu çalışma, (   ) tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	İmza
Başkan :________________________________	_______________
Üye : __________________________________	_______________
Üye : __________________________________	_______________

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

___/___/_____

Enstitü Müdürü (*İmza ve Mühür*)

ÖZET

KUR'ÂN VE BİLİMSEL VERİLERE GÖRE İNSANIN YARATILIŞI
Sümeyye AÇMAK
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri, Yüksek Lisans, Temmuz/2018
Danışman: Prof. Dr. Mehmet OKUYAN

Kur'ân-ı Kerîm kendisini, evreni ve insanı okunması ve araştırılması gereken üç kitap olarak görmektedir. Bu bağlamda vahyin içerisinde insanın Yaratıcısı'yla, insanın insanla, insanın eşyayla ve insanın evrenle münasebetlerini ele alan pek çok ayet mevcuttur. Bu ayetlerin ortak noktası yaratılış amacına uygun insan inşa etmektir.

Kur'ân-ı Kerîm'de insan hayatının nasıl başladığı, hangi süreçlerden geçtiği ve bu sürecin aşamaları hakkında pek çok ayet mevcuttur. Ona göre insan, uzun süreçler sonucunda varlık sahnesine çıkmıştır. Çalışmada bu süreçler elementer ve embriyolojik olmak üzere iki aşamada ele alınmıştır. Elementer süreç, insanın varlık kazanmadan önceki toprak ve türevleriyle olan ilişkileridir ve bu süreç yedi aşamada ele alınmıştır. Embriyolojik süreç ise, insanın anne rahminde geçirdiği aşamadır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu süreçle ilgili detay denebilecek bilgiler mevcuttur. Bu süreçte, üreme hücrelerinin oluşumundan döllenmesine, döllenen hücrenin anne rahmine tutunup gelişimine ve bu gelişimde geçirdiği evrelerle ilgili tüm bilgiler yedi aşamada ele alınmıştır. Çalışmanın asıl konusunu oluşturan bu süreçte her bir aşama embriyoloji biliminin verileriyle karşılaştırılarak aktarılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de insanın yaratılışıyla ilgili her bir ayet farklı bir hakikate işaret etmektedir. Bu hakikatlerin araştırılması ve ortaya çıkarılması da insanlığa bırakılmıştır. İlgili ayetler dikkatli ve detaylıca incelendiğinde günümüzdeki bilimsel verilerle uyumlu olduğu ve bilimsel araştırmalara yön vereceği görülecektir.

Anahtar Sözcükler: Kur'ân-ı Kerîm, İnsan, Yaratılış Aşamaları, Embriyoloji.

ABSTRACT

THE QURAN AND THE CREATION OF THE HUMAN BEING ACCORDING TO SCIENTIFIC DATA

Sümeyye AÇMAK

Ondokuz Mayıs University, Institute Of Social Sciences

Departmant of Basic Islamic of Science, M.A., July/2018

Advisor: Prof. Dr. Mehmet OKUYAN

The Noble Quran views itself, the universe and humankind as three books that must be read and researched. In regards to this there are many verses of the Quran that adress the relations between mankind and his Creator, two people, man and material, and man and the universe. The common trend between these verses are to build a person that fits their purpose of creation.

There are many verses in the Quran about how humanlife began, the phases that man passes through and the stages within these phases. In relation to this, as a result of long phases, mankind has taken its place on the stage of existence. In this study, these phases will be addressed in two stages: elementary and embryological. The elementary stage, is the relationship of soil and its derivatives that humans were before there existence and this phases is addressed in seven stages. The embryological phase however, is the time that man spends in the mothers womb. There is information, that we can call detail in the Quran regarding this phase. During this phase, from the production of the reproductive cells to its fertilization, to the progress of the fertilized cell holding onto the mothers womb and during this progress all the information regarding the phases that it passes through are addressed in seven stages. This phase, which makes up the studies primary topic, is relayed by comparing each stage with embyological data.

Every single verse, regarding the creation of man in the Quran indicates a different truth. And it has left it to mankind to reseace and put forward these truth. When the concerned verses are carefully and with detail examined, it can be seen that they are in line with the scientific data of today and that it can steer scientific research.

Keywords: The Holy Quran, Man, Creation Stages, Embryology.

ÖN SÖZ

İnsanlığın değişmez değerlerini temsil eden İslâm vahyinin zirvesi Kur'ân'dır. Kur'ân, insanlığı karanlıklardan aydınlığa çıkarmayı hedefler ve bu hedefin eylemi de "oku" emriyle başlamıştır. Bu emir, evvela vahyi "anla, kavra ve anlat" anlamlarını içerir. Nitekim Hira'da Hz. Peygamber'e "oku" emri verilirken "yazılı belgeyi oku" anlamında verilmemiştir. Zira Hz. Peygamber'in elinde de herhangi bir metin mevcut değildir. O halde, öncelikle bu emir, Hz. Peygamber'in şahsında tüm muhataplarına, kainata varoluşsal bir metin olarak bakıp, onu bir kitap gibi okumayı ödev vermiştir. Kur'ân ise, bu okumanın nasıl yapılacağına ilişkin ideal formüller verir, sağlam bir alt yapı kurar, doğru bir bakış açısı kazandırır, kıssalar ve darb-ı meseller vererek bu bakış açısını zenginleştirir ve böylece tüm muhataplarının farklı zihinsel ve sosyal yaşantılarına hitap eder ve belki de en önemlisi muhataplarının kalbine dokunarak sağlam bir iz bırakır.

Kur'ân vahyi insana farklı okuma nesneleri sunar. Bu nesneleri üç ana başlıkta toplamak mümkündür. Bunların ilki, tüm ortak değerleri içinde barındıran Kur'ân vahyidir. İkincisi, tabiat kitabı, sonuncusuysa insan kitabıdır. Bunların hepsinin de birer ayet olduğunu vahiy bizlere öğretir. Okuma nesnelerini okumadan onları anlamak ve kavramak mümkün değildir. Bu üç farklı kitabı okumanın en garantili yöntemi de Kur'ân'ı hakem kılarak diğerlerini okumaktır. Bu anlamda okumak, her insan üzerine bir sorumluluktur. Bu sorumluluk, hem İslâmîdir hem de insanîdir. Varlık, okumayı bekleyen bir kitaptır. Varlığa kitap gözüyle bakmayan kişinin ilim sahibi olması düşünülemez. Zira varlığın bir anlamı ve amacı vardır ve insan da bu anlam ve amacı kavrama potansiyeline sahip olarak yaratılmıştır. Bu potansiyelini ne kadar eyleme dönüştürürse o kadar insan olabilecek ve ne kadar insan olabilirse o kadar yaratılma amacını gerçekleştirecektir.

Kur'ân'da kainata atıf yapılan tüm ayetlerde, insanların muhakkak okumaları ve keşfetmeleri gereken bir şeyler olduğu vurgusu vardır. Zira Allah, kainatı okunup anlaşılması gerekli bir kitap olarak tasarlamış ve insanlığa sunmuştur. Onun türlü imkanları içerisinde varlığını devam ettiren insan, kimi zaman kainattan hareket ederek kendi sır ve sınırlarını, kimi zaman da kendinden hareket ederek kainatın sır ve sınırlarını keşfeder. Kainat, bir yönüyle kompleks ve karmaşık, bir yönüyle de hassas ve kusursuz denge ve düzene sahiptir. İnsanlığın kainat karşısındaki

şaşkınlığı, hayreti ve acizliği onu, söz konusu hassas denge ve düzene sahip bu mükemmel yapıyı çözmeye ve keşfetmeye iter. İnsanlığın yaratılışından bu zamana kadar insan, her daim kainatı araştıran, anlamaya dayalı eylem yapan ve onu keşfeden rolünü üstlenmiştir.

Kur'ân, özne olsun nesne olsun, varlık içerisinde "manasız" hiçbir şey olmadığını ifade etmektedir. Zira maksatsız yaratılan hiçbir şey yoktur. Bir maksadı olanın mutlaka bir manası da vardır. Yere, göğe, kendine kısaca zerreden kürreye bakan her selim akıl sahibi, ayetin diliyle şu ifadeleri dile getirir: "Rabbimiz! Sen bütün bunları batıl olarak yaratmadın." (Âl-i İmrân 3/191). Zira insan, vahyin indiriliş sebebidir. Tüm ayetler insana, onu iç ve dış benliği ile tam manada insan yapacak özelliklerin formüllerini verir ve bu formüllerle de binlerce sorunun cevabına ulaşmalarını ister. Nitekim vahiy, insanlığın değişmez değerlerini yansıtır. Aynı zamanda, insanlığın önüne dış alemi yani kainatı serdiği gibi onun bizzat kendi iç ve dış benliğini de sermiştir. Kur'ân'da, insanın yaratılmadan önceki merhaleleri ve durumu anlatıldığı gibi elimizdeki bilimsel verilerle de müşahade edebildiğimiz anne karnındaki yaratılış ve gelişimi hakkında detaya varabilen bilgiler mevcuttur.

Biz de bu çalışmamızda insanın yaratılışı hakkında vahyin bize sunmuş olduğu gerçekliklerin, modern çağda bilinen gerçekliklerle nasıl bir ilişkisi olabileceğini, insanın yaratılış sırlarındaki mükemmelliğin bizlere neler anlatmaya çalıştığını, insanlığın yaratılışı hakkında vahiydeki bu bilgilerin günümüz modern düşüncesini nasıl etkileyebileceğini ve de vahyin bu bilgileri sayesinde Müslüman dünyasına ne gibi ödevler düştüğünü anlatmaya ve aktarmaya çalışacağız. Bu amaç doğrultusunda Kur'ân'da insanın yaratılma sürecine ait tüm ayetler, birçok tefsir kaynağına başvurarak araştırılmış ve konu hakkında modern dönemde kanıtlanmış bilgiler ışığında konu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Giriş'te araştırmanın konusu, amacı, önemi, sınırlılıkları ve araştırmada kullanılacak yöntemler hakkında bilgiler sunulmuştur.

Birinci bölümde Kur'ân'ın modern bilime bakışı, vahiydeki kevni ayetler bağlamıyla birlikte incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde kısaca genel tefsir metotları ve öncüleri hakkında bilgi verilmiştir. Yine bu bölümde ilmî tefsir hakkında bilgi verildikten sonra, ilmî tefsir çalışmalarına destek verenler veya karşı çıkanlar

öncüleriyle birlikte ele alınarak açıklama yapılmıştır. Aynı zamanda bu bölümde, din ve bilim çatışmasının imkanı, konunun Hıristiyan düşüncesindeki arka planı ve İslâma yansımaları açıklanarak, İslâm dünyasının bilime olan katkıları bağlamında bazı belli başlı Müslüman bilim insanları sunulmuştur.

İkinci bölümde, Kur'ân ve modern bilim ilişkisine yer verilmiştir. Bu bölümde vahiydeki belli başlı kevni ayetlerin modern bilgilerimizle karşılaştırdığımızda neye atıf olabileceği dile getirilmiştir. Bu başlık altında Kur'ân ve evren, kainatın başlangıçtaki hali, göklerin ve yerin yaratılışı, güneş ve ayın hali, gece ve gündüzün yaratılış sırrı, rüzgarlar ve fonksiyonları, yağmurun oluşumu, bitkiler alemindeki durum ve hayvanlar alemi bal arısı örnekliğinde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu konularda vahiyde yer alan tüm ayetler incelenmiştir. Aynı zamanda ayetlerin bugüne bakan yönleri modern bilgiler ışığında ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, vahiyde insanın kökenine yani elementer sürecine dair bilgiler, yedi aşamada ele alınmıştır. Bu aşamalar ele alınırken, bu aşamayla ilgili ayetler incelenmiş, gerekli kelimelerin sözlük anlamları ve vahiyde kaç defa geçtiği zikredilmiş, sonra da ilgili ayetler hakkındaki görüşler belirtilmiştir.

Dördüncü bölümde ise Kur'ân'da insanın embriyolojik sürecini anlatan tüm ayetler yedi aşama olarak ele alınmıştır. Bu aşamalarla ilgili tüm ayetler incelenerek, kavramların anlamları üzerinde durulmuş, ayetler hakkındaki farklı görüşler dile getirilmiştir. Son olarak ayetlerin günümüz modern düşüncesinde neye atıf yapmış olabileceği, embriyoloji bilimi hakkındaki bilgilerle karşılaştırılarak verilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde ayetlerin atıf yapmış olabileceği gerçeklikler, insan embriyolojisinde genel kabul görmüş eserlerden yararlanılarak konu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda ayet meallerinde Mustafa İslâmoğlu'nun *Hayat Kitabı Kur'ân-Gerekçeli Meal-Tefsîr* isimli eserden yararlanılmıştır**.** Ayetlerin mealleri verilirken herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir.

Son olarak çalışmanın başlangıcından bitirilişine kadar emeği bulunan danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Okuyan'a; embriyoloji bilimine ilişkin bilgi birikimiyle araştırmanın olgunlaşmasında önemli katkıları olan Dr. Osman Karakuş Bey'e teşekkür etmeyi bir görev kabul ediyorum.

Sümeyye AÇMAK

Samsun, 2018

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM
KUR'ÂN VE BİLİM

KISALTMALAR

AÜİFD : Ankara Üniversitesi İahiyat Fakültesi Dergisi

b. : Bin, ibn

Bkz. : Bakınız

CÜİFD : Celal Bayar Üniversitesi İlahiyat Dergisi

c. : Cilt

Çev. : Çeviren

DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi

EÜİFD. : Erzurum Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

h. : Hicrî

Hz. : Hazreti

MÜİFD : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

s. : Sayı

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

trs. : Tarih yok

vd. : ve diğerleri

y.y. : Yayın yeri yok

GİRİŞ

Varlıktaki anlamlılık ve amaçlılık Yüce Allah'ın eseridir. Bu yüzden, kainatta yaratılmış olan her bir şeyin anlam ve amacı vardır. Yüce Allah'ın her şeyi "hak ile" yaratması, her şeyin özünde anlam ve amaç taşıdığına delalet eder. Bu durum vahiy için de geçerlidir. Kur'ân'ın bir anlamı vardır, çünkü bir amacı vardır. Kur'ân'ın amacı, muhatabının aklını ve gönlünü, karanlıklardan kurtarıp ışığın aydınlığına kavuşturmaktır, yani doğru yöne yöneltmektir. Kur'ân'nın indiriliş amacı olan hidayet, ancak anlamı kavrandığında gerçekleşecektir. Vahiy, insanı adeta bir binanın inşa edilmesi gibi inşa eder ve ona değer katan ölçüleri bizzat anlayacağı dilde aktarır. Bu bakımdan vahyin ele aldığı konuların merkezinde insan vardır. İnsan, kainatın kozmik düzeninde, canlı veya cansız tüm varlıklarla, bilinen veya bilinemeyen tüm şeylerle belli ölçülerle ilişki kurar. Kainatla bir şekilde ilişki kuran insanın, onu merak etme, anlama, keşfetme ve çözme eğilimi her daim varlığını korumuştur.

Vahyin direkt muhatabı olan insanoğluna verilmiş üç tür kitap vardır. Bunlar, vahyin bizatihi kendisi olan "Kur'ân kitabı", "kainat kitabı" ve en özelde ise "insan kitabı"dır. İnsanoğlu bu üç kitabın anlaşılması, kavranması ve gerektiği ölçülerle yaşanmasından sorumludur. İnsan için Kur'ân, bir hayat kitabı ve insan olabilmesi ve o hal üzere ölebilmesi için rehber niteliğinde bir kılavuzdur. Diğer yandan kainat kitabı, insanın fıtratında bulunan merak etme ve keşfetme özelliğini gerçekleştireceği bir laboratuvar niteliğindedir. İnsanoğlu kainatı araştırdıkça, keşfettikçe ve kendinin kainattaki konumunu kavradıkça, Yaratıcısına yaklaşacak ve vahyin asıl amacının nelerden müteşekkil olduğunu kavrayacaktır. Son olarak anlaşılması ve okunması gereken kitap, bizzat insanın kendisidir. Vahiyde, insanın iç ve dış benliğinde neler gizlediğini, potansiyelinin nereye kadar ulaşabildiğini, yaratılışındaki sırların neler olduğunu, onun sosyal ve psikolojik durumunu ortaya seren birçok ayet mevcuttur. Kur'ân detaylı bir şekilde incelendiğinde, insanın hem yaratılış öncesi elementer sürecine, hem de anne rahmindeki gelişim sürecine dair yoğun bir anlatımın mevcut olduğu görülür. Her şeyin bir gayesi olduğu gibi, vahyin de insanın yaratılışı hakkında dile getirdiği ayetlerinin muhatabı olan bizlere söylemek istediği mesajı vardır. Bu mesajın ana ekseni insana sınırlılıklarını bildirerek Yüce Allah'a gereği gibi kulluk yapmalarını sağlamaktır. Zira insanoğlu, gözle görülemeyecek kadar

küçük iki hücreden meydana gelen ve her bir aşaması tamamen ilahi inşa projesi olan bir eserdir. Bu nedenle de kendi yaratılışı üzerinde düşünmesi emredilir. Bu düşünme yolculuğu da vahyin rehberliğinde, onun verdiği bilgiler ekseninde keşfedilir. Böylece insan, Yaratıcısının mükemmelliğini ve kendinin kainattaki acizliğini en etkili biçimde kavramış olur. Bu bakımdan vahiyde insan ve yaratılışı hakkında verilen her bir ayetin boşuna değil bir gerçeğe atıf yaptığı kanaatindeyiz.

1. Araştırmanın Konusu

Kur'ân Allah'ın kelamı, insanın da kitabıdır. Vahyin konusu insan, hedefi insanın yaratılış amacını gerçekleştirecek bir hayatı inşa etme kıvamına getirilmesidir. Bu bağlamda vahiy, biz muhataplarının, aklını, gönlünü, hayatını, iç ve dış benliğini fıtrata uygun olarak inşa etme gayesi taşır. Bu nedenle de insanlığa hidayet ve rehberlik maksadıyla gönderilen Kur'ân-ı Kerîm elbette onun muhatabı olan insan için her bakımdan onu kuşatan değerler manzumesidir.

Kur'ân'ın hidayet ve rehberlik işlevlerini yerine getirebilmesi, onun bir bütün olarak anlaşılması ve yorumlanmasına bağlıdır. Onun her ayeti muhatabının hayatı anlamlandırmasının bir aracı olarak kabul edilmelidir. Zira vahyin bir amacı vardır, o da anlaşılmaktır. Vahyin anlamını kavramak ve hayatını bu anlam üzere bina etmek, her akıl sahibi mümin üzerine sorumluluk yükler.

İnsan akıllı ve düşünen bir varlıktır. Yaratıldığı ve ona hayat ve akıl bahşedildiğinden beri hem kendisini hem de içinde var olduğu kainatı merak etmiş ve onun sırlarını keşfetmeye çalışmıştır. Bu eylemin neticesinde tüm medeniyetlerin katkılarıyla ortak bir hafıza oluşmuştur. Yüzyıllardır insanlığın ortak hafıza ve tecrübesiyle ilerleyen bilimsel buluşlar hem kainatın sırlarını açıklamakta, hem de insanın bizatihi kendisinin sırlarını keşfetmektedir. Vahiy ise, hayat kitabı olması dolayısıyladır ki, insana hem kendini tanıtan hem de içinde yaşadığı kainatı tanıtan paradigmalar sunar. Vahyi ilk defa okuyan kişi bile onun içinde kainat ve insan hakkında yüzlerce ayet bulunduğunu fark eder. Kur'ân'daki ayetler, insanın hem evreni anlamasını ve onunla iyi ilişki kurmasını, hem de kendini tanımasını, yeterlilik ve sınırlarını bilmesini amaçlar. Kur'ân, bazen insanı kainatın derinliklerine götürürken, bazen direkt gözle müşahede edebileceği gökyüzü, yeryüzü, bitkiler, hayvanlar gibi varlıklara, bazen geçmiş dönemlerde yaşanmış kıssalar anlatarak ona hayat dersi verir, bazen bizzat kendi aşamalı yaratılışına, bazen de onun manevi ve

duygusal boyutuna atıfta bulunur. Bu ayetlerin her birinin bize anlatmaya çalıştığı gerçekler vardır ve bu gerçeklerin temelini de Allah'ın varlığı oluşturur. Zira bize sunulan tüm bu argümanlar, Allah'ın varlığına ve tekliğine delalet eder. Yine kainatın kusursuz biz düzende işlediği gibi insanın da yoktan var edildiği ve onun da kendi içinde mükemmel bir uyum içinde nasıl var olduğu bizlere sunulur. Bu nedenledir ki vahiy, insanı her bakımdan çepeçevre kuşatır ve hayata dair vazgeçilmez formüller sunar. İnsanlığın da bu formüllerle binlerce soruyu çözebilmesini sağlar.

Kur'ân, bir bilim kitabı değildir, hayat kitabıdır. Vahye, ansiklopedik değerler içeren bir kitap muamelesi yapılmamalıdır. Ancak vahyin, hayat kitabı olması hasebiyle insanı kuşatan tüm değerlere az ya da çok atıfta bulunduğu gözden kaçırılmamalıdır. Özellikle kainata ve bizzat insanın yaratılış ve özellikleri hakkında çok önemli bilgiler içerir. Kevni ayetlerin Kur'ân'ın genelinde oldukça büyük bir yer tutması, onun muhatabı olan insanı, bu ayetlerin sırlarını keşfetmeye sevk etmiştir. Bu bakımdan vahiy, indirildiği zamandan beri her çağda müslümanlar, kendi anlayış ve bilgi seviyeleri dahilinde kevni ayetleri yorumlamışlar ve gündemlerine almışlardır. Bu da insanlık tarihindeki gelişme ve ilerlemelere paralel olarak bilimsel tefsir anlayışı ve yönteminin doğmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle Batı'nın karanlık çağ yaşadığı yıllarda İslâm dünyası, bilim ve eğitimde altın çağını yaşamış, ve müslüman alimlerin buluşlarıyla adeta bilimde çağ atlanmıştır. Onları, bilimde ilerlemeye sevk eden en önemli amil ise vahiy olmuştur. Müslüman alimlerin her biri vahyin önderliğinde, kainatı anlamaya ve insanlığa faydalı olabilecek araştırmalar yapmaya yönelmişlerdir. Yani vahiy onların çalışmalarında itici güç olmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm Hz. Peygamberimizden itibaren farklı okumalara maruz kalmıştır. İlk dönemlerde daha çok rivayet eksenli okuma yaygınken, zamanın ve dönemin değişmesiyle dirayet bazlı okuma yayılmaya başlamıştır. Bilimsel tefsir hareketinin ortaya çıkışını, dirayet tefsirinin ortaya çıkışıyla başlatmak daha doğru olacaktır. Yüzyıllardır Kur'ân üzerine çalışmalar yapan müfessirler ve ilim insanları birçok görüş ortaya koymuşlardır. Bu da gayet doğaldır. Çünkü her kişinin olayları anlama ve yorumlama kabiliyeti oldukça farklıdır. Aynı zamanda her dönemin şartları ve getirdiği sorun ve çözümleri de farklı olmuştur. Bu nedenle de vahiy her dönemde farklı yoruma tabi tutulmuş ve bu da pek çok bilginin günümüze kadar gelmesine vesile olmuştur.

Özellikle son dönemlerde bilimsel gelişmelerin baş döndürücü bir hızla ilerlemesi, geçmişte doğru olarak bilinen birçok tabiat olayının yanlış olduğunun ortaya çıkması, insanın yaratılışı hakkındaki bilgilerin düzeltilmesine dair çalışmaların varlığı, Kur'ân'da yer alan ayetlerin işaret ettiği hususların bilimsel gelişmeler neticesinde öneminin daha net kavranmasına ve bunun neticesinde vahyin bildirdiği gerçeklere hem inananlar hem de inanmayanlar nezdinde Kur'ân'a yönelmesine vesile olmuştur.

Bu çalışmanın konusunu da bahsettiğimiz bilimsel ilerlemeler ve vahyin işaret ettiği gerçekler arasındaki uyumun olup olamayacağı oluşturmaktadır. Kur'ân'da işaret edilen ve bilimsel gelişmeler sonucunda elde edilen veriler arasında nasıl bir ilişki olması gerektiği açıklanmaya çalışılmıştır. Vahyin ortaya koymuş olduğu değerlerin, günümüzde bize ne anlatmaya çalıştığı, bilimsel gerçekliklerin ne değerde doğru olabileceği ve bu konuda yapılan değerlendirme ve eleştirilere yer vererek izah edilmiştir. İslam, akıl dinidir ve hiçbir zaman ilmi ve ilerlemeyi engellememiştir, bilakis teşvik etmiştir. Vahiy hiçbir ayetinde düşünmeyin, akletmeyin, kör ve sağır olun dememiştir. Her daim aklı ve imanı birlikte mezc etmiş ve insanı ilgilendiren her alana dair söylemde bulunmuştur. Biz de bu çalışmamızda, ayetlerde yer alan insanın yaratılış aşamalarını, günümüzdeki embriyoloji ilmi verilerinin yardımıyla neler anlatmaya çalıştığını ve şu zamana kadar bilinen yanlışların neler olabileceğini izah etmeye çalıştık. Vahiyde, insanın yaratılışına dair çok fazla ayet vardır. Ve bu konuda ayetlerde yer alan bilgiler günümüz modern bilimin daha yeni keşfettiği gerçeklerdir. Vahyin atıfta bulunduğu bu hakikatlere salt metin bazlı okumada bulunmanın doğru olmadığı kanaatindeyiz.

2. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamızda Kur'ân ve bilim ilişkisi bağlamında yapılan yorumlar, bu konudaki belli başlı isimler ve eserlerinden yola çıkılarak aktarılmıştır. Çalışmamızın asıl konusu olan insanın yaratılışı ve modern bilimin bu konudaki söylemleri, karşılaştırılmalı olarak ele alınmıştır. İnsanın yaratılışı hakkındaki ayetler belli aşamalar başlığı altında dile getirilmiş, ilgili ayetler hakkında müfessirlerin yaptıkları yorumlara yer verilmiştir. Yani geçmiş ve şimdiki dönem müfessirlerinin, ilgili ayetler hakkında yaptıkları yorumlar, benzerlikler veya farklılıklar dile getirilerek benzer yorumlar gruplandırılarak aktarılmıştır. Daha sonra her aşamayla ilgili modern embriyoloji ilminin konuyu nasıl izah ettiği, kendi kavramları kullanılarak

açıklanmıştır. En sonunda ise, konu hakkındaki yorumumuza yer verilmiştir. Çalışmamızda oldukça fazla müfessirin kaynağına atıfta bulunulmuştur. Bundaki amaç, konu hakkında müfessirlerin yaptıkları yorumların, dönemlerinin ilmi verileri dahilinde değiştiğini göstermektir. Böylece insanın yaratılışı hakkındaki ayetlerin, geleneksel ve modern yorumlar ışığında nasıl anlaşılabileceği, bu ayetlerin yorumlanma yöntemi ve süreçteki değişiklikler, günümüz bilim insanlarının konuya yaklaşımları açısından yapılacak bir karşılaştırmanın genel çerçevesi ortaya çıkmış bulunmaktadır. Karşılaştırmamızda, önceden de bahsettiğimiz gibi, müfessirler yorumlarındaki benzerliklerine paralel olarak gruplandırılmış ve konu hakkındaki modern yorumlar kendi kavramlarıyla aktarılmıştır. Bu bağlamda, tezimizin konusu insanın yaratılışı olduğundan, özellikle embriyoloji ile ilgili kısımlarda, modern bilimin konuyu izah biçimleri doğrudan eserlerden faydalanılarak aktarılmıştır.

3. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Kur'ân-ı Kerîm nazil olduğu dönemlerden itibaren Müslümanlar tarafından oldukça yoğun araştırma faaliyetine konu olmuştur. Doğrudan vahiyle bağlantılı olan tefsir ilmi yanında, Kur'ân'ı anlama gayretlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan birçok ilim dalı bir yönüyle onunla ilişki içindedir. Bunları göz önüne aldığımızda vahyin çok yönlü bir kitap olduğu ve muazzam yapısıyla bizleri etkilediği fark edilmelidir. Hem teorik olarak hem de pratik hayatta karşılığı olan bu zenginliğin oluşmasında, elbette ki Kur'ân'ın muhatabı olan insanın, kendisi ve evren hakkında düşünmeye ve araştırmaya yönlendirmesinin ciddi etkisi olmuştur. Zira insanoğlu yaratıldığı ve akıl yetileriyle donatıldığından beri, bizzat kendi yaratılışı ve evrenin yaratılış ve düzeni hakkında araştırma ve keşfetme faaliyeti göstermiştir. Vahyin bu alanlar hakkında söylemiş olduğu hakikateler de bu çalışma faaliyetlerinin mihenk taşını oluşturmuştur. Bu bakımdan Kur'ân'ın nazil olduğu dönemden beri Müslümanlar kevni ayetlere önem vermişlerdir. Özellikle dirayet tefsirlerinin ortaya çıkması ve bilimsel gelişmelerin Kur'ân'da bahsedilen bir takım kevni gerçekleri destekler yapıya kavuşmasıyla birlikte, hem İslam dünyası hem de müsteşrikler dikkatlerini Kur'ân üzerine yönlendirmişlerdir. Böylece yüzyıllardır dönemin bilimsel buluş ve gelişmeleri çerçevesinde Kur'ân'la ilgili ayetler yorumlanarak ciddi bir literatür oluşturulmuştur. Bu literatür hak verilmelidir ki her dönemin bilgiye ulaşma ve yorumlayabilme kabiliyeti ve yeterliliği paralelindedir. Bu tez de Kur'ân'ın bilimsel çalışmalarla nasıl bir ilişki kurduğu ve vahyin işaret ettiği

hakikatlerin günümüz bilimsel sonuçlarıyla kıyaslandığında nasıl okunması gerektiği, insanın yaratılışı ve embriyoloji biliminin verileri özelinde anlatılmaya çalışılmıştır. Konuyu açıklamaya çalışırken ilk önce Kur'ân ve bilimsel gerçeklerin arasında nasıl bir ilişki olması gerektiği ayetler ve günümüzde elde edilen veriler baz alınarak anlatılmıştır. Vahiyde yer alan insanın yaratılışı ise bizim asıl konumuzu oluşturmaktadır. Kur'ân'da ciddi sayıda insanın kökenine ve anne rahminde geçirdiği merhalelere açıklık getiren ayetler mevcuttur. Ve bu ayetler iyice araştırıldığında modern embriyoloji ilminin verileriyle oldukça benzerlik taşıdığı görülür. Bu sebeple biz de çalışmamızda, vahiyde insanın yaratılışı hakkında geçen her bir ayeti, ilgili konuda modern embriyolojinin neler söylediğini göz önünde bulundurarak açıklamaya çalıştık.

Çalışmamızın amacı, yukarıda bahsi geçen hususlardan hareket edilerek Kur'ân'da yer alan insanın yaratılışı hakkındaki bilgilerin, modern embriyoloji ile ilişkisini ortaya koymaktır. Son dönemlerde bilimsel buluşlar hızla ilerlemekte ve bu ilerlemenin sonucunda hızlıca bilgi yayılmaktadır. Bilimsel ilerlemeler hem evren hakkında bilgi dağarcığımızı genişletmekte hem de bizzat kendi yaratılışımız hakkında doğru bilgiye ulaşmamızı sağlamaktadır. Geçmiş dönemlerde müşahede edilme imkanı olmayan gerçekler, artık gözle görülebilmekte ve buna uygun olarak da daha doğru bilgi akışı sağlanabilmektedir. Özellikle insanın yaratılışı hakkında vahiyde yer alan her bir bilgi, araştırmaya konu olacak ve sonucu etkileyecek işaretlere sahiptir. Vahyin öncülüğünde insan ve oluşumu hakkında modern bilimin verilerinin yabana atılamayacak kadar yakın olduğunu gözlemledik.

Çalışmanın temel amacı bu olmakla birlikte aşağıdaki soruların cevaplanması da araştırmanın bu amacına hizmet edecek yardımcı hedefleri oluşturmaktadır.

1. Kur'ân'ın modern bilime bakışı nasıldır?

2. Genel tefsir metotları nelerdir ve ilmî tefsirin günümüzdeki yansımaları nasıldır?

3. İlmî tefsir metoduna destek olanların ve karşı çıkanların delilleri nelerdir ve ortaya koydukları argümanlar ne kadar tutarlıdır?

4. Hristiyanlıkta din-bilim çatışmasının tarihi arka planı nedir? Bu çatışmanın İslam dinine yansımaları nasıl olmuştur?

5. İslam'da Hristiyanlık öğretilerinde olduğu gibi din ve bilim çatışma halinde midir?

6. Kur'ân'ın modern bilime katkısı olabilir mi? Birçok ayette tabiat kitabına vurgu yapılmasının sebebi nedir?

7. Müslüman alimlerimiz bilimsel çalışmalar yapmışlar mıdır? Yaptılarsa hangi alanlarda ve ne gibi çalışmalar yapmışlardır?

8. Kur'ân neden iman esaslarının kanıtlanmasında, evrene ve insana çokça vurgu yapmaktadır?

9. İlmî tefsir geleneğinde kevni ayetlerin yorumunda müfessirlerimiz dönemin bilimsel gelişmelerini takip etmişler midir?

10. Günümüz bilimsel gelişmeler ve buluşlar kevni ayetlerin yorumlanma biçimlerinin değişmesine sebep olmuş mudur? Olmuşsa hangi yönde bir değişimden söz edilebilir?

11. Kur'ân'da insanın yaratılışı hakkında pek çok ayetin bulunma sebebi nedir?

12. Kur'ân'da insanın yaratılışı hakkındaki ayetler nasıl okunmaya tabi tutulmalıdır? İlgili ayetler sadece Allah'ın yaratışına imanı mı güçlendirmektedir yoksa onun yanında başka hedefi var mıdır?

13. Kur'ân'da insanın yaratılışı hakkındaki bilgilerin modern embriyoloji ile ilişkisi nedir? Birbirleriyle uyumlu mudur? Eğer öyleyse bu uyumun göstergeleri nelerdir?

Araştırmamızı önemli kılan şey, Kur'ân'da oldukça yekun tutan kevni ayetlerin, insan hayatında da oldukça önemli ve değerli bir yere sahip olmasıdır. Kur'ân'da yukarıda da bahsi geçtiği gibi kainata ve insanın yaratılışına dair pek çok ayet vardır. Bu ayetlerin bize söylemek istediği elbette çok fazla mesaj vardır. Vahyin indiriliş gayesi olan anlaşılma ve hayata uygulanma amacı ancak onu bütün olarak kavramayla gerçekleşecektir. Vahiy indirildiği zamandan bugüne kadar pek çok farklı okuma ve anlamalara maruz kalmıştır. Onu anlamaya ve yorumlamaya çalışan her birey kendi yetisi ve donanımı çerçevesinde faaliyet göstermiştir. Farklı okumalar neticesinde vahyi, bazı müfessirler rivayet eksenli okurken bazı kesim ise onun verdiği birtakım bilgileri, dönemlerinin bilimsel verilerini dikkate alarak incelemişler ve de bundan birtakım sonuçlar çıkarmışlardır. Bunun sonucunda da

ilmî tefsir diye adlandırılan bir metot geliştirilmiştir. Bu metoda göre, vahiyde kainata ve insana dair bulunan bilgiler, modern dönemde ispatlanan gerçeklerle uyum halindedir ve bu gerçeklerin temeline vahiy yüzyıllar öncesinden atıf yapmıştır. Bu özellik onun muciz bir kitap olmasındandır. Özellikle modern teknolojinin gelişimine paralel olarak evren ve insana dair bilgiler güncellenmiş ve yerini daha doğru ve daha ispatlanabilir bilgiler almıştır. Zira önceden inceleme imkanları daha kısıtlı olduğundan bilinmeyen hakikatler artık günümüz biliminin konusu olabilmektedir. Araştırmamızda, vahyin insanın yaratılışı hakkında göstermiş olduğu işaretlerden yola çıkarak, modern bilimin ortaya koyduğu argümanlar karşılaştırılmış ve aradaki bağlantı noktalarının neler olabileceği gösterilmiş ve yorumlanmıştır.

4. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu çalışmamızda, Kur'ân'ın, şimdiye kadarki farklı okunma biçimlerinden biri olan ilmî tefsir anlayışı bağlamında, modern ilmi verilerle nasıl bir ilişki kurduğu ele alınmıştır. Özellikle insanın yaratılışı hakkındaki ayetlerin günümüz embriyoloji ilminde neye tekabül ettiği izah edilmeye çalışılmıştır. İlgili ayetlere müfessirlerin nasıl yorum yaptığı belirtildikten sonra, günümüz embriyoloji ilminin konuyu nasıl izah ettiği ifade edilecektir. Ardından konu hakkında ayetin nasıl yorumlanabileceği belirtilecektir. Yine çalışmamızda, vahiy ve bilim ilişkisi, lehte ve aleyhte yorum yapanlar çerçevesinde dile getirilecektir.

Bilinmektedir ki, insanın yaratılış serüvenini tüm detayıyla ortaya koymak ve tek bir tezde belirtebilmek mümkün değildir. Zira insanın yaratılışı, oldukça kompleks bir yapıdadır ve kökenine dair bildiğimiz şeyler oldukça kısıtlıdır. İnsanlığın uzun bir yaratılış sürecine sahip kılındığı bilinen bir gerçektir. İnsanın embriyolojik sürecine dair, son yıllardaki çalışmalar ve ilerlemeler sayesinde epey bilgi sahibi olunmaktadır. İnsanın kökenini laboratuvar gibi bir ortamda inceleme imkanımız bulunmasa da, insanoğlunun varlık sebebi olan hücreyi araştırma ve yapısı hakkında bilgi sahibi olma imkanı mevcuttur.

Kur'ân'da insanların yaratılışı hakkındaki bilgiler, ayetler ve sureler arasına serpiştirilmiştir. Bu açıdan ilgili ayetler tek tek değil, gruplandırılarak ele alınmıştır. Böylece gereksiz tekrarlardan kaçınılmıştır. Yorum yapmakta zorlandığımız durumlarda ise sadece konu ve hakkındaki görüşler vermekle yetinilmiştir.

5. Araştırmanın Kaynakları

Çalışma Kur'ân ve modern bilim arasındaki ilişkiyi ele almakta ve bu ilişkiyi insanın yaratılışı bağlamında örneklendirmektedir. Bu sahada günümüze kadar pek çok eser ve makale kaleme alınmıştır. Çalışma dört bölümden oluşmakta ve her bölümde de ilgili alanlarda yazılmış eser ve makalelerden yararlanılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümü, Kur'ân'ın modern bilime bakışı, genel tefsir çeşitleri, Kur'ân ve modern bilim arasındaki ilişkiyi destekleyenler ve karşı olanlar, din-bilim çatışmasının arka planı ve belli başlı İslâm filozoflarının bilime olan katkıları oluşturmaktadır. Bu nedenle bu bölümde her bir başlık temel eserlerden faydalanılarak yazılmıştır. Örnek vermek gerekirse, "Kur'ân ve modern bilim arasındaki ilişki" başlığı anlatılırken bu sahada birçok eser ve makale yazmış olan Celal Kırca'nın, *Kur'ân-ı Kerîm ve Fen Bilimleri*, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern İlimler, Kur'ân ve Modern Bilim* gibi eserlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca bu bölümde anlatılan kişiler ve görüşleri, kendi kaynaklarından ya da o kaynakların tercüme eserlerinden faydalanılarak ele alınmıştır. Aynı zamanda bu bölümde İslâm ansiklopesinden de istifade edilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünü, Kur'ân ayetlerinin modern bilimsel verilerle olan münasebeti oluşturmaktadır. Bu bölümde modern bilimle ilişkisi olan ayetler hem belli başlı tefsir kaynakları hem de modern bilimin verileri gözetilerek ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde internetten edinilen bilgilere de yer verilmiştir. Bu bilgiler ise konuyla ilgili ortak açıklamanın olduğu ve genel kabul görmüş bilgilerdir.

Çalışmanın üçüncü bölümünü, insanın kökeni hakkında vahyin ve modern bilimin neler söylediği oluşturmaktadır. Bu bölümde ayetler baz alınmıştır. İlgili ayetlerdeki kelimelerin açıklamasında Rağıb el-İsfehânî'nin *el-Müfredât'ı* gibi ana kaynak olarak kullanılan sözlüklerden faydalanılmıştır. Ayrıca pek çok rivayet, dirayet ve modern tefsirlerin konu hakkındaki açıklamasına yer verilmiştir. Konu hakkında modern bilimin yaptığı yorumlar da kendi eserlerinden aktarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümünü, Kur'ân ve modern bilime göre insanın yaratılışı oluşturmaktadır. Bu bölümde ele alınan tüm başlıklarda pek çok rivayet, dirayet ve modern tefsir kaynaklarından istifade edilmiştir. Aynı zamanda ayetlerde yer alan kelimeler temel kaynak olan sözlüklerden istifade edilerek açıklanmıştır. Bu

konuda son dönemlerde yazılmış olan eserlerden de faydalanılmıştır. Konu embriyoloji ilmiyle ilgili olduğu için de günümüzde tıp fakültelerinde ders kitabı olarak okutulan Keith L. Moore'un *Klinik Yönleriyle İnsan Embriyolojisi* gibi eserler temel kaynak olarak kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN VE BİLİM

1.1. Kur'ân'ın Bilime Bakışı

Kur'ân'ın son derece özlü ve kapsamlı bir anlatımı vardır. O az kelime ile çok anlam ifade etmektedir. Bazen onun iki kelimesini anlatmak için sayfalar dolusu açıklama yapmak gerekir. Bu genel çerçeve içerisinde Kur'ân vahyinin içeriğini üç gruba ayırmak mümkündür;

a. Genellikle kendisinden önce gönderilmiş bulunan Tevrat ve İncil'in içerdiği kıssalar, prensipler,

b. Araplar arasında yaygın hikayeler, tevhide aykırı olmayan şifahi töreler, yasalar

c. Bunların hiçbirisinde bulunmayan ve ilk defa Kur'ân tarafından dile getirilen orijinal gerçekler.

Kur'ân'ın önceki kitaplardan veya araplar arasında anlatılandan muhataplarına öğüt verme bağlamında serdettiği hikayelerin anlatım tarzı ve uslubu mucizdir. Ancak onun hem uslup hem de anlam bakımından muciz olan yanı, daha önce hiç söylenmemiş ilk defa kendisinin söylediği gerçeklerdir. Bunların hem anlatım tarzı hem de anlamları yani ifade ettiği gerçekler mucizedir. Hem anlatım tarzı hem de ifade ediliş tarzı mucizevi olan bu ayetler kainatın yaratılışına, insanın varlık sahnesine çıkışına, sosyolojik ve psikolojik temel kurallara işaret etmektedir. Diğer bir deyişle, bunlar daha çok modern bilimin ispat ettiği bilimsel gerçeklere işaret eden ayetlerdir.[1]

Kur'ân'ı inceleyen ve onunla hayatını inşa etmek isteyen herkes onun evrensel bir hoşgörü ile tüm insanlığı kucakladığını rahatlıkla görür. Kur'ân, insanın kendi

---

[1] Mehmet Okuyan, *Kur'ân'ın Tabiat İlimlerine Bakışı*, Kur'ân Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi, 1999, s.s 149-150.

deyimiyle *enfüs* ve *âfâk*'ta olup bitenlere bakmasını[2], onları gözlemlemesini ve üzerinde düşünmesini, onları anlamasını ve bunlardan dersler ve ibretler çıkararak hayatına bir anlam ve düzen vermesini şiddetle vurgulamaktadır.[3] Aynı şekilde kainatın anlamlı olduğunu, içindeki nesnelerin neye delalet ettikleri belli olmayan muhtevasız şekillerden ibaret olmadığını bizlere sunmaktadır. Kainatın araştırılması sadece çözümlenmesi için değil, temelde anlaşılması içindir. Kainat, içinde anlamsız bir cümleye rastlanmayan kitaba benzetilebilir. Bir Müslüman içinse *âfâk* ayetleri ile *enfüs* ayetlerinin, Kur'ân ayetleriyle birlikte okunması ve anlaşılması demektir.[4] Vahye muhatap olan bizlere düşen ise, iman temelinde Allah'ın vahyinde bizlerin önüne serdiği ve "inceleyin" buyurduğu her bir alanda etkin olmaktır.[5] Kainatı bir laboratuvar olarak düşünürsek bizler de onun içinde araştıran ve her bulduğu hakikatle bir kez daha yaratıcısına olan imanı artan kişiler konumundayız. Bu yüzden de Kur'ân'ı ve kainatı birlikte kavramaya çalışan herkes kainattaki kanunlarla Kur'ân'ın kesinlikle çelişmeyeceğini kolaylıkla anlayabilir. Zira kainat ve Kur'ân Yüce Allah'ın değişik iki kitabıdır. Kaynağı tek olan bu iki kitabın hiçbir şekilde birbiri ile çelişmesi mümkün değildir.[6] Nitekim "Allah'ın yasasında bir değişme bulamazsın, Allah'ın yasasında bir sapma bulamazsın"[7] ayeti de bu gerçeğe vurgu yapmaktadır.

Kur'ân'ın bilimsel verilerle olan ilişkisine baktığımızda bize dayatılan ve öğretilenin aksine iki ayrı hakikat yolu değil, hakikate giden yolda aynı amaca matuf olan iki yol oldukları görülür. Zira kainatı çok hassas ayarlarla yaratan ve ona varoluş kurallarını koyan Allah bizleri de dünyada halife kılmıştır. Bizlere verdiği akıl ve irade dahilinde bu mükemmel yapıyı anlamaktayız. Nitekim "bilgi" sözcüğünün lügat anlamına baktığımızda, "öğrenme, araştırma veya gözlem yoluyla elde edilen gerçek, malumat"; bilim ise, "evrenin ve olayların bir bölümünü konu

---

2 Fussilet 41/53.

3 Şahin Efil, *Kur'ân-Bilim İlişkisinin Olabilirliği ve Meşruiyeti Sorunu,* Ekev Akademi Dergisi, 2004, s. 8, 32; Celal Kırca, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern İlimler*, İstanbul, Marifet Yayınları, 1981, s. 15.

4 İlhan Kutluer, *Modern Bilimin Arka Planları*, İstanbul, İnsan Yayınları, 1985, s. 10.

5 Alparslan Açıkgenç, *İslamî Bilim ve Felsefe Anlayışı*, İslamî Araştırmalar, Ankara, 1990, c. 4, s. 3, 179; A.Yüksel Özemre, *Kur'ân-ı Kerîm ve Tabiat İlimleri: Tenkidi Bir Yaklaşım*, İstanbul, Furkan Yayınları, 1999, s. 106.

6 Cafer S. Yaran, *Çatışma ve Ayrışma*, Din ve Bilim, Samsun, Sidre Yayınları,1997, s.s. 38-40; Mikdat Yalçın, *İlim ve Din Arasında Çelişki Yoktur İzafiyet Teorisi ve Kur'ân İlkeleri: İslam ve Çağdaş Bilim*, Ankara, Aydın Matbaası, 1979, s. 23; Ian G. Barbour, *Bilim ve Din Çatışma-Ayrışma-Uzlaşma*, çev: Nebi Mehdi ve Mübariz Camal, İstanbul, İnsan Yayınları, 2014, s.s. 45-50.

7 Fâtır 35/43.

olarak seçen, deneye dayanan yöntemler ve gerçeklikten yararlanarak sonuç çıkarmaya çalışan düzenli bilgi" olarak tanımlanır.[8] Yine bilim, olgusal, mantıksal, genelleyici, seçici ve değişken sistematik bilgilerdir. Her bilim dalı kendi alanına giren olguları tespit eder, açıklar ve tasvir eder. Bilimin konusu bu evren ve insandır.[9] Kur'ân da insanı ve insan hayatını hedef alır, özellikle insan-Allah, insan-insan ve insan-evren ilişkilerine yönelik bilgiler verir; bu ilişkilere yönelik ilkeler ve kurallar getirir. Ancak hemen belirtelim ki vahiy bilimsel konularda insana bilgi vermekten çok onu teşvik eder, ona bu anlamda araştırma ruhu ve cesareti verir. İnanan bir insan ya da bilim insanı bu ruhla evreni ve içindeki olguları gözlemler, araştırır ve bu şekilde eşyanın özündeki asıl yapıyı öğrenerek bu konuda tespitlerini genel ilkeler halinde ortaya koyar ve böylece evrenin yasalarını derinlemesine irdelemeye çalışır. Dolayısıyla ister açıkça ve doğrudan doğruya, isterse dolaylı olsun Kur'ân'da hiç azımsanmayacak ölçüde bilimsel olgulara işaret eden ayet ve kavramlar vardır. Fakat bunları ilk planda Kur'ân'ın temel amacı doğrultusunda anlamak ve yorumlamak gerekir. Bilindiği gibi Kur'ân'ın temel gayesi, insanı tek bir yaratıcının var olduğuna inandırmak ve öteki bütün münasebetler örgüsünü bu inanca göre düzenlemektir. İnsanı bu şekilde bilinçle inşa etmek için vahiy, beşeri hayat açısından muteber her vasıtayı, her veriyi kullanır.[10]

Kur'ân'da aklı gereği gibi kullanma, akletme, göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde gözlemler yapıp bu gözlemlerden sonuçlar çıkararak düşünme gibi konularla ilgili çok sayıda ayet vardır.[11] Bu ayetler, hem sıradan insanlara hem de bilimsel araştırma yapan bilim insanlarına, kısaca bütün insanlara hitap etmektedir. Çünkü günübirlik yaşamına devam eden insanlar da çıplak gözle evrendeki şaşmaz düzeni ve mükemmelliği görebilmektedirler, ancak bilimsel araştırma yapanlar bu düzeni çağın araçlarını kullanarak daha ileri düzeyde ve ayrıntılı bir biçimde araştırma ve gözlemleme imkanına sahiptirler. Dolayısıyla her kesimden ve seviyeden insan, evrendeki düzeni kendi bilgi seviyesi düzeyinde anlama ve yorumlama imkanına sahiptirler. Fakat Kur'ân'da bilimsel gerçeklere işaret eden ayetlerin bulunması şüphesiz onun bir bilim kitabı olduğu anlamına gelmemelidir.

---

[8] Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1994, s. 35.

[9] Celal Kırca, *Kur'ân ve Modern Bilim (İlişkisi-Sahası-Sorunları)*, EÜİFD, 2012, II, s. 9.

[10] Celal Kırca, *Kur'ân ve Bilim*, İstanbul, Marifet Yayınları, 1996, s. 16.

[11] Mehmet Ali Durur, *Kur'ân-ı Kerîm'de A-K-L Kelimesi Semantik Tahlil ve İslam Düşüncesinde Teşekkül Eden Akıl Anlayışlarıyla Mukayese*, Hikmet Yurdu, Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 2015, c. 8, s. 16, s.s 196-201.

Zira Kur'ân bilgi verdiği sahalarda çok önemli noktalara temas etmesine rağmen onlarla ilgili fazla detaya girmemektedir. Aksine o, bunları insanların araştırma ve incelemelerine, sağlam kıyas yapma güçlerine bırakmaktadır. Bu itibarla tüm bilimsel gelişmeleri ve bilimsel gerçekleri ilk etapta Kur'ân'da arama ve bulma çabaları doğru bir davranış değildir.

Diğer ilahi kitaplarda bulunmayan ve nuzül döneminde bilinmeyen tabii ilimler ve çağın araçları ile bilinebilecek ayetlerin Kur'ân'da bulunması bir anlamda zaruridir. Çünkü Kur'ân'ın mesajı, kainatın son bulacağı kıyamete kadar devam edecektir, dolayısıyla asırlar sonrasının insanına da hitap edecektir. Nitekim henüz Müslüman olmamış kişilerin vahiyle olan irtibatında kainattaki yaratılışa ve hassas dengelerine vurgu yapan ayetler bu kişilerin inançlarında adeta itici güç oluşturmaktadır. Tetkik edip incelendiğinde kainatla ilgili ayetlerin bir kristale benzediği ve hangi cephesinden bakılırsa, o cephesinde mutlaka ayrı bir mana veya yeni bir buluşa işaret ettiği görülmektedir. Bu demektir ki, insan-kainat münasebetine ait her bir ayetin her asra bakan bir yüzü ve yönü vardır. Yani VII. asrın insanına bakan bir yüzü ve yönü bulunduğu gibi, XXI. yüzyılın insanına bakan bir yüzü ve yönü de vardır.[12] İfade ve üslubundaki bu özellik dolayısıyladır ki, her çağın insanı, Kur'ân ayetlerinde kendi çağın anlayışına ve kültür seviyesine uygun mana bulabilmiş ve insan-eşya ilişkisine dair ayetler her çağda yorumlanabilmiştir.

Kur'ân'da yer alan bilgilerin sahası ve sınırı çok geniş, çok çeşitli ve çok yönlüdür. Verilen bilgilerin muhatabı insan olduğu için, başta insanın kendisi olmak üzere insanın ilişkide bulunduğu tüm varlıklarla ilgili bilgilerin, amacına uygun gelecek biçimde ve oranda Kur'ân'da yer aldığı görülür. Bu yönüyle vahiy insanı ve hayatı kuşatıcı bir nitelik arz eder. Vahiyde bize sunulan bilgiler insanlar tarafından üretilen bilimsel formüller kullanarak anlatılmaz, vahyin dili ile sunulur. Onda var olan bilgiler, bilimsel kavramlar ve terimler ile anlatılan bilgiler değil, insan hayatının bilgileridir. Hayatın her alanında bize rehberlik edecek bu bilgiler belli bir grup ayet veya vahyin bütünlüğü içinde sunulur. Bu konuda bir misal vermemiz gerekirse; Kur'ân bitkilerin yeşermesini kendi dilinde şu şekilde anlatır: "Sen yeryüzünü kupkuru görürsün. Onun üstüne suyu indirdiğimizde harekete geçer, kabarır ve güzel çiftten nebatlar biter."[13] Fakat aynı konu bilim dilinde şöyle anlatılır:

---

[12] Kırca, *Kur'ân ve Fen Bilimleri*, s. 34.
[13] Hacc 22/5.

“Rüzgarın sürüklediği bulutlardan yağan yağmur, toprağı yumuşatarak bitkilerin yeşermesini ve büyümesini sağlar”. Her iki dilin de özünde anlatmaya çalıştığı aynı şeydir. Bu şekilde misaller Kur’ân’da çok fazladır. Kur’ân’da insan-evren ilişkisine dair pek çok ayet mevcuttur.[14]

Kur’ân’da yer alan bu bilgiler, bilim dallarının belli konularına temas eden ve bu bilim dallarında kullanıldığı takdirde malzeme olabilecek nitelikte bilgilerdir. Aksi takdirde vahyi bilimin her sahasına giren bilgiler manzumesi olarak düşünmek hatalıdır. Zira Kur’ân’da ayrıntılı ve sistematik bir anlatım mevcut değildir. Vahiydeki bilgilere dayanarak sistem kurma işi biz insanlara aittir. İnsan, verili birtakım bilgileri kullanarak bunlardan sistematik bilgi üretmektedir. Tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf vb ilimler insanların ön kabulleriyle meydana getirdikleri ilimlerdir. Bu ilimleri vahye uygun olarak düşünürken, bilimsel olarak ispatlanmış gerçeklerin vahye uygun olmadığını düşünmek kendi içinde tutarsızdır. Çünkü vahiy kendini herhangi bir ilimle sınırlandırmamıştır.[15]

1.2. Genel Tefsir Metotları

Kur’ân-ı Kerîm nazil olduğu dönemden bugüne kadar çeşitli okumalara tabi tutulmuş, bu okumalar neticesinde her daim insanlara hidayet ve rehberlik işlevini sürdürmüştür. Vahyin ilk yıllarından bu zamana kadar onu anlayıp hayata uygulamak inananlar tarafından çok değerli bir görev sayılmıştır. İlk defa Hz Peygamberimiz’den rivayet edilen hadislere dayanılarak sahabe tarafından başlatılan Kur’ân’ı yorumlama çabası, sonraları tâbiûn ve daha sonraki nesillerin katkılarıyla önemli ölçüde mesafe almıştır. Vahyin nazil olmasından bugüne kadar onu anlama ve yaşama çabaları içerisinde olan çok değerli ilim insanları varolagelmiştir. Böylece müfessirler vahyi anlama noktasında hem belli kurallar ve yöntemler geliştirmişler hem de bu konuda sayısız eser meydana getirmişlerdir.

1.2.1. Rivayet Tefsir Metodu

Kur’ân-ı Kerîm, nazil olmasıyla birlikte aynı zamanda anlaşılmaya ve yaşanmaya çalışılan bir kitap olmuştur. Hûd 11/1-2 gereği vahiy bizzat Yüce Allah tarafından açıklanmıştır. Onun insan olarak ilk tefsirini bizzat yapan ise vahyin ilk

---

[14] Bakara 2/164; Âl-i İmrân 3/191; A‘râf 7/185; Yûnus 10/101; Hacc 22/5; ‘Ankebût 29/20; Kâf 50/6-7; ‘Abese 80/24; Târık 86/5; Ğâşiye 88/17.

[15] İsmail Çalışkan, *Kur’ân Muhtevasında Epistemolojik Taksimi Kur’ân’da Her Bilginin Var Olduğu Söylemine Eleştirel Yaklaşım*, CÜİFD, Sivas, 2003, c. 7, s. 247.

muhatabı olan Hz. Peygamber'dir. O, hem vahyi Allah'tan aldığı şekliyle insanlara tebliğ etmiş hem de ondaki bazı müşkil durumları sahabeye tebyin etmiştir. Hz. Peygamber teorik vahyi açıklarken ihtiyaç dahilinde vahyedilen konuyu hayata taşımak amacıyla onu yaşamıştır. Böylece Hz.Peygamber vahyin daha iyi anlaşılması yolunda müminlere kolaylık sağlamıştır. Vahyin ilk 23 yıllık sürecini Hz. Peygamber'le geçiren sahabe gerek vahiy gerekse de dünya konuları hakkında rahatlıkla Hz. Peygamber'e soru sorabilmiş ve gereken cevabı da almıştır. Fakat Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte artık vahyin karşısında dönemin muhatapları tek başlarına kalmıştır.

Sahabe Hz. Peygamber'den işittiği her bir haberi düzenli olarak korumuş ve nakletmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'le başlayan vahyi tefsir etme ameli daha sonraki sahabe ve nesillerde de dönemin ihtiyaçları dahilinde uygulanmış ve gelişmeye devam etmiştir. Böylece ilk tefsir hareketi olan rivayet tefsiri literatürü başlamıştır. Rivayet tefsiri, Kur'ân'dan, Hz. Peygamber'in sünnetinden, sahâbenin ve tabiûnun kavlinden yapılan nakillere dayalı tefsirdir.[16] Rivayet tefsiri ya Kur'ân'ın Kur'ân'la ya da Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in sünnetiyle ya da sahabenin vahiy hakkındaki Yüce Allah'ın muradını aramada yaptığı yorumlarla yapılmıştır.[17] Bu tefsirde, ayetlerin manaları, nüzul sebepleri, nâsih ve mensûh olanları gösterilir. Başlıca kaynakları hadis kitapları, siyer ve tarih kitaplarıdır.[18] Yine rivayet yolu ile yapılan tefsirlerin bir kısmı, sadece tarihe, kainatın yaratılışına ve geçmiş ümmetlerin özel tarihine önem vererek eserini oluşturmuştur.[19]

Bu ekolün başlıca temsilcilerini belirtmek gerekirse: Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*; Ebû'l-Leys es-Semerkandî'nin *Bahru'l-Ulûm*, Ebû İshâk es-Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân*, İbn Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Celâluddin es-Suyûtî'nin *Ed-Dürrül-Mensûr fî't-Tefsîr bi'l-Me'sûr* adlı eserleri sayılabilir.

1.2.2. Dirayet Tefsir Metodu

Kur'ân'ın nüzulünden bu zamana kadar muhatapları olan sahabe ve sonraki nesiller onu hem anlayıp hayatlarında uygulamaya hem de geniş kitlelere onun

---

16 Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Kahire, yy, 1961, I, s. 152.

17 İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara, Fecr Yayınları, 2005, s. 524; Muhammed Ali Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, çev: Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, İstanbul, Ensar Neşriyat, 1995, s. 104.

18 Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, İstanbul, Ravza Yayınları, 1974, I, s. 109.

19 Kırca, *Kur'ân ve Modern İlimler*, s. 28.

buyruğunu iletmeye çalışmışlardır. Kur'ân'ı geniş kitlelere ulaştırmanın bir gereği olarak yüzyıllardır birikerek büyüyen tefsir ilmi dönemin şartlarına ve ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmış ve böylece kendi içinde bölümlere ayrılmıştır. Ana hatları itibariyle tefsir, rivayet ve dirayet tefsiri olarak iki sınıftır. Kur'ân tefsirinde böyle bir ayrımın nedeni hem Kur'ân'ın muhtevası, yapısı ve uslubü gereği; hem de onu anlamaya ve yorumlamaya çalışan müfessirlerin görüş ve yorumlamalarındaki farklılığın gereğidir.

İslam dünyasında ilk tefsir hareketi rivayetle başlamıştır. İlk zamanlar Hz. Peygamber'in ve sahabenin sözlerinin rivayet edilmesiyle ilerleyen bu süreç daha sonraları tabiin ve sonraki nesillerin yorumlarıyla oldukça geniş bir literatür oluşturmuştur. Dirayet tefsir literatürü de bu ilerlemenin sonucunda ortaya çıkmış ve genişlemiştir. Dirayet tefsiri, sadece rivayetlerle sınırlı kalmayıp, dil, edebiyat, dini ilimler, mezhepler gibi değişik ilimlerden yararlanılarak oluşturulmuştur, aynı zamanda ona, "re'y tefsiri" de denmiştir.[20] Burada re'yden maksat içtihattır.[21]

Dirayet tefsir metodunda Kur'ân ayetlerinin tefsirinde genellikle şu yol takip edilmiştir: Müfessirler önce yorumunu yapacakları manayı Kur'ân'ın bizzat kendisinde aramışlardır. Eğer aradıkları mana Kur'ân'da yoksa Hz. Peygamber'in sünnetine başvurmuşlardır. Yine talep edilen mana, sünnette de bulunmadığı takdirde o vakit sahabenin o konu hakkındaki kavline başvurmuşlardır. Zira sahabe vahyin nüzulüne hem bizzat şahittir hem de ayetlerin iniş sebebi hakkında ilk elden bilgi sahibidir. Müfessir eğer aradığı cevabı sahabe kavlinde de bulamazsa son olarak kendi içtihatlarına yani yorumlarına başvurmuşlardır.[22] Bu usul çerçevesi daha sonraları dirayet tefsirinin başlıca kuralları olmuştur.[23]

Kur'ân tefsirinde re'y yani müfessirin kendi görüşü, aklın ulaştığı her noktanın Kur'ân'la ilişkilendirilmesine olanak tanıdığı için tabiin döneminden sonraki tefsirler, daha da genişleyerek birçok ilim dalıyla münasebet kuran bir disiplin haline gelmiştir. Dirayet yolu ile yapılan tefsirlerde rivayetler ve nakiller terk edilmeksizin ayetler bir ilim halinde açıklanmış, ahkama ait olanları fıkıh ilmi çerçevesinde, yeryüzü ve gökyüzüne dair ayetler astronomi ilmi çerçevesinde, ahlaka ve

---

[20] Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi,* s. 230.
[21] Zehebî, *et-Tefsîr ve'l Müfessirûn,* I, s. 255.
[22] Mustafa Çetin, *Tefsirde Dirayet Metodu*, İzmir, Kevser Yayınevi, 1997, s.s 146-147.
[23] Mehmet Sofuoğlu, *Tefsire Giriş*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981, s.s 21-23; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l Müfessirûn,* I, s.s 262-264.

sosyolojiye dair ayetler ise felsefe ve sosyoloji ilmi çerçevesinde, kelam, mantık ve diğer bir çok ilimlerden de yararlanarak ayetler açıklanmaya çalışılmıştır.[24] Dirayet tefsirine öncülük eden kişiler hakkında bilgi verecek olursak, Kur'ân'ı başından sonuna kadar müstakil bir tefsirini yazan Zemahşerî'yi zikretmekte fayda vardır. Onun kaleme aldığı *el-Keşşâf* içtihada dayalı tefsirler arasında oldukça itibar görmüş ve birçok kişiyi etkilemiş bir eserdir. Sonraki dönemde Râzî ve onun meşhur eseri *Mefâtîhu'l-Ğayb*, dirayet tefsir metoduyla kaleme alınmış bir eserdir. Daha sonraları Kadı Beyzâvî'nin *Envâru't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*'i ve Nesefî'nin *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*'i, Ebû Hayyân'ın *el-Bahrû'l-Muhît*'i, Ebû's-Suûd'un *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm* aslı eseri dirayet tefsirlerine örnek olarak gösterilebilir.[25]

1.2.3. İlmî Tefsir Metodu

Sözün başında belirtelim ki İlmî tefsir dediğimiz konu aslında dirayet tefsir metodunun alt başlığıdır. Fakat tezimizi doğrudan ilgilendirmesi bakımından onu ayrı bir başlıkta ele almayı gerekli gördük.

İslam'ın ilk yıllarında sahabe, doğrudan Kur'ân'la yüz yüze gelmiş, onu okumuş, anlamaya çalışmış ve hayatına uygulamıştır. Fakat her sahabînin vahyi okuması ve anlaması aynı ölçüde ve seviyede olmamıştır. Her sahabî kendi tasavvur ve bilinciyle vahyi anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmıştır. Nitekim fıtrî yeteneği, dilbilgisi, genel kültürü, ayetin indirilişine şahit olması vs. gibi değerler, her sahabî için aynı ölçüde değildir.[26] Hz. Peygamber'in tüm söz ve eylemlerini kusursuz nakletmeye çalışan sahabîler olduğu gibi bunda hataya düşenler de elbette olmuştur ve bu da tabiidir. İlk dönemlerden itibaren vahye yönelik anlama çabalarının sonucunda da birçok tefsir ekolü ortaya çıkmıştır.

Kur'ân'da evrene, tabiat olaylarına, dağlar ve denizler gibi yeryüzü şekillerine, insan oluşumuna ve bilimin ilgi alanına giren pek çok konuda ayetler mevcuttur. Her ne kadar Kur'ân bilim kitabı olmasa da, onun evreni ve içerisindekileri araştırma, inceleme ve anlamaya yönelik teşvikleri ilerleyen zamanlarda vahyi yorumlamaya çalışan ilim insanları tarafından çağın bilimsel buluşlarından yararlanılarak açıklama eğilimine dönüşmüştür. Kur'ân'ın nüzulünden beri, Müslümanlar, Kur'ân'ın bu

---

24 Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, I, s. 113; Çetin, *Tefsirde Dirayet Metodu,* s.s 112-114.
25 Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi,* s. 648.
26 Celal Kırca, *Kur'ân ve Tabiî İlimler*, Kur'ân ve Tefsîr Araştırmaları I, İstanbul, 2000, s. 195.

teşviklerini emir kabul ederek hem kevni ayetleri daha anlaşılır kılmak, hem de evrenin sırlarına vakıf olmak için bilimsel çalışmalara yönelmişlerdir. Kevni ayetler, bu çalışmalarda her zaman itici güç oluşturmuştur. Zira bu ayetlerin yorumlanmasında sadece dini ilimler yeterli olmamış, bunların yanında bilimsel bilgilerden de yararlanma durumu ortaya çıkmıştır. Böylece dirayet tefsiri içerisinde Kur'ân'a bilimsel yöneliş, bir ekol olarak ortaya çıkmıştır.[27]

İlmî tefsir; "müspet ilme ait olan görüş ve nazariyeleri, Kur'ân ibarelerinde aramak, ilmî ve felsefi meseleleri ondan çıkarmak için çaba sarf etmek"[28] veya "Kur'ân ibarelerindeki ilmi ıstılahları tefsir eden ve onlardan çeşitli ilmî ve felsefi görüşleri ortaya çıkaran bir tefsir türüdür" şeklinde açıklanmıştır.[29] İlmî tefsirin derli toplu bir fikir ve görüş olarak ele alınışı Muhammed el-Gazzâli ile başlamıştır.[30] Tefsire ilk tatbik eden ise Fahruddîn er-Râzî olmuştur. Râzi'den sonra bu hareket Ebû'l-Fadl el-Mursî ve daha sonra da Celâluddîn es-Suyûtî tarafından devam ettirilmiştir. Râzî'den sonra bu hareket, bir durgunluk devresine girmiş ve varlığını genel olarak önceki eserlerin tekrarıyla sürdürmüştür. Fakat 20. yüzyıla gelindiğinde İslam coğrafyası her alanda durgunluk yaşarken, Batı her anlamda gelişme yaşamıştır. Batı'daki bilimsel gelişmelerle yüzleşen müfessirler ayetleri kavramada oradan edinilen bilgileri de kullanarak vahyin bilimsel tefsirini yapmaya başlamışlardır. Bu dönemde Tantavî Cevherî'nin hacimli eseri olan *el-Cevâhîr fî Tefsîri'l-Kur'ân* bilimsel tefsirde ilk sıralarda yerini almıştır.[31] Modern dönemde bu ekolle anılan bir diğer isim ise Muhammed Abduh'dur. O hem yazdığı *Tefsîru'l-Menâr* adlı eseri hem de diğer çalışmalarıyla XX. yüzyıl modern ilminde önemli yer edinmiştir.[32]

Kur'ân'ı bilimsel verilerden yola çıkarak yorumlama sadece XX. yüzyıla ait olarak düşünülmemelidir. Vahyin indirildiği dönemden itibaren Kur'ân farklı okumalara tabi tutulmuş ve bunun neticesinde farklı tefsir ekolleri meydana gelmiştir. Bu bağlamda daha çok dirayet tefsir ekolüne mensup müfessirler,

---

27 Kırca, *Kur'ân-ı Kerîm'de Fen Bilimleri*, s.s 18-19.

28 Nurettin Turgay, *İlmî Tefsir,* Diyanet İlim Dergisi, 2002, c. 38, s. 93; Celal Kırca, *Kur'ân'a Yönelişler*, İstanbul, Marifet Yayınları, 1993, s. 212.

29 Zehebî, *et-Tefsîr ve'l Müfessirûn*, II, s. 338.

30 Süleyman Gezer, *Kur'ân'ın Bilimsel Yorumu Bir Zihniyet Tahlili*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2009, s.s 30-31.

31 M. Suat Mertoğlu, *Kur'ân'ı Modern Bilimlerin Işığında Okumak: Tantavî Cevherî Örneği,* TDV, 2011, c. 16, s. 30, s.s 101-102.

32 A. N Amır, O. Shurıye ve A. F. İsmail, *Muhammed Abduh'un Moderniteye Katkısı*, çev: Osman Şahin, Birey ve Toplum, 2013, c. 3, s. 6, s.s 227-230.

Kur'ân'da bilimsel yorumu destekleyecek ayetlere müracaat etmişlerdir. Bu hususta da en önemli veri tabanını kevni ayetler oluşturmuştur. Dirayet tefsiri sahipleri ilk zamanda gelişme göstererek, yaşadıkları çağların bilimsel olanaklarından kendi birikimleri nispetinde faydalanarak ayetleri açıklama yoluna gitmişlerdir. Birçok kevni ayet, elde edilen astronomi, fizik, kimya, biyoloji, tıp, matematik gibi bilimsel bilgilerden hareketle yorumlanmıştır.[33]

"Kur'ân'ı bilimsel veriler ışığında açıklamak neden gerekli olmuştur?" sorusuna bazı cevaplar verilmiştir. Bunlardan biri bilimsel tefsire yönelen alimlerin yorumlarıdır. Onlar, Kur'ân'da hiçbir şeyin eksik bırakılmadığını[34] ifade eden ayetleri çıkış noktası olarak kullanmışlar ve ayetleri bilimsel bir gözle incelemişlerdir.[35] Diğer bir faktör ise, ilk dönemlerde vahiydeki evren ve onun yaratılışı hakkındaki bilgiler zahiri anlamında anlaşılırken, bilimsel faaliyetlerle yüzleşen Müslümanlar vahyi daha iyi anlamak ve anlatabilmek için ayetlerle bilimsel gerçekleri birleştirme yoluna gitmeleridir. Yine bir diğer itici güç ise, Abbasiler döneminde Halife Me'mun tarafından 832 yılında bütün kadim kültürleri bünyesinde toplamak amacıyla kurduğu Beytu'l-Hikme ve orada yapılan tercüme faaliyetleriyle Müslümanlar daha ileri bir bilgi birikimine sahip olmalarıdır. Farklı kültür ve bilgilerin edinilmesiyle de yaratılış hakkında olan ayetler bilimsel verilerden yararlanılarak yorumlanma yoluna gidilmiştir.

1.2.4. İlmî Tefsire Dair Yaklaşımlar

Kur'ân, nüzulünden bu zamana kadar her daim anlaşılmaya çalışılan bir kitap olmuştur. Bu zaman zarfında gerek ilmî, gerekse sosyal çevrenin etkisiyle farklı okumalara tabi tutulmuştur. Bunun neticesinde de yukarıda ele aldığımız farklı tefsir ekolleri ortaya çıkmıştır. İlk dönemlerini dirayet tefsiri içerisinde geliştiren bilimsel tefsir ya da ilmî tefsir hareketi zamanla kendine has bir ekol olmuştur. Her bir ekolun savunucusu ve eleştireni olduğu gibi, bilimsel tefsirinde savunanı ve şiddetle eleştireni olmuştur.

Tefsirde bilimsel yönelişi destekleyenler, Kur'ân'ın farklı ilimlere dair her şeyi ihtiva ettiği fikrinden yola çıkmaktadırlar. Öncelikle onları bu inanca sürükleyen

33 Gezer, *Kur'ân'ın Bilimsel Yorumu Bir Zihniyet Tahlili*, s. 11.
34 En'âm 6/38, 59; Nahl 16/89.
35 Şehmus Demir, *Kur'ân'ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Eleştirel Bir Yaklaşım*, AÜİFD, İstanbul, 2010, s. 402.

amillerin başında vahiyde yüzlerce ayette yer alan kevni ayetler, onların önemine ve onlar hakkında tefekkürün gereğine işaret ettiği düşüncesidir. “Biz Kur’ân’da hiçbir şeyi eksik bırakmadık’[36] veya “Vakti gelince insana, kainatın uçsuz bucaksız ufuklarında ve bizzat kendi iç dünyasında mesajlarımızı göstereceğiz. Ta ki bu vahyin tartışmasız bir gerçek olduğu herkes için ortaya çıksın. Her şeye şahit olan senin Rabbin (insana) yetmedi mi?”[37] ve benzeri ayetler bilimsel gerçeklerin Kur’ân’da bulunduğu inancını destekleyenler için itici güç oluşturmuştur.[38] Diğer bir neden ise; Kur’ân’ın bütün insanlığa hitap eden zaman ve mekan üstü bir kitap olduğu ve böylece de muhataplarına her çağda muhakkak hakikat hakkında bir öğretisi olduğu düşüncesidir.

Kur’ân tefsirinde bilimsel yönelişi doğru bulmayıp karşı gelenler bazı argümanlarla görüşlerini desteklemektedirler. Onlara göre Kur’ân, öncelikli olarak araplara vahyedilmiştir. Bu nedenle de onların bilgi seviyesi ve tecrübelerini dikkate almıştır. Kur’ân’da yer alan ayetlerdeki kelimeler ise, ilk dönem insanlarının anlayacağı bir dilde olmalıdır. Oysaki bilimsel tefsir yapanlar kelimelere zamanın da etkisiyle farklı anlamlar vermişlerdir. Bu ise, ne sahabîlerin yaptığı bir şeydir ne de vahyin ruhuna uygundur. Vahiy insanlığı doğru yola iletmek ve hayatlarını sırat-ı müstakim doğrultusunda yaşamalarını sağlayan bir rehberdir. Yine diğer bir neden, vahiydeki kevni ayetler, inananlara Allah’ın güç ve kudretini göstermek ve onların imanlarını sağlamlaştırmak amacıyla inmiştir. Bu nedenle de kevni ayetlere bilimsel işaretler bulma boşuna bir çabadır. Çünkü bilimsel verilerin devamlılığı yoktur. Zamanın geçmesiyle bilim insanları, önceki bilgileri doğru bulmamakta ve ortaya sunulan teorilerde köklü değişiklikler yapabilmektedirler. Oysa Kur’ân ayetleri, ne zamanın geçmesiyle değişecek, ne de herhangi bir varlık tarafından değiştirilebilecek bir kitaptır. Allah vahyini tamamlamıştır ve bu da insanlığı hidayete erdirme amacıdır.

Kısaca anlattığımız bu argümanları göz önünde tutarak Kur’ân’da ilmî tefsirin imkanı tartışılagelmiştir.

---

36 En‘âm 6/38; Enbiyâ 21/10.
37 Fussilet 41/53; Neml 27/93.
38 Hind Çelebi, *Farklı Yaklaşımlar ve Örnekler Işığında Kur’ân-ı Kerîm’in Bilimsel Tefsiri*, İzmir, Birleşik Yayıncılık, 2008, s. 37.

1.2.4.1. İlmî Tefsiri Savunanlar

1.2.4.1.1. Gazzâlî

Gazzalî, Kur'ân'da bilimsel verileri çıkarmaya çalışan ve bunda Kur'ân'ın mucizeliğini gören tefsir/yorum anlayışının dayandırıldığı en önemli İslam alimidir.[39] Çok yönlü bir İslam alimi olan Gazzâlî, diğer bazı sahalarda olduğu gibi, fikir, düşünce ve kitaplar arasında dağınık bir şekilde kendi zamanına kadar gelen Kur'ân-Modern İlimler ilişkisini de ele alarak derleyip toplayan, ona yön verip şekillendiren ve ilimlerle Kur'ân ayetlerinin ilişkisini gösteren ilk İslam alimidir.[40]

Gazzâlî'ye göre; Allah'tan ve fiillerinden başka bir şey yoktur. Yani varlık alemini zorunlu varlık olan Allah ve O'nun fiileri olarak ortaya çıkan ve varlıklarını Allah'tan alan diğer varlıklar oluşturur. Bu anlayıştan hareketle o, Kur'ân diye karşımızda duran hitabı, Allah'ın sıfatlarının ve fiillerinin açıklaması olarak ifade etmiştir. Allah'ın fiilleri olarak bize yansıyan Kur'ân, Allah'ın zâtından, zâtına dair sıfatlarından, kainat olarak ortaya çıkan fiillerinden, doğru yoldan, ahiretten, Allah'ın dinini kabul ve reddedenlerin hallerinden, insanın ve yaşadığı sosyal yapının korunmasından ve insanlığa dair bir çok bilgi vermektedir.[41] Bu nedenle de Kur'ân'ın manaları geniş ve etraflıdır. Ona göre, Kur'ân'da her ilme dair görüşler vardır çünkü o derin manaları olan bir hitaptır.[42]

Gazzâlî Kur'ân-ilim ilişkisini belirtirken iki açıdan hareket etmektedir: Bizzat Kur'ân'ın insanlığa indirilmesindeki temel açıdan; ikincisi ise varlık aleminde Allah'ın fiillerini inceleyen ve onların yapılarını anlamaya çalışan ilimler açısından. Bu görüşlerini farklı eserlerinde ele almış ve ilim-din ilişkisini farklı taksimatlara tabi tutmuştur.[43] Örneğin o, *el-Mustasfâ* adlı eserinde ilimleri üç kısma ayırmıştır;

1. Aklî ilimler: Matemetik, geometri, astronomi, tıp gibi,

2. Sadece nakli ilimler: Tefsir ve Hadis ilmi gibi,

---

39 Ömer Faruk Yavuz, *Gazzâli ve İlmî Tefsir Anlayışı*, SDÜİF, Isparta, Uluslararası Modern Çağ ve Gazzâli Sempozyumu, 2014, s. 220; Abdulkuddûs Bingöl, *Gazzâli'de Din-Bilim İlişkisi,* Felsefe Dünyası, 1995, XXIII, s. 12.

40 Kırca, *Kur'ân ve Fen Bilimleri*, s. 55.

41 Yavuz, *Gazzâli ve İlmî Tefsîr Anlayışı*, s. 223.

42 Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*, çev: Ali Arslan, İstanbul, Akit, I, s. 289.

43 İbrahim Agah Çubukçu, *İslam Müelliflerine Göre İlimlerin Taksimi ve Bunlar Arasında Gazzâlî'nin Yeri*, AÜİFD, 1960, VII, s. 126.

3. Hem aklî hem de naklî ilimler: Fıkıh ve fıkıh usulü gibi.[44]

O bu taksimatını açıklarken de, şeri olmayan matematik, geometri, tıp vb ilimleri dünya işlerini düzene koyacak, insanların sıhhatini koruyacak ve her türlü ihtiyaçlarını cevaplandıracak ilimler olarak görmektedir. Ona göre bu ilimlerin, nehy ve isbat bakımında dini işlerle ilgisi yoktur, fakat iyice öğrenildikten sonra bu ilimler inkarı mümkün olmayan hakikatleri açıklamaktadırlar.[45] Ayrıca insanlığa yararlı olan bu ilimleri öğrenmenin ve uygulamanın farz-ı kifaye olduğunu, bu uğraşlarla meşgul olanların değerli bir eylem halinde olduklarını söylemiştir.[46] İnsanlığa yararlı olan tüm ilimler uğraşmaya değer olduğunu belirtmiştir. Gazzâli, Kur'ân'ın, tıp, astronomi, kozmoloji, veterinerlik, anatomi gibi onun yaşadığı günlerde yaygın olan ya da daha önceden ortaya çıkıp kaybolan veya henüz ortaya çıkmamış bütün ilimlerin barındırdığını iddia etmektedir. Sayılan bu ilimler ve zikredilmeyen ve açığa çıkma potansiyeli olan ilimlerin genel çerçevesi Kur'ân'da vardır. Çünkü Kur'ân da bu ilimler de aynı marifet denizinden çıkan fiillerdir. Bu ilimler, Kur'ân'da geçen Allah'ın fiillerini açıklığa kavuşturan ve onun yapısını inceleyen fiillerdir.[47] Ona göre insanlar, Kur'ân'da geçen gerçekleri bu ilimlerin ortaya çıkmasıyla daha iyi anlayabilmekte ve daha derin mana ve hakikatlere ulaşabilmektedirler. Kur'ân'da bulunan bu gerçeklerin, ilimlerin ortaya çıkmasının aracı olarak değil, hakikate derinlemesine nufüz etmenin aracı olarak görmektedir.

Gazzâlî'nin Kur'ân-bilim ilişkisini ele aldığı pek çok örnek bulunmaktadır;

Tıp, Gazzâlî'nin en fazla üzerinde durduğu ve önem verdiği alanlardan biridir. Ona göre insanların sıhhatli yaşamaları ve dünya hayatlarını gereği gibi tanzim edebilmeleri için tıp ilmini bilmek Müslümanlar üzerine farz-ı kifayedir. Zira Allah Kur'ân'da Hz. İbrahim'den naklettiği: "Hastalandığımda bana şifa veren O'dur"[48] ayetini açıklarken; "hastalığa şifa verme, değerli bir iştir ve bu işi ancak tıp ilmini hakkıyla bilenler anlar. Nitekim hastalıkları, göstergelerini ve bu hastalıkları iyileştirme yollarını ancak tıp ilmi bilebilir" diye açıklamıştır. Ona göre bu durumda

---

44 Gazzâlî, *el-Mustasfâ min Ulûmi'l-Usûl*, Mısır, yy., 1986, I, s. 3.
45 Gazzâlî, *el-Munkizü Mine'd-Dalâl ve Tasavvufî İncelemeler*, çev: Salih Uçan, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 2012, s.s 17-18.
46 Gazzâlî, *İhyâ*, I, s. 16.
47 Yavuz, *Gazzâli ve İlmi Tefsir Anlayışı*, s. 224; Gezer, *Kur'ân'ın Bilimsel Yorumu Bir Zihniyet Tahlili*, s.s 288-289.
48 Şu'arâ 26/80.

insanlar olarak bize düşen hastalıkların tedavi yöntemlerini bulmak ve insanlığa yarar sağlamaktır.[49]

Yine Gazzâlî'ye göre astronomi, büyü ve tılsım gibi dinin yasak koyduğu işler için değil, yararlı olan diğer konuları incelemek adına önemli bir ilim dalıdır. Yine o eserinde; "Güneş ve ayı mükemmel bir hesapla yörüngelerinde hareket ettiren de O"[50], "Aya da sonunda kuru ve eğri bir hurma dalı haline gelinceye kadar farklı evreler takdir ettik"[51], "Fark etmez misin ey insan: Allah geceyi uzatıp gündüzü kısaltıyor ve gündüzü uzatıp geceyi kısaltıyor; O güneşi ve ayı bir yasaya tabi kıldı da, her biri sonu yasayla belirlenmiş bir süre doluncaya kadar hareketini sürdürüyor"[52] ayetlerini sıraladıktan sonra bu ayetlerin ancak astronomiyi iyi bilen kişiler tarafından anlaşılabileceğini ifade etmektedir.[53] Kısaca Gazzâlî, Kur'ân ayetlerinin anlaşılmasında pozitif bilimin ulaştığı bilgilerden yararlanmak gerektiğini, hatta bu işlerle bizzat Müslümanların meşgul olması gerektiğini eserlerinde vurgulamaktadır.

1.2.4.1.2. Fahruddîn er-Râzî

Kur'ân'ı insan-eşya ve kainat ilişkisine dair ayetlerini pozitif bilimlerin verileriyle birlikte ele alıp açıklayan ve ilk defa bir tefsir kitabında yorumlayan kişi Fahrûddin er-Râzî'dir.[54] O kaleme aldığı *Mefâtîhu'l-Ğayb* adlı hacimli tefsirinde kevni ayetlerin yorumlanmasında, döneminin bilimsel hakikatlerine de yer vererek ayetleri açıklama yoluna gitmiştir. Bunu yaparken, Kur'ân'ın hikmetlerini ortaya çıkarmaya ve insanları vahyin kaynağına doğru sevk etmeyi amaçlamıştır.[55] Özellikle astronomi başta olmak üzere vahyin bahsettiği veya işaret ettiği ilimlere ait bilgileri izah etmeye çalışmıştır.[56]

Râzî ayetleri çağın bilimsel bilgileri çerçevesinde açıklarken birçok eleştiriye maruz kalmıştır. O da bu eleştirilere şu yanıtı vermiştir: "Şayet siz Allah'ın kitabını hakkıyla tefekkür edip anlasaydınız, söylemiş olduğunuz sözlerin ne kadar anlamsız

---

49 Kırca, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern İlimler,* s. 69.
50 Rahmân 55/5.
51 Yâsîn 36/39.
52 Lokmân 31/29.
53 Gazzâlî, *el-Munkız,* s. 17.
54 Kırca, *Kur'ân ve Fen Bilimleri,* s. 61; Gezer, *Kur'ân'ın Bilimsel Yorumu Bir Zihniyet Tahlili,* s. 33.
55 İsmail Cerrahoğlu, *Fahruddîn er-Râzî ve Tefsiri*, AÜİFD, Ankara, 1977, II, s. 13.
56 Kırca, *Kur'ân ve Fen Bilimleri*, s. 62.

ve saçma olduğunu anlardınız."[57] Bu cevabını da şöyle açıklamıştır: "Şayet ay, güneş ve yıldızlardan bahsetmek, onlar hakkında düşünmek ve araştırma yapmak caiz olmasaydı, Allah kendi kitabına bunlar hakkında bilgi koymazdı. Yine Allah; 'Onlar üzerlerindeki göğe dönüp de bakmazlar mı? Onu nasıl inşa ettik ve ışıl ışıl bezedik; üstelik hiçbir eksik gedik bırakmadık'[58] buyuruyor. İşte bu ve benzer ayetler bize kainat hakkında düşünmeye ve araştırma yapmaya teşvik ediyor. Bir diğer taraftan Allah; 'Onlar ki; ayaktayken, otururken ve uyumak için uzandıklarında Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde tefekkür ederler. 'Rabbimiz! Bütün bunları anlamsız ve amaçsız yaratmadın! Yücelikte eşsizsin! Bizi ateş azabından koru' derler"[59] buyurmakta, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında düşünenleri övmektedir. Eğer kainat hakkında düşünmek yasak olsaydı Allah vahyinde bunu buyurmazdı'[60] diyerek eleştirilere cevap vermeye çalışmıştır.

Râzî'nin Kur'ân-bilim ilişkisi bağlamında tefsirinde yer alan birkaç örnekten bahsetmek gerekirse o, dünyanın yuvarlak olduğu konusunda Kehf 18/86'da geçen: "Nihayet güneşin battığı yere ulaşınca, orada kara balçığa benzer bir su gözesinde (güneşi) batar buldu ve orada yerleşik topluluğa rastladı" ayeti hakkında şu açıklamaları yapmıştır: "Delil ile sabit olmuştur ki dünya bir küre şeklindedir. Gök ise, onu kuşatmıştır. Güneşe gelince, o da yörüngesindedir. Şunu açıkça belirtelim ki güneş, dünyadan kat kat büyüktür. O halde onun dünya balçıklarında birine girdiği nasıl düşünülebilir" dedikten sonra izaha geçmiştir.[61]

Râzî dünyanın yuvarlak olduğunu kabul etmekle birlikte, onun kendi ekseni etrafında döndüğünü kabul etmemektedir. Bu anlayışın temelinde Aristo ve Batlamyus'un yeryüzü hakkındaki görüşleri yatmaktadır. Nitekim o, "O'dur size yeryüzünü döşek kılan"[62] ayetini yeryüzünün ya sakin ya da hareket halinde olması gerektiğini, şayet yeryüzü hareket ediyorsa ya düz ya da yuvarlak hareket edeceğini, yuvarlak hareket etmesi durumunda ise insanlar için mutlak anlamda yatak olamayacağı bu nedenle de yeryüzü sakindir ve dönmemektedir şeklinde

57 Ebû Abdillâh b. Ömer Fahreddîn Râzî, *Tefsîr-i Kebîr: Mefâtîhu'l-Ğayb*, çev: Suat Yıldırım ve diğerleri, Ankara, Akçağ Yayınları, 1988-1995, IV, s.s 238.
58 Kâf 50/6.
59 Âl-î İmrân 3/191.
60 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, IV, s. 238.
61 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, V, s. 525.
62 Bakara 2/22.

açıklamıştır.[63] Bunun gibi pek çok ayetin açıklamalarında geniş izahatlar veren Râzî, Kur'ân'ı anlamada bilimsel buluşlardan yararlanmanın gerekli ve gerçek amaca ulaşmada yol olduğunu kabul etmiş ve bilimsel tefsir anlayışının mihenk taşını oluşturmuştur.

Râzî'den sonra bu alanda başarılı olan iki alim; *Tefsîru'l-Kur'ân, et-Tefsîru'l-Evsat* ve *et-Tefsîru's-Sağîr* adlı eserlerin sahibi Ebu'l-Fadl el-Mursî ile *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserin sahibi Celâluddîn Abdurrahmân Ebî Bekîr es-Suyûtîdir. Her iki alim de tefsirlerinde Kur'ân'ın ayetlerini ilmin verileri ışığında açıklamışlardır. Yine daha sonraları Kadı Beydâvî'nin *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*; Muhammed b. Ahmed el-İskenderânî'nin *Keşfu'l-Esrâri'n-Nûraniyye el-Kur'âniyye*; Ebu's-Suûd Efendi'nin *İrşâdu'l-Akli-s-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*; el-Âlûsî'nin; *Ruhu'l-Meâni fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm'i*; Vehbe Züheyli'nin *et-Tefsîru'l-Münîr*'i; Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın *Serâiru'l-Kur'ân fî Tekvîn-i ve Efnâ-i ve İâdeti'l-Ekvân*; Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'ân Dili;* Celal Yeniçeri'nin; *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*; Süleyman Ateş'in *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsir'i* ilmî tefsirlere misal verilebilir.

1.2.4.1.3. Tantâvî Cevherî

Şüphesiz son dönemlerde kevni ayetlere bilimsel verilerden hareket etmek suretiyle yeni yorumlar getiren önemli Mısırlı alim Tantâvî Cevherî'dir. Kaleme almış olduğu *el-Cevâhir fî Tefsîr'l-Kur'ân* eseri, Kur'ân ve modern bilim ilişkisine dair önemli bilgiler içermektedir.

Onun döneminde yani 19. yüzyılda İslam ümmetine karşı Batı, hem siyasi ve askeri üstünlüğe hem de bilimsel gelişmeleriyle ileri teknoloji ürünlerine sahiptir. Batının sahip olduğu bu üstünlüğe karşı Müslümanların geri kalmışlık durumlarını dinlerine bağlayan, İslam'ın akıl ve modern bilim gibi değerlerle bağdaşmayan bir yapısının olduğu fikri gibi kimi fikirler yayılmaya başlamıştır. Cevherî, Müslümanların geri kalmalarında ve sömürgeleştirilmelerinde tabii bilimleri ihmal etmelerinin rolü olduğu inancındadır. Bu nedenle de o, müslümanları çağın bilimsel faaliyetlerinde rol almaya teşvik etmiştir.[64] Ayrıca o, eser oluşturarak kendisinden

---

[63] Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, V, s. 174.

[64] Mertoğlu, *Kur'ân'ı Modern Bilim Işığında Okumak: Tantâvî Cevherî Örneği,* TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, İstanbul, 2011, c. 16, sayı. 30, s. 103.

sonra gelen nesilde bir bilinç oluşturmak istediğini ifade etmiştir.[65] Kur'ân'da fıkıhla ilgili 150 civarında ayet olmasına karşın, bilimlere dair 750 civarında ayet bulunduğunu söyleyen Cevherî, geçmiş dönem İslam alimlerinin ve bilhassa fakihlerin vahiydeki ahkam ayetleri açıklamaya yoğun bir çaba gösterirken, Allah'ın kudretine işaret eden, Müslümanları ilme, araştırmaya ve tefekküre davet eden kevni ayetleri ihmal ettiklerini dile getirmiştir.[66] Böylece Müslümanları, astronomi, matematik, geometri, jeoloji ve biyoloji gibi modern ilimlerle ilgilenmeye teşvik etmiştir. Bu bakımdan o, Kur'ân'la bilimsel veriler arasında hiçbir zıtlığın olmadığını aksine vahye uygun kalmak koşuluyla Müslümanların bilime iştirak etmeleri gerektiğini söylemiş, kaleme aldığı eserleri de zamanın bilgi ve ilerlemesine bağlı olarak oluşturduğunu dile getirmiştir.[67]

Bu konuda Cevherî'nin şu sözleri dikkat çekicidir: "Her ilim adamı ve yönetici kendi halkına bütün ilimleri bizim de bu tefsirde ortaya koyacağımız üzere onların İslam'a dahil olduğu inancıyla öğretsin. Şayet Müslümanlar, tüm bu vurguladığımız hususlardan yüz çevirirlerse, ben onları köyleri, yaşlıları ve çocukları bombalayan uçaklarda belirmiş Âd ve Semûd'u çarpan şimşek misali bir felakete karşı uyarırım."[68]

Cevherî'nin eserinde Kur'ân-bilim münasebetinde birkaç örnek vermek gerekirse o, Allah'ın insanları ve onların yüklerini taşıması için binek hayvanları yarattığından söz eden Nahl 16/8. ayetin sonundaki "Allah şu anda bilemeyeceğiniz daha nicelerini yaratır" ifadesini açıklarken televizyonun icat edilmesinin örnekliğinde şu ifadeleri kullanmıştır:

"Bu, insanların asrımızdaki son keşfidir ve bu da Allah'ın 'şu anda bilemeyeceğiniz daha nicelerini yaratır' sözünün kapsamına girer. Evet! Allah bilmediğimizi yarattı. Allah İtalya'da 1745'de doğup 1827'de ölen Alessandro Volta adlı kişiye elektriği, elektriğin aleme nasıl yükseleceğini öğretmedi mi? Allah, ileride alemde insanların önceden bildiklerinden başka amellerin olacağını biliyordu. Müslümanların Allah'ın nimetlerinin sadece nübüvvet zamanındakilere mahsus

[65] Tantâvî Cevherî, *el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ân,* Kahire, yy, trs, I, s.s 2-3.
[66] Cevherî, *el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ân*, I, s. 2; Kırca, *Kur'ân-ı Kerîm'de Fen Bilimleri*, s. 35.
[67] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi,* s.s 752-753.
[68] Çelebi, *Farklı Yaklaşımlar ve Örnekler Işığında Kur'ân-ı Kerîm'in Bilimsel Tefsiri*, s. 34.

olmadığı, bilakis Allah'ın nurlarından gizlenmiş, ileride ortaya çıkacak olanlar var bulunduğunu bilmeleri gerek."[69]

Cevherî, Mâide 5/17. ayetinde ise, evrenin büyüklüğü ve uzaydaki cisimlerin çokluğu karşısında dünyanın ne kadar ufak kaldığı yolundaki bilgilerden söz etmiş, bu ayetin bize, yaşadığımız dünyanın varlık alemine nazaran ne derecede ehemmiyetsiz olduğunu, tıpkı modern astronomik verilerin ortaya koyduğu gibi ifade etmiştir.[70]

Netice itibariyle 19. yüzyıldan itibaren Batı'nın İslam'ın akıl, bilim ve medeniyet gibi modern unsurlarla bağdaşmadığı yolundaki düşüncelerine karşı Cevherî, Kur'ân'ın bütün ilimleri öğrenmeyi teşvik ettiğini, modern bilimlerin bazı ayetleri daha iyi anlamaya hizmet ettiğini göstermeye çalışmış ve bu yolla Kur'ân'ın bilimle olan ilişkisini temellendirmeye çalışmıştır. Bu çabaları sayesinde de modern dönemin ilmî tefsir alanındaki en önemli temsilcisi olmuştur.

1.2.4.2. İlmî Tefsire Karşı Olanlar

1.2.4.2.1. Şâtıbî

Kur'ân'ın bilimsel yorumlanmaya yönelik geliştirilen eleştirilerin temelini, vahyin Arapça oluşu ve Arapçanın da belli bir kültürü temsil etmesi oluşturmuştur. Ayrıca Kur'ân'ın ilk muhataplarının kültürel alışkanlıkları, mesajın dayandığı dil ve kültür esas alınarak da eleştiriler yöneltilmiştir.[71] İşte genel olarak bu çerçevede Kur'ân'ın her şeyi içerdiği ve bilimsel veriler ışığında yorumlanabileceği düşüncesine sistemli ilk eleştiri Endülüslü ilim insanı Şâtıbî'den gelmiştir.[72] O, Kur'ân'ın bilimsel tefsirine karşı yaptığı itirazı, ümmîlik kavramı üzerine oturtmuştur. Nitekim ona göre, şeriatın ümmî olması gerekmektedir. Çünkü o, ümmi bir millete gelmiştir. Burada ümmîlikten kasdı "okuma-yazma" bilmeyen bir millete gelmiş olmasıdır. Zira bir millete anlamadıkları şeylerle hitap edilmesi ve onların zihinlerinin kavrayamayacağı şeylerle mükellef tutulmaları hikmetle bağdaşmamaktadır. Buna göre Kur'ân'da yer, gök ve bu ikisi arasında yer alan

---

[69] Mertoğlu, *Kur'ân'ı Modern Bilim Işığında Okumak: Tantâvî Cevherî Örneği*, s. 106.
[70] Mertoğlu, *Kur'ân'ı Modern Bilim Işığında Okumak: Tantâvî Cevherî Örneği*, s. 107.
[71] Gezer, *Kur'ân'ın Bilimsel Yorumu Bir Zihniyet Tahlili*, s. 43.
[72] Demir, *Kur'ân'ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Eleştirel Bir Yaklaşım*, s. 407.

varlıklardan bahseden ayetlerde geçen hususların, ilk dönem muhataplarının bilgisini aşması söz konusu olmamalıdır.[73]

Şâtıbî şeriatın vaz edilmesindeki temel gayenin anlaşılmak olduğunu ifade ettiği bölümde, ilk olarak Kur'ân'ın tümüyle Arapça olarak indirildiğini, dolayısıyla İslam şeriatının arapça olduğunu ve onu başka dille anlamanın imkanının bulunmadığını belirtmektedir.[74] Bu bağlamda, Kur'ân'ın Arapça olarak indirildiğini bildiren Yûsuf 12/2, Şu'arâ' 26/195, Nahl 16/44, Fussilet 41/44. ayetlerini sıraladıktan sonra, vahyin doğrudan doğruya anlamaya yönelik yani şeriatın ana amacının anlama ve yaşamaya yönelik olduğunu vurgulamaktadır.[75] Şâtıbî, Kur'ân'ın anlaşılabilirliği ile ilgili olarak lafzın manaya delalet yönleri üzerinde de durmuştur.[76]

Şâtıbî, vahyin ilk muhataplarının ümmi olmaları hasebiyle şeriatın da ümmi olduğunu ifade etmiştir. Ona göre vahiy ilk muhataplarına anladıkları dilde ve anlayabilecekleri bir hitap düzeyinde indirilmiştir.[77] İşte bu yüzden, Kur'ân'da namaz vakitleri, astronomi ile ilgili verilere dayalı bir zamanlama cetveli değil, herkesçe gözlenebilen güneşin doğuşu ve batışı gibi kolay kavranabilen olgularla ilgilidir.[78] Bu nedenle o, Kur'ân'ın Arapça olması hasebiyle vahyin, dönemin tarihsel arka planına bağlı kalınarak anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu tarz bir okuma da ancak esbâb-ı nüzule başvurarak olur. Ancak o, her ayetin özel sebebe bağlı kalınarak inmemiş olmasından hareketle, nüzul sebeplerinin yanında Hz. Peygamber dönemindeki Arapların söz, fiil ve adetlerini bilmenin zorunlu olduğunu belirtmiştir.[79]

Şâtıbî, Kur'ân'ın nazil olduğu dönemde Arapların astronomi, tarih, tıp, edebiyat özellikle belagat gibi ilim dallarına, bunların yanında güzel ahlaka ve onun tabiat haline getirilmesine önem verdikleri, şeriatın bunlardan doğru olanlarını tasdik edip ilavelerde bulunduğunu, batıl olanlarını iptal ettiğini misallerle anlatmaktadır. Buradan Arapların ilim seviyesi o zamana kadarki birikim seviyesini aşmadığı

---

73 Çelebi, *Farklı Yaklaşımlar ve Örnekler Işığında Kur'ân-ı Kerîm'in Bilimsel Tefsiri*, s. 7.
74 Ebû İshâk İbrahim b. Musâ Şâtıbî, *el-Muvâfakât fî Usûli'ş-Şerîa*, çev: Mehmed Erdoğan*, İslâmî İlimler Metodolojisi*, İstanbul, İz Yayıncılık,1999, II, s. 61.
75 Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, II, s. 62.
76 Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, II, s.s 63-64.
77 Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, II, s.s 65-70.
78 Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, II, s. 78.
79 Mustafa Öztürk, *Kur'ân'ı Kendi Tarihinde Okumak- Tefsirde Anakronizme Ret Yazıları*, Ankara, Ankara Okulu, 2014, s. 59.

sonucu çıkar. Ona göre şeriat, indiği topluma, onların diliyle ve anlayabileceği üslupla indirilmiştir. Bu nedenle çoğu kimse öncekilere ve sonrakilere ait ilimleri vahye izafe edemez. Kur'ân'ın ve içerdiği ilimleri herkesten iyi bilen sahabe, tabiun ve sonraki nesillerin alimlerinden bu meyanda bir açıklama ulaşmadığı sürece vahiy ve bilimi uzlaştırma çabaları beyhudedir. Herhangi bir kimsenin teklif altına girebilmesi için itikadi ve ameli bütün yükümlülüklerin, ümmi bir kimsenin kavrayabileceği seviyede olması gerekir. Aksi takdirde bu, insanın güç ve kapasitesini aşar. Bu durum ise vahyin ruhuna aykırıdır.[80] Zira Allah kimseye güç yetiremeyeceği bir şeyle mükellef kılmaz.[81] Bu nedenle vahiyde sadece indiği dönemde bilinen ilimler mevcuttur. Bu nedenle de o şu ifadeyi kullanmıştır: "Şeriat, ümmidir, Arapların te'lif ettiği sınırların dışına çıkamaz".[82]

Şâtıbî, Kur'ân'daki kevni hakikatleri bildiren ayetlerin tefsir ve yorumunu sadece onun nazil olduğu dönemdeki insanların anlayışlarıyla sınırlamaktadır. O, İslam'ın kulun dünya ve ahiret işlerini en üst seviyede yaşayabilmesi için gerekli olan her şeyi getirip açıkladığını, bunların dışında kalanların büyük ihtimalle kula faydası olmayacağını düşünmektedir.[83]

Şâtıbî, Kur'ân'ın değişik ilmi hakikatleri içerdiğini söyleyenlerin getirdikleri delilleri şöyle değerlendirmiştir: "Bu yaklaşım sahipleri iddialarına delil olarak şu ayetleri delil getirebilirler; 'Bu kitabı sana her konuda açıklama getiren bir rehber, bir hidayet ve rahmet kaynağı, Allah'a gönülden bağlananlar için bir müjde olarak indirdik'[84] veya 'Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık.'[85] Ona göre ilk ayetteki mana kulluk için gerekli olan tüm bilgilerken, ikinci ayetteki kasıt ise, levh-i mahfuzdur. Aksine bir anlam içermiş olması halinde müfessirlerin eserlerinde bu konuya yer ayırmaları gerektiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Şâtıbî'ye göre böyle bir durum söz konusu değildir.[86] Şâtıbî'nin böyle düşünmesinin ana sebeplerinden birisi, bu tür tefsir anlayışının, Kur'ân'ın muhataplarına iletmek istediği temel mesaj ve

---

80 Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, II, s. 121.
81 Ergün Çapan, *Şâtıbî'nin İlmî Tefsir Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım*, AÜİFD, Ankara, 2012, sayı 38, s. 279.
82 Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, II, s. 107.
83 Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, II, s. 89.
84 Nahl 16/89.
85 En'âm 6/38.
86 Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, III, s.s 355-361; Çapan, *Şâtıbî'nin İlmî Tefsir Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım*, s. 290.

öğretilerin perdelenmesine ve manaların daraltılmasına yol açacağı endişesidir.[87] Ona göre bu tür gerekli olmayan araştırma ve incelemeler, insan ile ilahi mesaj arasına girer ve asıl maksadın anlaşılmasına ve netice itibariyle de kulluğun icrasına mani olur. Allah'ın her bir emri kendisine yaklaştırma amacıyladır, eğer başka hedefi varsa bunun ikinci planda değerlendirilmesi gerekir. Bu nedenle de amelî anlamda faydası olmayan ilimlerin İslam tarafından kabul görmeyeceğini dile getirmiştir.[88] Zira sahabe ve sonrakilerin ilgi alanlarını tevhid, ahlak ve dini hükümler oluşturmaktadır. Sahabenin Kur'ân tasavvuru bu olduğuna göre, Kur'ân bütün ilimlerin esasını oluşturmamaktadır.[89]

Şâtıbî'nin ilmî tefsire karşı çıkmasında önemli bir amilin de felsefe olduğu görülmektedir. O, bilginin elde edilmesinde ve fikir üretiminde Müslümanların felsefecilerden farklı bir yol izlemeleri ve onlardan uzak durmaları kanaatindedir. Zira ona göre felsefeciler düşünce tarzlarında sünnete muhalif bir yola girmişlerdir. Bu durumda Müslümanların onlara uymaları hatadır ve doğru yoldan sapmaktır.[90] Kur'ân'ı anlamada felsefenin lüzumundan bahseden ünlü İslam alemi İbn Rüşd'ü eleştirmiştir ve yaptığının lüzumsuz bir şey olduğunu açıklamıştır.[91]

Sonuç olarak Şâtıbî'ye göre Kur'ân'ın anlama ve yorumlama faaliyetinde öncelikle nüzul dönemi Arapçası esas alınmalıdır. O dönemde ayetlerde kast edilen manalara önem verilmelidir. Daha sonra ayetlerin varsa nüzul sebepleri yoksa da vahyin ruhuna aykırı olmayan manalar göz önünde bulundurulmalıdır. Bu da ancak sahabîden bize ulaşan bilgilerle yapılabilir. İlk dönem insanlarının bilgi dağarcıklarında yer etmeyen manaları ayetlere hamletmek yanlıştır. Kur'ân muhataplarına güç yetiremeyecekleri gerçekleri iletmemiştir ve bu nedenle de herhangi ilme kapı aralamaz.

1.2.4.2.2. Emîn el-Hûlî

el-Hûlî, İslâmî ilimler ve Arap edebiyatı sahasında Mısır'ın asrımızdaki önde gelen ilim ve fikir insanlarından birisidir. O aslında Arapça olarak neşredilen bir ansiklopediye "tefsir" başlığı altında bir madde yazmış ve bu maddede alışılmışın dışında bir metotla tefsirin kısaca tarihi, ilmî tefsirin sakıncaları ve tefsirin aslında

---

87 Öztürk, *Kur'ân'ı Kendi Tarihinde Okumak- Tefsirde Anakronizme Ret Yazıları,* s. 52.
88 Şâtıbî, *el-Muvâfakât,* I, s.s 38-47.
89 Gezer, *Kur'ân'ın Bilimsel Yorumu Bir Zihniyet Tahlili,* s.s 44-45.
90 Recai Doğan, *Şâtıbî'de Eğitimin Unsurları,* Diyanet İlmî Dergi, 1998, c. 34, sayı 1, s. 79.
91 Çapan, *Şâtıbî'nin İlmî Tefsir Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım,* s. 300.

nasıl olması gerektiği ile ilgili yorumlar yapmıştır. Bu yorumların çoğunluğunda Şâtıbî'nin *el-Muvâfakât* adlı eserini temel alarak hazırlamıştır. Daha sonraları da *Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metod* adıyla bu görüşleri yayımlanmıştır. Yazar, ilmi araştırma ve inceleme yapmanın vahye ters düşmeyeceğini fakat vahiydeki kelime ve ifadelerden yola çıkarak ilmi gerçekleri ortaya koymanın sakıncalı olduğunu ifade etmiştir.[92]

el-Hûlî eserinde tefsirin lügat anlamlarını verdikten sonra kısaca tarihi hakkında bilgi vermiştir.[93] İlmî tefsir maddesinde ise, kısaca bu görüşü destekleyen kişileri ve görüşlerini belirttikten sonra ilmî tefsire karşı olan Şâtıbî ve görüşlerine geniş bir yer ayırmıştır.[94] Daha sonra Şâtıbî'nin "Kur'ân ve ilmî tefsiri" hakkında ileri sürmüş olduğu fikirlerine destek anlamında konuyu üç açıdan değerlendirmeye tabi tutmuştur.

el-Hûlî, ilk olarak konuyu lügat açısından değerlendirir ve şu sözleri sarf eder:

> Kelimelerin hayatı ve anlamlarındaki meydana gelen değişiklikler konusunda; bu değişikliklerin tesbiti, bir tek kelimede muhtelif manaların ortaya çıkışının tarihi bilgisi ve bu anlamların hangi devirlerde kullanıldığı gibi bilgilerden mutlaka elde etmemiz gereken asgari bir bilgiye sahip olabildiğimiz takdirde, kelimelerin anlamlarında meydana gelen bu garip genişlemenin, Kur'ân kelimelerinin anlaşılması konusunda Kur'ân'la bizim aramızda ne gibi engeller koyduğunu, bu kelimelere, daha önce bilinmeyen ve kullanılmamış olan birçok manalar ve anlayışlar yüklendiğini veya bu kelimeler, o manalardan sadece birinde kullanılmış olsa bile, bunun Kur'ân'ın nüzulünden nesiller sonra halk arasında çıkan yeni bir terim vasıtası olduğunu görürüz.[95]

Bu ifadeleri ile o, daha sonra ortaya çıkmış bilim terimlerinin Kur'ân'ın indiği dönemde bilinmesinin imkanı olmadığını, bu terimlerle vahyi düşünmenin Müslümanın vahyi anlamasında araya engel koyacağını ve vahyin zaten bunu asla amaçlamamış olduğunu dile getirir.

Ardından el-Hûlî, konuyu edebiyat ve belagat açısından değerlendirir ve şunları söyler:

> Belâgat; içinde bulunulan duruma uygun söz söylemektir. Böyle olunca sormak gerekiyor, acaba Kur'ân, o devirdeki muhataplarına, sonradan zikredilen bütün manalar murad edilerek, bu kadar geniş bir ilmî tefsir anlayışıyla yöneltilen bir söz müydü? Halbulki dünya, bu ilmî manaları ancak uzun zaman geçtikten, uzun çabalar sarf ettikten ve böylece

---

92 Çelebi, *Farklı Yaklaşımlar ve Örnekler Işığında Kur'ân-ı Kerîm'in Bilimsel Tefsiri*, s.s 21-23.
93 Emîn el-Hûlî, *Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metod*, çev: Mevlüd Güngör, İstanbul, Bayrak Matbaası, 1995, s.s 13-41.
94 el-Hûlî, *Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metod*, s.s 46-51.
95 el-Hûlî, *Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metod*, s.s 50-51.

> anlayışı ve ilmi yükselttikten sonra öğrenebilmiştir. Farz edelim ki, iddia edilen bu ilmî manalar, Kur'ân'la murad edilen manalardı, öyle ise o zamanlarda yaşayan ve Arapçayı çok iyi bilen o insanlar, bunları anlayıp farkına varabilmişler miydi? Eğer anlamış olsalardı, çeşitli müspet ilim sahalarında ilmi kalkınmaları, Kur'ân'ın ortaya çıkmasıyla hemen niye başlamamış ve niye hayatlarını muhtelif ilimlerin nazariyelerini açıklayan ve onların inceliklerini anlatan bu ayetler üzerine kurmamışlardır.[96]

Yazarın bu ifadelerinden de anlaşılmaktadır ki ona göre Kur'ân'da anlatılan gerçekleri, zamanın ilmî kelimeleriyle ifade etmek onun muradına ters düşmektedir. Çünkü bu kelimeler ilk dönem muhataplarının tasarruf ve çabaları dahilinde ortaya çıkmamıştır. Bu nedenle de bu tefsir anlayışı vahyin ruhuna aykırıdır.

el-Hûlî, üçüncü ve son olarak konuyu dini ve itikadi açıdan değerlendirir ve şu sözleri ifade eder:

> Bundan başka işin dini ve itikadi yönü de söz konusudur. Ve bir din kitabının asıl fonksiyonunu ortaya koyan da zaten bu yönüdür. Kur'ân, insanların akıllarına, kainatın sırları ve varlıklardaki ilmi gerçeklerle uğraşan ilim adamlarına hitap eden bir kitap mıdır? Böyle bir kitap onların hayatlarına nasıl uygun düşer ve Kur'ân gibi, kendisiyle ilahi mesajların sona ereceği bir kitap, onların ilmî hayatları için nasıl köklü bir esas olabilir? Yine mütedeyyin kimseler, bu gibi gerçeklerin bilgisini böyle bir yolla edinmek için elbette muayyen bir sınırda durmayacaklardır; bu durumda bu iş nereye kadar varacaktır? Ve yine az önce de bahsettiğimiz gibi, tıbbın, astronominin, geometrinin ve kimyanın esasları Kur'ân'dan nasıl çıkarılabilir? Halbuki bu esaslar bugün bir ilim adamı tarafından tespit edilen, fakat kısa veya uzun süren bir zaman sonra tekrar değişen esaslardır. Nitekim onlardan, eskilerin tespit ettiği pek çok esas, kendilerinden sonra değişikliğe uğradığı gibi, daha sonra da daha büyük değişikliğe uğramıştır. Açık olan şudur ki, bir din kitabı insanların hayatlarının bu yönüyle ilgilenmez ve böyle şeylerin açıklanmasını da üzerine alamaz. Onda bulunanlar, onlara bu alanda kâfi gelmez ki, onda istedikleri şeyleri arasınlar ve onu bu alanda bir kaynak ittihaz etsinler.[97]

İlmî tefsire bakış noktasında önce buna taraftar olanları, ardından da karşı olanları çeşitli örnek temsilcileri bağlamında ele aldıktan ve fikirlerini kısmen aktardıktan sonra şimdi de konunun asıl çıkış noktasına dair bilgileri ele almak istiyoruz.

1.3. Din-İlim Çatışmasının Arka Planı

1.3.1. Hıristiyanlıkta Din-İlim Çatışması

Hıristiyanlık aklın güçlü söylemi olan gerçeklerle karşı karşıya gelmiştir. Bu hususta en trajik örnek Avrupa tarihinde yaşanmıştır. Kilise, yüzyıllar boyunca kendi ideolojileri doğrultusunda uydurmuş olduğu bilgilerle halkın zihinlerini meşgul etmiş ve kimsenin onlara karşı herhangi bir şekilde sorgulamaya kalkışmasına izin

---

96 el-Hûlî, *Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metod*, s.s 52-53.
97 el-Hûlî, *Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metod,* s. 55.

vermemiştir. Halk da bu dayatma karşısında kilisenin eylem ve söylemlerini her daim Tanrı buyruğuymuş gibi kabul ederek hayatlarını ikame etmiştir.[98]

Kilise ve bilim çatışmasını hazırlayan sebeplerin önemli bir kısmını, özellikle Yunancadan Arapçaya tercüme edilen ve Hıristiyan Avrupa bilginlerinin Müslümanlarla teması sonucunda kendi dillerine bu eserleri çevirmeleri ve böylece yeni bir takım ilmi buluşlara başlamaları oluşturmuştur. Bu nevi tercümelerin ilk olarak İspanya'da yaklaşık 1125'ten 1280 senesine kadar devam ettiği bilinmektedir. Bu tercümeler Aristo, Batlamyus, Yunan tabipler, İbn Sinâ, doğu astronom ve matematikçiler, kimya bilginlerinin eserleri gibi birçok eser tercüme yoluyla Batı'ya aktarılmıştır.[99] Kilise ise, kendi öğretilerine ters düşen her şeye karşı çıktığı gibi bu tercümelere ve içerdiği bilgilere de karşı çıkmış ve binlerce ciltlik eseri yakıp yok etmiştir. Kilisenin kitap yakma alışkanlığı ya da zararlı buldukları ilim ve düşünceleri imha ederek ortadan kaldırma yöntemleri orta çağın sonlarına kadar sürmüştür. Kilise, sadece kitapları yakmakla kalmamış kendi öğreti ve dogmalarına ters düşen ilim insanlarını da bazen kendi işkence yöntemleri ile bazen de halkı kışkırtarak onlar tarafından linç edilmelerine neden olmuştur.

Bu kilise telakkisine göre astronomi, kimya, tıp ve matematikle uğraşan insanlar birer büyücü, ilimleri de büyü aracı olarak görülmüştür. Büyü ile putperestlik arasında yakın bir ilgi kuran kilise papazları, ilimlerle uğraşanları Hıristiyanlığın temel inançlarını içten çökertmeyi hedeflemiş putperestler olarak görmüşlerdir.

Ortodoks Hıristiyanlık, bilimin yöntem ve buluşlarından her zaman rahatsız olmuş ve bilime karşı en uzun ve en şiddetli savaş verenler de onlar olmuştur. Hıristiyan kilisesi, Avrupa'yı gerek sosyal yaşantıda gerekse ilmi yaşantıda zorbaca yönetmiştir. Kilisenin hoşgörüsüzlük, kuşku ve batıl inançlar öğretileri bilimsel ilerlemenin önüne her zaman engel olmuştur. Bağımsız düşünceye yönelik her girişimi kuşkuyla karşılayan kilise, kendi öğretileriyle uyum içinde olmayan her türlü

---

[98] Pervez Hoodbhoy, *İslâm ve Bilim (Bağnazlığa Karşı Akılcılığın Savaşımı),* çev: Eser Birey, İstanbul, Cep Kitapları Yayınları, 1993, s.s 44-46.

[99] Abdülhak Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, İstanbul, Kültür Yayınları, 2012, I, s.s 119-120.

yeni bilgiyi şiddetle bastırmıştır. Dini mahkemelerde on binlerce zanlı "büyücü ve kurulu düzen bilgisine aykırı fikir taşıyor" gerekçesiyle işkenceyle öldürmüştür. [100]

Hıristiyanlıkta kilise ve din arasındaki ilk ve birçok bakımdan en dikkate değer meydan savaşı, bugün bizim "Güneş Sistemi" adını verdiğimiz sistemde, Güneşin mi yoksa Dünyanın mı merkez olduğu konusundaki astronomiye ilişkin tartışmadan çıkmıştır. Yerleşmiş olan kurama göre, Dünya'nın evrenin merkezinde sabit bulunduğu, Güneş, Ay, Gezegenler ve Sabit Yıldızlar sisteminin her birinin Dünya'nın çevresinde döndüğü yolundaki görüştür. Oysa yeni bir kuram ortaya atan Kopernik, Dünya'nın sabit olmadığını aksine ikili bir eylem içinde olduğunu söylemiştir. Dünya, kendi ekseni çevresinde günde bir kez, Güneş'in etrafında ise, yılda bir kez dönmekteydi. Kopernik bu kuramını XVI. yüzyılda ortaya koymuştur. Kopernik tarafından öne atılan Dünya'nın sabit olmadığı fikrine kilise şiddetle karşı çıkmıştır.[101]

Astronomi alanında ikinci büyük adımı Kepler atmıştır fakat o hiçbir zaman kiliseyle çatışmadığı için kilise onu seçkin bir yere koymuştur. Galileo Galilei (1564-1642) ise, gerek buluşlarıyla gerekse de engizisyonla arasındaki çatışma dolayısıyla, çağının en dikkate değer bilim insanı olmuştur. Galileo'nun en çok uğraştığı alan matematik olmuştur. O, deneysel olarak vardığı sonuçları matematik formüllerine aktararak kuramlarını oluşturmuştur. Yine *Dinamik*'in yani cisimlerin hareketlerini yöneten yasaların incelenmesi konusunda birçok yeni kuram geliştirmiştir.[102] Galileo Hollandalı tarafından teleskop icat edildiğini duyunca o, aynı aracı yapmaya çalışmış ve başarılı olmuştur. Galileo, Jupiter'ın uyduları olduğunu, Venüs'ün de tıpkı Ay gibi evreler geçirdiğini, Ay yüzeyinde dağların bulunduğunu ve Güneş'in yüzeyinde lekeler olduğu ve birçok yeni bulgular keşfetmiştir. Fakat kilise "Tanrı'nın yarattığı şeylerde asla pürüz olamaz" gerekçesiyle bu bilgilerin yayılmasını engellemiştir. Dönemin kilise papazları yeni bir şey ortaya koymaya çalışan ya da sorgulamaya çalışan insanlara: "Siz ey Galileiler! Ne diye durup gökyüzüne bakarsınız?" tarzı söylemlerle Galileo'nun buluşlarını alaya almaya ve halk tarafından itibar kazanmasına engel olmaya çalışmışlardır. Zira onlara göre, geometri ile uğraşmak şeytan işi, matematikle uğraşmak sapkınların işi, gökyüzüyle uğraşmak Tanrı'nın

---

[100] Hoodbhoy, *İslâm ve Bilim,* s. 44; Hasan Aydın, *Postmodern Çağda İslam ve Bilim*, İstanbul, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2008, s.s 49-54; Kutluer, *Modern Bilimin Arka Planları*, s.s 61-76.

[101] Bertrand Russell, *Bilim ve Din*, çev: Hilmi Yavuz, İstanbul, Cem Yayınevi, 1999, s.s 13-16.

[102] Barbour, *Bilim ve Din*, s.s 27-28.

işine hadsizce karışmaktır. Kilise güneşin merkezde olduğu ve dünyanın onun çevresinde dolaştığı görüşünü Kutsal kitaba aykırı olması gerekçesiyle reddetmiştir. Bunun üzerine Galileo, papanın buyruğu ile engizisyon mahkemesine çıkartılmıştır. Mahkeme Galileo'dan ortaya koymuş olduğu düşüncelerinden vazgeçeceğine, Kopernik'in görüşlerini benimsemeyeceğine ve herhangi bir şekilde kilise öğretilerine karşı bir bilgi yaymayacağına dair söz almıştır. Papa'nın buyruğu üzerine 1616'da Dünya'nın döndüğünü söyleyen tüm kitaplar yasaklanmıştır.[103]

Galileo ise daha sonra çalışmalarına gizli bir şekilde devam etmiş ve 1623 yılında *İki Büyük Yer Sistemi* adlı kitabını yazmaya başlamıştır. Bilim dünyası Galileo'nun düşüncelerine yoğun bir ilgi gösterirken kilise papazları bu durumdan hoşnut olmamıştır. Bunun üzerine o bir kez daha Roma'ya engizisyon mahkemesine çıkartılmıştır. Roma'ya geldiğinde yargıçlar, sözlerinden pişmanlık duymasını ve sözlerini geri almazsa işkence ile öldürüleceğini bildirmiştir. Galileo sözlerini geri almasına karşılık kilise yine de onu serbest bırakmamıştır. Galileo, "dilediğimiz sürece bu kutsal makamda göz hapsinde tutulmaya ve benliğini temize çıkarma cezası olarak seni, önümüzdeki üç yıl boyunca her hafta bir kere, Nedamet Mezmurları'nın yedisini birden yüksek sesle okumaya mahkum ediyoruz" şeklindeki hükümle yargılanmıştır. Buna uygun olarak da o, halkın önünde diz çökerek engizisyon tarafından hazırlanan uzun bir yazıyı okumuştur. Yazıda, tüm düşüncelerinden vazgeçtiğini, dünyanın döndüğü gibi sapkın düşüncelerle karşılaştığında kiliseye haber vereceğini, bir daha kilise ile ters düşmeyeceğini Kutsal kitaba el basarak yemin etmiştir. Ömrünün geri kalanını göz hapsinde geçiren Galileo, ailesi ve arkadaşlarıyla görüşmesine izin verilmeyerek ölümünü beklemeye bırakılmıştır.[104]

Kilise tarafından 1835 yılına kadar gerek Kopernik'in getirmiş olduğu sistemi içeren, gerekse diğer ilim insanlarının çalışmalarını içeren kitaplar yasaklanmıştır. Galileo'dan sonraki iki yüzyıl boyunca kilise, Dünya'nın döndüğü düşüncesine karşı durmuştur. Oysa bu dönem zarfında birçok ilim insanı Dünya'nın döndüğünü kabul etmiştir. Kilisenin gücü artık ilerleyen dönemlerde azalmış ve ilim insanlarının ortaya koymuş olduğu bilim sistemi kiliseden bağımsız bir şekilde devam etmiştir. Özellikle 19. yüzyılda birçok alanda yapılan yeni buluşlarla dinden bağımsız bilim

[103] Russell, *Bilim ve Din,* s.s 21-25.
[104] Russell, *Bilim ve Din,* s.s 25-27.

yapma fikri Batı'da gün geçtikçe kabul görmüş ve kilisenin yüzyıllar boyunca boyunduruğu altında tuttuğu ilim artık ondan bağımsız bir şekilde devam etmiştir. Bu süre zarfında da "din bilime karşıdır ve bilim ile din birbiriyle çatışma halindedir. Bu yüzden dinden bağımsız bilim yapılmalıdır" gibi fikirler halka ve ilim dünyasına enjekte edilmiştir. Böylece yeni bir tartışma konusu olan "din ile bilim çatışma halindedir" argümanı her geçen gün bilim insanları tarafından savunulmaya başlanmıştır. Böylece de bilginin kaynağı, dini bilgi ve bilimsel bilgi olarak ikiye ayrılmıştır.[105] Batı'nın tahrif ettiği kutsal metinlerin, halk üzerinde de ilmi sahada da etkisi azalmış ve sonuçta dini yaşantı sadece kilise binalarında ve belli mekanlarla sınırlandırılmıştır.

1.3.2. Hıristıyanlık Öğretileri ile İlim Arasındaki Çatışmaya Örnekler

Hıristiyanlık ve bilim arasındaki çatışma uzun zaman boyunca devam eden bir süreçten gelmiştir. Aradaki bu süre zarfında her iki taraf da kendini haklı çıkarmak adına birçok delille savunma yapmıştır. Kilise kendi görüşlerini temellendirme adına hem dini metinlerinden hem de kendi ideolojik görüşlerinden faydalanmıştır.

Kilise, *Tevrat*'tın Tekvîn maddesinin kainatın yaratılış aşamaları hakkında teferruatlı bilgi veren pasajını farklı yorumlamıştır. Bu konuda 2. maddede geçen; "Ve gökler ve yer ve onların bütün orduları itmam olundu. Ve Allah yaptığı işi yedinci günde bitirdi ve yaptığı bütün işten yedinci günde istirahat etti. Ve Allah yedinci günü mübarek kıldı ve onu takdis etti; çünkü Allah yaratıp yaptığı bütün işten o günde istirahat etti"[106] sözlerini ve yaratılış hakkındaki akıl ve mantık dışı diğer görüşleri farklı yorumlamışlardır hatta daha da ileri giderek dünyanın yaratılış tarihini bile bulduklarının iddia etmişlerdir. Onların bu yorumlamaları daha ileri zamanda, ilk insanın, M.Ö 4004 yılında 23 Ekim günü sabah saat 9'da yaratıldığı fikrine kadar götürmüştür.[107] Kilise son zamana kadar bu görüşünü sürdürmüş ve özellikle jeoloji alimleri tarafında şiddetle karşı çıkılmasına ve iddialarının çürütülmesine rağmen onlar bu durumu baskı ve şiddet göstererek sonlandırmıştır.[108] Fakat yine de dönemin alimleri kilisenin bu mantık dışı açıklamalarına karşı gelmek için eserler yazmaya devam etmişlerdir.[109]

---

105 Aydın, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, s.s 51-54.
106 Kitâb-ı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit, *Tekvîn 2/2,* İstanbul, Servetifünûn Matbaası, 1976.
107 Russell, *Bilim ve Din*, s. 47
108 Necip Taylan, *İlim-Din İlişkileri Sahaları-Sınırları*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1979, s. 180.
109 Russell, *Bilim ve Din*, s. 57.

Bu hususta bir diğer örnek şöyledir: Hıristiyanlığın temel dayanağı olan Tevrat'ta, hastalıklar; işlenen bir günahın Tanrı eliyle cezalandırılması ya da daha çok da cinlerin işi sayılmaktadır. Hasta ancak azizlerin aracılığı ile ya doğrudan ya da onların kutsal emanetleri ile dualar, kutsal yerleri ziyaretle ya da cinleri kovma ayinleriyle iyileştirilmeye çalışılmıştır. Onların cinlerden kastı ise, pagan tanrılarıdır. Kutsal emanetlerin hastalığı iyileştirmede etkili olduğu inancı, ortaçağ boyunca hızla gelişmiştir. Kutsal emanetle iyileştirme uygulaması bugün bile devam etmektedir. Zira bir kilise için kutsal emanetlere sahip olma muazzam bir gelir kaynağıdır.[110] Cerrahi ameliyat yapmak, bir kilise meclisi tarafından hıristiyanlığın kanı sevmediği gerekçesiyle yasaklanmış ve hekimler, tıp bilgilerini -o dönemin Arap bilginlerinden aldığı gerekçesiyle- Müslüman olmakla itham edilmişlerdir.[111] Bu dönemin en akıl almaz yöntemleri akıl bozuklukları tedavisinde görülmüştür. Deliliği, insanın içine şeytanın girmesi olarak gören kilise, kişideki bu şeytanı kovmak için, hastayı kırbaçlama, eğer tedavi olmazsa da işkence yöntemlerine başvurmuştur. Böylece yüzyıllar boyunca akıl hastaları zorbaca tedavi edilmiştir![112]

Kilise önyargıları, ne zaman şaşırtıcı bir bilimsel buluş ortaya çıksa, karşı çıkmakta gecikmemiş ve zorbaca ilmin önüne set çekmiştir. Buna örnek olarak çiçek aşısı verilebilir. Çiçek hastalığına karşı aşı, kilise adamları tarafından büyük protesto ile karşılanmıştır. Kiliselerde kendi önyargı ve dogmalarıyla çiçek aşısının uygulanmasının gereksiz olduğu ve Hz. Eyyub'un çıbanlarının, şeytanın yaptığı aşıdan daha ileri olduğu gibi ifadelerle insanların kafalarında soru işaretleri oluşturmuştur.[113] Birçok rahip yayımladıkları yazılarında aşıyı, "Tanrı'nın cezasından kaçma girişimi" olarak nitelendirmiştir.[114] Kilise dogmaları ile tıp arasında çekişme devam ederken, İslâm aleminde Avrupa'yı aşan tıbbî uygulamaların bulunduğu ifade edilmektedir. 1717-1718 yılları arasında İstanbul'da kalan Lady Montaqu, "Türkiye Mektupları" adlı kitabında, çiçek aşısının Osmanlılarca bilindiğini belirttikten sonra şunları ifade etmektedir: "Vatanımı çok sevdiğim için aşının oraya da girmesini çok isterdim. Doktorların, kendi menfaatlerini insanlığın iyiliğine feda edebilecek ve gelirlerinin büyük kısmını gözden çıkarabilecek kadar fedakar olabileceklerine inansam bunu onlara yazmaktan

---

110 Russell, *Bilim ve Din*, s. 58.
111 Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, I, s. 136.
112 Russell, *Bilim ve Din*, s. 62.
113 Hoodbyhoy, *İslâm ve Bilim*, s. 47.
114 Russell, *Bilim ve Din*, s. 71.

geri durmazdım. Bilakis onları kızdıracağımı zannediyorum."[115] Bu sözler, hem kendi dönemindeki insanların önemli ilmi gerçeklerden nasıl kaçtığını anlatması hem de zımnen de olsa Müslümanlar tarafından tıbbi bilginin onlardan çok daha ileri olduğunu ifade etmesi yönüyle dikkat çekicidir. Russell'ın bildirdiğine göre, Ortaçağda sık sık görülen veba ve öteki salgınlar, kimi kez cinler, kimi kez Tanrı'nın gazabına bağlanmıştır. Kilise adamlarınca Tanrı'nın öfkesinden sakınmak için en çok uygulanan yöntem, kiliseye toprak bağışlamaktır.[116] Görüldüğü gibi, bütün ortaçağ boyunca hastalıkların iyileştirilmesi ya da önlenmesi ya hiçbir mantığı ve gerçeklik payı olmayan yöntemlere başvurularak uygulanmış ya da bütünüyle kilise adamlarının kendilerince rastgele uydurdukları ve zamanla da ilkeler haline dönüştürdükleri yöntemlere başvurularak uygulanmıştır.

Yukarıdaki gibi akla, mantığa ve insanlığa sığmayan pek çok örnek Ortaçağ dünyasında mevcuttur. Kilise kendi kuruntu ve uygulamalarını halka dayatarak yüzyıllarca varlığını devam ettirmiştir. Ne zaman kendi öğretilerine karşı bir çalışma yapılsa baskı ile sonlandırma yoluna gitmiştir. Zamanla kilisenin bilim üzerindeki etkisi azalmış ve böylece ondan bağımsız bir alan olarak bilimsel yani pozitif alan ortaya çıkmıştır.

1.3.3. İslâm-Bilim Çatışmasının Arka Planı

Bilim ve din arasında ne tür bir ilişki olduğu veya olmadığı gibi sorunlar düşünce tarihi boyunca teoloji, kelam, bilim tarihi ve birçok alanda sahip olduğu tarihsel yer ve önem bakımından tartışılmıştır. Bunlar özellikle Batı'da meydana gelen gelişmelere paralel olarak tekrar ve daha güçlü bir şekilde güncelliğini sürdürmektedir. Genellikle Batı'da ve İslâm dünyasında bilim-din ilişkisine yönelik yaklaşımları çeşitli başlıklar altında sınıflandırmak mümkündür. Bunları ise, ikisi arasında çatışma, ayrışma, dinselleşme ve uyuşma olarak ayırmak mümkündür.[117] Her ne kadar din ve bilim arasında bu dört ayrım yapılıyorsa da Batı'nın İslâm dini ve bilim arasındaki ilişkiye daha çok çatışma olarak baktığı görülmektedir.

İslâm dini ve bilim arasındaki çatışmanın var olduğu ile ilgili savlar, genellikle Batı Hıristiyanlığının ortaçağ boyunca yaşadığı kilise ve bilim insanları arasındaki çatışmanın İslâm dini ve bilim arasındaki ilişkiye yansıtılmasıyla oluşmuştur. Oysa

---

[115] Kırca, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern İlimler,* s.s 96-97.
[116] Russell, *Bilim ve Din,* s.s 60-61.
[117] Yaran, *Din ve Bilim,* s. 48.

İslâm'da, Hıristiyanlık dünyasında gördüğümüz anlamda bir din-ilim çatışmasının varlığından söz etmek mümkün gözükmemektedir. İslâm dünyasında h. II. asırda başlayıp V. asra kadar sürmüş olan ve Batı düşüncesine önemli ölçüde kaynaklık etmiş olan ilmi ve fikri faaliyetin temeli, akla ve düşünceye büyük değer veren Kur'ân'da yer almıştır. İslâm, hakim olduğu yer ve devirler boyunca hiçbir zaman pozitif ilim ve hür düşünce ile bir çekişme durumuna düşmemiştir. Zira İslâm'ın öğretilerinde, kendisini ilim ve hür düşünce ile çekişmekten uzak tutan birçok genel esas mevcuttur.[118] İslâm, bilgiyi her yönüyle kuşatan bir tavır sergilemekte, yani batıda olduğu gibi pozitif ve dini ilim diye bir ayrıma İslâm düşüncesinde yer verilmemiştir. Çünkü Kur'ân, tüm ilimlerin ancak Allah'ın bildirmesi ve sınırlandırmasıyla bilinebileceği[119] temeline dayanmaktadır. Bu nedenle hakikate çift kutuplu bakılması kanaatimizce hatalıdır.

İslâm dünyasında, meydana gelen İslâm-bilim çatışmasının temel kaynağına baktığımızda, Müslüman ülkelerden çeşitli yollarla Avrupa ülkeleriyle sıkı bir temas halinde bulunan bazı kimselerin, buradaki din-bilim çatışmasını, kendi ülkelerinde de geri kalmışlığın nedeni olarak dini görüp, bir din-bilim çatışması şeklinde sunarak sanki İslâm'ın ilme ve bilime karşıymış gibi algı oluşturmalarıdır. Oysa batılılar, Müslümanlardan edindikleri bilgilerle ortaçağı aşıp kendi Rönesans dönemlerini yaşamışlardır. Her dönem ve devirde insanlar, ulaştıkları bilgi seviyeleri ile birbirleriyle etkileşim halinde olmuşlardır. Yunan, Hint, Çin gibi eski medeniyetlerin ilmi bizi etkilediği gibi batı da bizden aldıkları tercüme eserler ve bizzat mekanda yaptıkları ilmi çalışmalardan etkilenmiş ve ilerleme kaydetmiştir. Bilgi ve ilmi ilerleme kişilerin çaba ve gayretleri sonucudur. Vahye göre her kişi ancak çalıştığı kadarını görür.[120] İslâm, doğuşundan itibaren Müslümanların çabalarıyla bilgiyi genişletmiş ve beş yüzyıl kadar bilgiye öncülük etmiştir. Bu sadece Müslümanların gayretlerine Allah tarafından verilen karşılıktır. Bugün kim gayret içerisindeyse Allah ona ilerleme bahşedecektir. Ortaçağda Avrupa'da yaşananlar, muhtemelen kilise papazlarının kendi keyfi ve menfi uygulamalarının sonucudur. Onların din algısı ve ondan menfaat sağlama duygusu olayları içinden çıkılmaz hale dönüştürmüştür. Bize göre İslâm evrenseldir ve insanlığın yaratılışıyla başlamıştır. Fakat Hıristiyanlık öğretileri tahrif edildiği için hakikate hizmet edememiştir. Burada

---

118 Kırca, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern İlimler*, s. 98.
119 Bakara 2/255.
120 Necm 53/40.

suçlu aranacaksa, suç ilahi öğretilerde değil, onları kendi ideoloji ve menfi duyguları çerçevesinde yorumlayan ve ilkeler oluşturan insanlarda aranmalıdır. Aynı şey bizim için de geçerlidir.

İslâm ülkeleri, ilim ve fikir gelişmelerinin meydana geldiği XVI-XVIII. yüzyıllar arasında Avrupa ile hemen hemen hiçbir alanda fikri temasa geçmemiş ve yeni gelişmeleri takip etmemiştir. Ancak XIX. yüzyıla gelindiğinde Avrupa fikir ve düşünce hareketleri, İslâm alemine hızlı ve etkin biçimde girmiş ve kendi yöntem ve bilgi dağarcığını İslâm ülkelerine aşılamıştır. Bu şekilde savunmasız olan İslâm ülkeleri de kendi bilgi sistemleri ve inanç ilkelerinden yavaş yavaş soyutlanmaya ve de gelen bu bilgi akışında yollarını kaybetmeye başlamışlardır.[121] Batı dünyası, ilim, teknik, sanat ve kültür alanlarında ilerleyip de İslâm alemini etkilemeye ve askeri alanda Müslüman ülkeleri sıkıştırmaya başlayınca, birçok kimse tarafından, İslâm aleminin bu sahalardaki geriliğinin tek müsebbibi olarak İslâm dini görülmüş ve Hıristiyanlık'ta olduğu gibi İslâm'ın da ilme ve ilerlemeye mani olduğu vehimleri ortaya atılmıştır. Önceleri bu fikirler, batılı düşünürler tarafından öne sürülmüş ve savunulmuşken, daha sonraları İslâm aleminde de bu fikirler, batılı düşünürlerin tesirinde kalan kimselerce ileri sürülmeye ve savunulmaya başlanmıştır.[122]

Avrupa'da bu fikri savunanlardan biri ve belki de en etkili olanı Ernest Renan'dır. Renan 1883'te Sorbonne'da verdiği "İslâm ve İlim" adlı konferansında şu açıklamaları dile getirmiştir:

> Zamanımızda olup biten şeylerden az çok haberi olan herkes, Müslüman memleketlerinin bugünkü geriliğini, İslâmlıkla idare edilen memleketlerin inhitatını, kültürlerini ve terbiyelerini yalnız bu dinden alan ırkların fikir bakımından sıfır durumunda açıkça görmektedir. Doğuya ve Afrika'ya gitmiş olan herkes, hakiki bir müminin kafasının ister istemez dar ve bir nevi çemberle kasılı olduğunu ve bu çemberi yüzünden o kafanın bilime mutlak surette kapalı, bir şey öğrenmek ve yeni bir fikir açılmak kabiliyetinden mahrum bulunduğunu hayretle görür. Allah'ın, tahsili ve şahsi liyakati hesaba katmaksızın ikbal ve iktidarı dilediği kimseye verdiğine iman ettiği için, Müslüman, öğrenime, bilime, Avrupa'nın fikir ve maneviyatını teşkil eden her şeye karşı derin bir horgörülülükle doludur.[123] 775 yılından 18. yüzyıl ortalarına kadar Müslüman memleketlerde seçkin bilginler ve mütefekkirler yetişmiştir. Bu dönemde İslâm alemi Hıristiyanlığa üstün olmuştur. İslâmlık rasyonalizm ve bilim denen her şeyden fersah fersah uzaktır. Takriben 1200 yılından sonra, bir tek meşhur Arap filozofu yoktur. Felsefe, İslâm muhitinde daima şiddetle kovalanmıştır. Astronomiye sadece kıblenin yönü tayin için müsaade

[121] Kırca, *Kur'ân ve Fen Bilimleri*, s.s 77-78.
[122] Kırca, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern İlimler*, s. 103.
[123] Dücane Cündioğlu, *Ernest Renan ve Reddiyeler Bağlamında İslâm-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı, Divan,* İstanbul, 1996, II, s. 5.

> edilir. Çok geçmeden Türk ırkı, İslamlık üzerindeki hegemonyayı eline alacak ve kendinin felsefe ve bilim eksiğini her tarafa yayacaktır. O andan itibaren İbn Haldun gibi bazı nadir istisnalar hariç, İslâm aleminde, hiçbir büyük zeka bulunmamıştır.[124]

Bu açıklamalardan sonra İslâm dünyasından cevaplar gelmeye başlamıştır. Renan'a en etkili ve şiddetle karşı çıkan İslâm alimlerinden biri belki de ilki Cemaleddin Afgânî olmuştur. Afgânî'ye göre Kur'ân için resmi bir yorum yapılamaz, tarihin her döneminde insanlar onu akıllarıyla, rasyonel olarak yeniden yorumlayabilmelidirler. Bu yapılabilirse, tıpkı İslâm'ın ilk dönemlerindeki sahabenin yaptığı gibi, modern, bilimsel bilgiye dayanan bir Müslüman toplum inşa edilebilir. Kur'ân hakim yapılmadıkça, herhangi bir şey üzerinde sabit kalmak imkansızdır. Onun emir ve yasaklarına riayet edip, çalışmadaki hikmeti de gözeterek öncekilerin yaptığı gibi bütün işlerde vahye teslim olunmalıdır. Esasen Kur'ân akla tanıdığı özgürlük alanı bu iş için yeterlidir.[125] Afgânî bu ifadeleri ile hem batının İslâm'a yaptığı asılsız yorumlara karşı hem de İslâm alemi içindeki hakikati gizleyen içteki alim topluluğuna karşı gelmektedir. Renan'nın verdiği konferansa Afgânî'yi takiben Namık Kemal, Sait Halim Paşa, Şeyhulislam Mustafa Sabri, Musa Kazım, Muhammed Abduh, Mehmet Âkif Ersoy, Muhammed İkbal ve birçok alim İslâm'a yöneltilen tenkitlere eserler yazarak cevap vermişlerdir.[126] Böylece son dönem İslâm ve bilim arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiği ile ilgili literatür oluşmuştur. Bir tarafta, İslâm ve öğretilerinin her daim bilimi teşvik eden itici bir güç oluşturduğunu düşünenlerle,[127] diğer taraftan, İslâm'ın öğretilerinin yalnızca hayatı inşa etmede rol oynadığını, İslâm'ı bilimsel ilerlemede örnek almanın batı karşısındaki ezikliğimizi atlatabilmenin yolu olduğu ve bu nedenle de dini bilgi ile bilimsel bilginin ayrı iki kompartıman olduğunu düşünenler yer almıştır.[128] Her düşüncede birbirine zıt iki grup olması normaldir, fakat İslâm'ın bilimsel bir hakikat barındırmayacağını iddia etmede ölçülü davranılmalıdır. Zira bu konuda İslâm'ın hayata ve kainata dair söylemiş olduğu hakikatlerle alay edercesine, adeta bir ateist edasıyla kaleme alınan

---

[124] Osman Cilacı, *Ernest Renan'a Karşı Türk-İslâm Reaksiyonları*, SDÜİFD, Isparta, 1995, II, s.s 185-187.

[125] Ali Duman, *Klasik Modernist İslamcılardan Cemaleddin Afgânî'nin Batı Emperyalizmi Karşısındaki Görüşleri*, Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 2013, XI, s. 194.

[126] Kırca, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern İlimler,* s.s 105-108.

[127] Afif A. Tabbâra, *İlmin Işığında İslamiyet,* çev: Mustafa Öz, İstanbul, Kalem Yayınları, 1997; Abdurezzak Nevfel, *İslâm ve Modern İlim*, çev: Hamit Eker, İstanbul, Sönmez Neşriyat, 1983; Ehsan Masood, *İslâm ve Bilim*, çev: Şafak Timur, İstanbul, Pıcus Yayınları 2009; Şakir Kocabaş, *Kur'ân'da Yaratılış Uzayların ve Maddenin Yaratılışı*, İstanbul, Pınar Yayınları, 2004.

[128] Mustafa Öztürk, *Kur'ân, Tefsir ve Usûl Üzerine Problemler, Tespitler, Teklifler,* Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2014, s.s 31-66.

eserler mevcuttur.[129] Bu kapının aralanmaması için alimlerimiz, İslâm ve bilim konusunda daha öze yaraşır bilgiler ortaya koymalıdırlar. İslâm ve bilimin uyuşup uyuşmadığı konusunda çok fazla yazı ve düşünce mevcuttur ve tezimizin sınırını aşacağından çok fazla detaya giremiyoruz.

1.3.4. Vahyin Işığında İslâm ve Bilim Münasebetine Kısa Bir Bakış

Ortaçağ Avrupası'nın, kilisenin dünya ve gerçeklik hakkındaki görüşlerinden uzaklaştıkları oranda bilimsel araştırmaya yöneldikleri bilinmektedir. Diğer taraftan, İslâm'dan önce bilimle hemen hemen hiç alakası olmayan Arap ve Türk topluluklarının bilim ve felsefe alanındaki çalışmalarının İslâm'ı kabul ettikten sonra ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durum Müslümanların bilim ve felsefe alanında böyle bir atılımı İslâm'ın getirdiği düşünce yapısı içinde gerçekleştirilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bu dönemdeki Müslümanlara bilim ve felsefe konusunda, kendi çağlarındaki diğer toplumlarla karşılaştırıldıklarında böyle güçlü bir motivasyon kazandıran şeyin İslâm olduğunu söyleyebilmemiz için, İslâm dininin onlarda ne gibi kavramsal değişiklik meydana getirdiğini anlamak gerekmektedir. Bu nedenle Müslümanların ve Ortaçağ Avrupa'sının, İslâm'dan önce evren ve gerçeklik hakkındaki kavramlarının neler, bu kavramların nasıl bir dönüşüme uğradığını tespit etmek önemlidir. Bu dönüşümde, Müslüman düşünürlerin birçok kültürden edindikleri eserleri inceleyip kendi dillerine aktarmalarının payı büyüktür.[130]

İslâm'ın doğuşu ile öğrenmeye yönelik davranışların gelişmesi, hatta bunun bir araştırma ve öğrenme kampanyası haline gelmesi, tarihte çok kısa sayılacak bir süre içinde bilim faaliyetlerinin gelişmesine yol açmıştır. Öğrenme kampanyası, daha Medine devrinde bile, Müslümanların eline geçen savaş esirlerini kendi çocuklarına okuma-yazma öğretmeleri karşılığında serbest bırakma uygulaması gibi yöntemlerle ilmi çabalar baş göstermiştir.[131]

İlk dönemlerdeki bu faaliyetler, bilimsel çalışmaların başladığı anlamına gelmemektedir, fakat bu faaliyetler kişilerin, bilmeye ve bilimsel faaliyetlere yönelmelerinde bir alt yapı oluşturmuştur. İlk dönemler, daha vahyin anlaşılıp

---

129 Erdoğan Aydın, *İslamiyet Gerçeği II*, İstanbul, Tüm Zamanlar Yayıncılık, 1995. (Kitap baştan sona vahyin kevni ayetleriyle dalga geçen aynı zamanda da İslâm'ın mihenk taşını oluşturan alimleri hiçe sayan bilgilerle doludur.)

130 Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, I, s.s 68-69.

131 Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev: Said Mutlu, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1966, s. 141.

yaşanması ve bir devlet kurup, hem devlet içinde hem de devlet dışında kuvvet kazanma dönemleridir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra ilk halifeler döneminde fetihler yoğun bir şekilde devam etmiştir. Bu dönemde Şam, Kudüs İslâm topraklarına katılmıştır. Hz. Ömer döneminde yukarı Mezopotamya ve İran topraklarına kadar İslâm devleti genişlemiştir. Daha sonraki yıllar artık İslâm devletinin geniş topraklara yayılacağı ve fetihlerin kolaylıkla gerçekleşeceği yıllardır. Çünkü Müslümanlar gittikleri yerlerde insan köleliği sistemi olan derebeyliklere son verip insanları özgürleştirmiş ve insanların dini inançlarını yaşamalarında onları serbest bırakmıştır. Yine bununla beraber Müslümanlar, gittikleri yerlere haksızlığın, haysiyetsizliğin olmadığı bir toplumsal düzen getirmiştir. Ticari ve insani olumlu ilişkiler söz konusu yayılışa ciddi katkılarda bulunmuştur. Sonuçta da İslâm şiarı hem kendi içinde hem de fetih için gittikleri yerlerde insanlık adına bir düzen kurmuş ve daha sonraki yıllarda yapacağı faaliyetlere alt yapı oluşturmuştur. İlk dönemlerde İslâm'ın temellerini attığı bilme ve öğrenmeye teşvik zaman geçtikçe Müslüman zihinlerde yer etmiş ve her alanda olduğu gibi bilimsel faaliyetlerde de onlara motivasyon sağlamıştır.

Müslümanların ilk dönemden itibaren kısaca ilmi faaliyetlerinden bahsetmekte yarar vardır. Tarihçiler, İslâm dininin tesisi zamanında, Arapların dini ile beraber medeniyet alemine getirebilecekleri ve asırlarca ilmin dili olmaya aday Arapçadan başka bir şeyleri olmadığını ifade etmiştir. Onlara göre, İslâm'dan evvelki ve başlangıç devirlerinde Arapların arasında ilme ait bir şey bulmak pek mümkün değildir. Ancak şiirlerinde tabiat ile ilgili ögelere yer vermişlerdir. VII. asır başlarında da Müslümanlarda ilim denilebilecek bir şeye rastlanmamaktadır. Fakat zamanın ilerlemesi ile farklı kültür havzalarıyla karşılaşan Müslümanlar yavaş yavaş ilmi bir takım uğraşlar baş göstermiştir. Emeviler devrinde, Hâlid b. Yezid, İmâm Ca'fer-i Sâdık, Horasanlı Câbir b. Hayyân, Zunnûn-i Mısrî, Râzî, İbn Sînâ ve Mecritî gibi alimler modern kimyanın temeli sayılabilecek çalışmalar yapmaya başlamıştır.[132]

Abbasiler devrinde VIII. yüzyılın ortasından itibaren yavaş yavaş önce Cündişapur'da başta tıp olmak üzere Yunan eserlerinin tetkik edilmesiyle yeni bir ilim dönemi başlamıştır.[133] Tarihçilere göre, özellikle Me'mun zamanında İslâm

---

132 Masood, *İslâm ve Bilim*, s.s 33-40.
133 Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, I, s.s 80-83.

devleti askeri, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda altın çağındadır. Şam, Kûfe, Basra, Irak ve Medine'de büyük ilim ve medeniyet merkezleri teşekkül etmiştir. Bunlara 762 yılında kurulan ve yeni inşa edilen Bağdat eklenmiştir. Halife Me'mun 832 yılında bütün kadim felsefe ve irfan ekollerini bünyesinde barındıran Beytü'l-Hikme'yi kurmuştur. Böylece Yunan, Hint, Çin ve birçok kadim kültürlerden eserler burada tercüme edilmeye başlanmıştır. Halife Me'mun bu tercüme faaliyetlerinde kilit role sahiptir. O, özgür bir ortamda her türlü felsefe ve fikri tartışmanın olabileceği kanaatindedir. Halife 830 yılında Bizans'ı yenilgiye uğratıp Rum topraklarına girdiği zaman, ellerindeki ilimlerle ilgili kitapları kendisine teslim etmelerini istemiştir. Hatta yabancı devlet adamlarının kendisine hediye takdim edeceklerse kitap olması taraftarı olmuştur. Fetihlerle beraber her gittikleri yerdeki eserleri toplayan halife külliyatlı miktarda eser topladıktan sonra, tercüme komisyonu kurmuştur. Böylece kitaplar hızla Arapçaya tercüme edilmeye başlanmıştır. Yine halife 800 yılında kağıt fabrikasını kurarak tercüme eserlerin basılmasına olanak sağlamıştır. Bu nedenle Beytu'l-Hikme ilk dönem ilmi çabalar ve tercüme faaliyetleri için büyük öneme sahip olmuştur. Bu tercüme eserlerde Yunan, Mısır, Antakya, Urfa, İran ve Hind gibi kadim kültürleri içermektedir. Beytu'l-Hikme'de önce felsefe ve ilimlerle ilgili eserler çevrilmeye başlanmıştır. Hipokrat ve Calinus'un tıbbı, Öklides geometrisi, Batlamyus astronomisi, Hind matematiği ve tıbbı, eski İran kültür ve ilimleri ile ilgili kitaplar çevrilmiştir.[134] Artık devletin her bir şehrinde kütüphane kurulmuş ve buralarda ilmi çeviriler yapılmıştır. Abbasiler gibi daha sonraları Endülüs Emevileri döneminde de aynı ihtişam ve gayretle ilmi faaliyetler devam etmiştir. Bu da daha sonraki ilmi faaliyetlerde Müslüman ilim insanlarına ışık tutmuştur.

1.4. Bilime Katkı Sağlayan Bazı İslâm Alimleri

IX. yüzyıldan başlamak üzere XXIII. yüzyıla kadar devam eden ilmi birikimle Müslüman alimler, ilk dönemlerde tercüme edilen eserleri tatbik etmeye başlamıştır. Böylece onlar edinmiş oldukları bilgileri hem geliştirmiş hem de yeni buluşlar ortaya koymuşlardır. 500 yıllık bir çabanın sonucunda adından hala bahsettiren ve buluşlarıyla günümüz biliminin temellerini atan yüzlerce Müslüman alim yetişmiştir. Bizde burada onların bir kısmından bahsedeceğiz.

---

[134] İbrahim Sarıçam ve Seyfettin Erşahin, *İslâm Medeniyet Tarihi*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008, s.s 147-149; Masood, *İslâm ve Bilim*, s.s 44-46; Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din,* I, s.s 83-86.

1.4.1. Kindî

İlk İslâm filozofu ve Meşşai okulunun kurucusu sayılan Ya'kûb b. İshâk el-Kindî doğrudan Arapça'ya Yunanca'dan kitap çeviren İslâm düşünce tarihinin önemli bir filozofudur. Onun yaptığı tercüme kitap sayısının 265'i bulduğu ve sayısız felsefe kitabını zorluklarını giderip daha anlaşılır bir halde tercüme ettiği bilinmektedir. Yine o, felsefe, mantık, matematik, yeryüzü, musiki, astronomi, geometri, tıp, yıldızlar ilmi, münazara, psikoloji, siyaset, meteoroloji, ölçüler bilgisi, ilk nesneler ve bazı metal ve kimyevi maddeler, optik alanında önemli araştırmalar yapmış, ışığın yansıması ve yayılması konusunda ilk söylemleri geliştiren ve 17 dalda eser verdiği bilinen bir İslâm filozofudur.[135] Kindî'nin tanımına göre felsefe, amacı Allah'a varmak olan önemli bir çabadır. O, hakikati bulma çabasını da aklın görevi saymaktadır. Sistemini vahyin ve aklın birlikte çalıştırıldığı temeline oturttuktan sonra ilimler arasında matematiği üstün bir konuma getirmiştir. Ona göre matematik, insanın içinde yaşadığı varlık dünyası ile mükemmelliği temsil eden üst varlık dünyası arasında olumlu bir ilgi kuran bir araçtır.[136]

1.4.2. İbnu'l-Heysem

Dünya bilim tarihinde optiğin gelişmesine yaptığı önemli katkılarıyla tanınan ortaçağın en büyük fizik, matematik ve astronomi bilgini İbnü'l-Heysem'dir. Aristo külliyatı üzerinde çalışarak ilmi formasyon kazanmıştır. Matematik ve astronomi alanındaki çalışmalarından önce optik alanında devrim sayılan çalışmalarıyla tanınmıştır. İlkçağdan 17. yüzyıla kadar optik tarihinin en önemli şahsiyeti olarak bilinmektedir. Daha sonraları özellikle matematik, fizik ve metafiziğe yönelmiştir. Matematiksel analizle olgunun fiziksel boyutunu da işin içine katarak düzenlediği ayrıntılı deneylerle modern anlamda bir fizik çalışması gerçekleştirmiş ve optiğin, ilkelerini, problemlerini, çözüm yol ve yöntemleriyle çok iyi işlenmiş bir bilim haline getirmiştir. Işığın doğrusal yayılımı, gölgenin özellikleri, karanlık oda, gökkuşağı ve halenin oluşumu, yansıma ve kırılma gibi pek çok temel optik olguyu inceleyip kökten değiştirmiştir. Aynı zamanda ışığın doğru boyunca yayıldığını düşünerek, bunun kanıtlanması için bugünkü fotoğraf makinesinin esasını teşkil eden "karanlık oda" deneyini ve gölgenin niteliklerini dikkate alan pek çok deney yapmıştır. Gözün yapısını, görmenin mahiyetini, görme bozukluklarının sebebini bugünkü bilgilere

---

135 Mahmut Kaya, "Ya'kûb b. İshâk Kindî", *DİA*, İstanbul, 2002, XXVI, s.s 47-57.

136 Kaya, "Ya'kûb b. İshâk Kindî", s. 52; Masood, *İslâm ve Bilim*, s.s 140-146.

çok yakın şekilde açıklamıştır. Optikle ilgili *Kitâbu'l-Menâzır* adlı yedi ciltlik eser kaleme almıştır. Optikteki bu çalışmalarıyla İbnu'l-Heysem, Batı'da 17. yüzyıla kadar otorite kabul edilmiştir. Beyhakî onun için; "ikinci Batlamyus" demiş ve sayılamayacak kadar eser yazdığını ifade etmiştir.[137]

1.4.3. Harezmî

Matematik alanında yaptığı araştırmaları "cebir" kavramıyla sistemleştiren İslâm filozofu Muhammed b. Ahmed el-Harezmi'dir. O yazmış olduğu, *Mefâtîhu'l-Ulûm* adlı eserinde bu ilmin konusunu "hisab sanatlarından bir sanat" olarak tanımlamıştır. Yine ona göre cebir; "eşitliğin herhangi bir tarafında bulunan negatif bir terimin diğer tarafa aynısı eklenmek suretiyle izale edilmesidir." Yine o, halife Me'mun döneminde tarihte ilk defa "cebir" kavramını taşıyan *kitâbu'l-muhtasar fî'l-cebri ve'l-mukâbele* adlı eseri yazmış ve cebir ilmini kendine has bir ekol haline getirmiştir. Eserinde insanlara miras, ölçüler, ticaret, yer ölçümü ve benzeri konulardaki problemleri çözmede yol gösterecek bilgilere yer vermiştir. Daha sonra bir bilinmeyenli birinci ve ikinci dereceden denklemleri çözmeye yarayan cebirsel sistemi kurmuştur. Kare şeklindeki bilinmeyen değişken için meyl (güç) kavramını ilk defa kullanan kişi olmuştur. Yine Harezmî, cibb (sinüs), tecibb (kosinüs), zill (kotanjant), te-zill (tanjant) teorilerini ortaya koymak suretiyle trigonometriyi inkişaf ettiren ilk Müslüman matematikçilerdendir. Eserinde bu kavramları açıklayan 100 tablo ve daire, elips, parabol ve hiperbol gibi iki değişkenli denklemlerin geometrik betimlemelerine yer vermiştir. Bu nedenle de adı günümüzde sayısal analizde kullanılan "algoritma" kelimesine kaynaklık etmiş ve şöhreti batılı bilginlerce Öklid'inkiyle kıyaslanmıştır. "Bütün zamanların en büyük matematikçilerinden biri" veya "kudretli bilimsel dehaya sahip bir şahsiyet" olarak anılmıştır.[138] Harezmî, astronomik tabloları ilk düzenleyen kimsedir; gezegenlerin hareketlerini, güneş ve ay tutulmasının eğikliğini ve hassas jeodezik ölçümleri hesaplamıştır.[139]

1.4.4. Bîrûnî

Astronomi, matematik, fizik, tıp, coğrafya, tarih, aritmetik, kimya, filoloji, jeodezi, botanik, dinler tarihi başta olmak 30'a yakın bilim dalında çalışmalar,

---

137 Hüseyin Gazi Topdemir, "İbnu'l Heysem", *DİA,* İstanbul, 2000, XXI, s.s. 82-87; Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din* I, s. 96.

138 İhsan Fazlıoğlu, "Cebir", *DİA*, İstanbul, 1957, XII, s.s 9-19.

139 Mustafa Armağan, *İslâm ve Bilim Tartışmaları,* İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2007, s. 195.

buluşlar gerçekleştiren ve bu alanlarda önemli eserler veren, Türk-İslâm ve dünya tarihinin tanınmış ilim insanlarında biridir. Birûnî gözlem ve deneyi matematik diliyle açıklamıştır. Ona göre sadece gözlem ve deney yetmez, tabiatı anlamak için tek yol yoktur, gözlem ve deney kadar tefekkür ve akıl yürütme bunun da ötesinde ilahi vahyin işaretleri de bilgi kaynağıdır. Hatta o gözlem ve deneyle bulunan gerçeklerin İslâm bakış açısının genel çerçevesi içinde bir anlam taşıdığını söylemiştir.[140] Hint felsefe ilmini yakından araştırmıştır. Matematik ve fizikte değerli eserler veren Birûnî on sekiz madenin izafi ağırlığını, ilk defa tayin etmiş ve Hind-Arap rakamlarını ve açıklamalarını yeni baştan ele alarak açıklamıştır.[141] O, Galileo'dan altı asır önce dünyanın kendi çevresinde döndüğünü iddia etmiştir. Usturlabdan ve bir deniz ya da düz bir çöl yakınındaki yüksek bir dağdan yararlanarak oldukça karmaşık bir jeodezik denklemi çözmek suretiyle dünyanın çevresini hesaplamıştır. Aynı zamanda dünya üzerindeki herhangi bir noktadan Mekke'nin yönünü bilimsel olarak tespit etmiştir.[142] Matematiği, tabiatın sayısal yapısını çözümlemeye yarayan bir disiplin olarak görmüş ve yerin çevresini bu anlayış dahilinde ölçmeye çalışmıştır. Günümüzdeki piknometrenin ilkel aleti olan "konik alet" diye adlandırdığı aleti icat etmiştir. Onun çok fazla değer verdiği astronomi alanında sonraki ilim insanlarına da yol gösteren *Kitâbu't-Tefhîm*'i yazmıştır. Denizlerin karalara, karaların da denizlere dönüştüğü teorisini fosiller üzerindeki gözlemlerine dayandırmış ve tabiat tarihi bakımından önemli buluşlara imza atmıştır.[143]

1.4.5. Fezârî

Astronomi alanında ilk özgün eser veren Müslüman bilim insanı İbrahim İbn Habîbu'l-Fezâri'dir. Fezârî, usturlabı[144] icat etmiştir. İcat etmiş olduğu usturlabla güneş ve ay tutulmalarını önceden tahmin etmiştir. O, gezegenlerin astronomik cetvellerini içeren *Zîcüs-Sind Hind el-Kebîr* adlı eseri yazmış ve X. yüzyıla kadar İslâm dünyasının doğusunda, XII. yüzyıla kadar da Endülüs'te kullanılmıştır. Fezârî, gezegenlerin ortalama hareketlerinin astronomik tablolarını veren, İslâmî günlerin kameri takvime göre hesaplanması için kullanılacak cetvellerin hesaplanmasıyla

---

140 Güney Tümer, "Ebu'r-Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Birûnî", *DİA*, İstanbul, 1992, XI, s.s 206-208.
141 Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, I, s. 90.
142 Armağan, *İslâm ve Bilim Tartışmaları*, s. 197.
143 Tümer, *Ebu'r-Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Birûnî,* s.s 209-211.
144 Gökcisimlerinin konumlarını, ufuk çizgisine göre yüksekliklerini belirlemekte kullanılan araç.

ilgili temel bilgi ve yöntemlerini ana hatlarıyla ortaya koyan *Kitâbü'z-Zîc alâ Sini'l-Arab* adlı eseri yazmıştır. Yine bunun yanı sıra, öğle vaktinin tayin edilmesi, usturlab yapımı, kürenin düzlem haline getirilişi, çeşitli milletlerin takvimleri üzerine ayrı ayrı yazmış olduğu eserleri de vardır.[145]

1.4.6. Câbir b. Hayyân

Müslüman bilim insanları diğer bilim dallarında olduğu gibi kimyada da öncelikle kadim eserleri Arapçaya çevirmekle işe başlamışlardır. Bilimsel çözümlemede deneye gerçek yerini kazandıran Müslümanlar olmuştur. Onlar deney vasıtasıyla farklı kimyasal teorilerin değerini test etmişlerdir. Zamanla adlarını Avrupa dillerinde Arapça ahengi gibi kalmış olan *chemistry: el-kimiya, alambic: el-alembik, alcohol: el-kuhûl, alcaline: el-kalavî, arsenic:ez-zırnık* gibi günümüz kimya biliminde hala kullanılan terimleri oluşturmuşlardır.[146]

Kimya ilmine yön veren ve "kimyanın babası" olarak bilinen kişi Câbir b. Hayyân'dır. Hayyân, deneysel çalışmalarını Kufe'de iken kendisi için hazırlattığı laboratuvarda yapmıştır. Burada mineralleri ve asitleri keşfetmiş, nitrik asidi bulmuş, deneylerini madeni, bitkisel ve hayvani materyalleri kullanmak suretiyle beş duyuya indirmiş ve kimya ilmini tecrübi bir ilim olarak tanımlamıştır.[147] Yine o, kesme, yakarak toz haline getirme ve kristalleştirme işlemlerinde kullanılan araçları icat etmiştir. Arıtma, buharlaştırma, sıvılaştırma, billurlaştırma, damıtma, saflaştırma, eritme, dondurma, alaşım ve oksitlenmeye ilişkin temel işlemlerin tümünü tanımlayarak geliştirmiştir. Hayyân, alkalinler, asitler, tuzlar, boyalar ve yağları da içeren pek çok yeni ürün ve sülfürik asit, nitro-hidrollorik asit, sodyum asit gibi pek çok asidi keşfetmiştir. Aynı zamanda sülfatlar, nitratlar, potasyum ve sodyum karbonatlar gibi çok sayıda tuzu üretmeyi başarmıştır. Kuru çamaşırları koruyacak ve ilaveten pası önleyecek bir madde yapmıştır. Değerli yazmalarda kullanılmak üzere mürekkepler, elbiselerde ve hayvan postlarında kullanılmak üzere farklı renklerde boyalar hazırlamıştır.[148]

---

145 Sarıçam, *İslâm Medeniyet Tarihi,* s. 163.
146 Armağan, *İslâm ve Bilim Tartışmaları*, s. 198.
147 Sarıçam, *İslâm Medeniyet Tarihi,* s. 170.
148 Armağan, *İslâm ve Bilim Tartışmaları,* s. 199; Masood, *İslâm ve Bilim*, s.s 129-133.

1.4.7. Câhız

İnsanın kökeni hakkında tarihsel düşünceler yeni değildir. İslam dünyası diğer birçok kültür gibi bu konu hakkında da derin düşüncelere sahiptir. Bu konu hakkında ilk yazılı örnek, İslam dünyasının ilk bilim yazarı olarak bilinen Câhız'a aittir.[149] O, Lamark ve Darvin'den on asır önce tekamül nazariyesi hakkında fikir beyan etmiştir. Çevrenin tekamülde büyük rol oynadığını, tabiatta doğal bir seleksiyon olduğunu ifade etmiştir. Tekamülün sebebi olarak bizzat Allah'ı görmüş ve tabiata böyle bir kanunun Allah tarafından koyulduğunu ifade etmiştir. Daha sonra da onun bu açıklamaları kendinden sonra gelen Müslüman alimlerce genişletilmiştir.[150]

İslam dünyasında VIII. ve X. yüzyıllar arasında akli ve tecrübi yöntemlerle hayvanların morfoloji, anatomik ve fizyolojik yapılarının incelenmesi, sınıflarının tespit edilmesi, yaşayış tarzları, kendi aralarında ve insanlara karşı davranışlarını konu alan yüzlerce eser yazılmıştır. Câhız'ın *Kitâbu'l-Hayavân* adlı eseri, zooloji alanında Müslümanlar tarafından yazılmış ünlü eserdir. O başta Aristo olmak üzere önceki yazarlardan topladığı bilgilerle kendi gözlemlerini de ekleyerek, eserinde üç yüz elli kadar hayvanı tanıtmıştır. Hayvanların fiziki ve biyolojik yapılarının yanında sosyolojik ve psikolojik yapılarını da ele almıştır.[151]

1.4.8. İbn Sînâ

İbn Sînâ İslâm Meşşai okulunun sistemci filozofu ve ortaçağ tıbbının önde gelen temsilcisi olarak bilinmektedir. O küçük yaşlarında başlamış olduğu dini ilimleri kısa sürede bitirmiş ve aynı zamanda da babasından geometri, aritmetik ve felsefe konularında eğitim almıştır. Daha sonra mantığa yoğunlaşmış, Öklit'in elementlerini baştan çözmeye çalışmış ve ardından da Batlamyus'un eserlerine geçmiştir. Sonuçta daha erken yaşlarında fizik, metafizik, felsefe, mantık, matematik gibi dallarda kendini yetiştirdikten sonra tıp tahsiline başlamıştır. Dönemin hükümdarını iyileştirmeyi başaran İbn Sînâ daha 16 yaşlarındayken saray hekimi olmuş ve saray kütüphanelerinde tıpla ilgili derin okumalar yapmıştır. Kendisi ilim ve felsefe alanındaki kapsamlı okumaları sonucunda matematik dışında bütün

---

[149] Masood, *İslâm ve Bilim*, s. 150.
[150] Sarıçam, *İslâm Medeniyet Tarihi,* s.s 171-172.
[151] Sarıçam, *İslâm Medeniyet Tarihi,* s. 174.

bilimleri içeren *el-Hikmetü'l-aruziyye* adlı eseri yazmıştır. Yine yaklaşık 20 ciltlik *el-Hâsıl ve'l-Mahsûl* ile *el-Bir ve'l-ism* adlı risaleleri yazmıştır.[152]

Büyük bir filozof olmasının yanında ünlü bir hekim olan İbn Sînâ tıp ilmindeki eserleriyle İslâm dünyasıyla birlikte Avrupa'nın tıp geleneğini de etkilemiştir. Onun Batıdaki etkisinin XVII. yüzyıla kadar sürdüğü ve eski Yunan tıp otoriteleri olan Hipokrat ve Galen'in şöhretini geride bıraktığı kabul edilmektedir. Nitekim ölümünden yüzyıl sonra, bir tıp şaheseri olarak bilinen *el-Kânûn fi't-Tıb* adlı eserinin İspanya'da tercüme edilip XII. yüzyıldan itibaren Avrupa tıp fakültelerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.[153] İbn Sînâ tıpta sadece bir teorisyen değil, uygulamaya ilişkin oldukça önemli birikime de sahiptir. Baş ağrısı için buz tatbiki, tüberküloz tedavisi için gül şerbeti içilmesi, nabız konusunda çeşitli uygulamaları, şeker hastalığı teşhisinde idrar muayenesi, anestezi yöntemi konusunda şaraba; afyon, âdemotu, sarı sabur ve hindistan cevizi ilave edilip hastaya içerilmesi gibi birçok yöntemi bizzat kendisi bulmuş ve eserlerinde bu uygulamalara yer vermiştir.[154]

1.4.9. İdrisî

Müslümanlar denizcilikte kullanılmak üzere mıknatısı geliştirmiş, usturlabı ve gemi pusulalarını icat etmişlerdir. Limanlar ve menzilhaneler ağıyla Asya, Afrika ve Avrupa'yı birbirine bağlayacak yeni kara ve deniz yolları oluşturmuşlardır. Gemi yapacakları yerler inşa etmişlerdir. Ayrıca yıldız ve deniz yolları haritalarıyla yollarını bulmak için yeni bir yöntem kullanmışlar; boylam ve meridyenlerle enlem paralellerini sabitleştirerek küresel kartografi oluşturmuşlardır. Çin, Japonya, Hindistan, güney-batı Asya ve Hind Okyanusunu, İskandinav, İrlanda, Almanya, Fransa ve Rusya dahil Avrupa'yı, Afrika'yı ve Akdeniz'i keşfetmişlerdir.[155]

Müslümanlar yukarıda bahsettiğimiz gibi coğrafya konusunda detaylı bilgiye sahiptiler. Müslüman coğrafyacılardan en önemli çalışmaları yapan kişinin Ebû Abdullah Muhammed eş-Şerifu'l-İdrisî olduğu kabul edilmektedir. O, ortaçağın büyük coğrafyacısı olmanın yanında, haritacı, Mısır bilimci ve botanikçilerindendir. Daha erken yaşlarında Kuzey Afrika, Endülüs ve Anadolu topraklarına seyahat eden İdrisî, bu bölgeler hakkında bilgi sahibi olmuştur. Daha sonra İngiltere dahil olmak

---

152 Ömer Mahir Bilgili, "İbn Sînâ", *DİA*, İstanbul, 1999, XX, s.s 319-322.
153 Sarıçam, *İslâm Medeniyet Tarihi*, s. 176.
154 Aslan Terzioğlu, "Tıp", *DİA*, İstanbul, 1999, XX, s.s 331-336; Armağan, *İslâm ve Bilim Tartışmaları*, s. 203.
155 Armağan, *İslâm ve Bilim Tartışmaları*, s. 205.

üzere bütün Avrupa'yı gezmiştir. Yaşadığı dönemde İslâm dünyasında coğrafya ve botanik revaçta olmadığı için Müslüman bir alim olmasına rağmen Sicilya Norman kralları II. Roger ve I. Guillaume'un hizmetinde bulunmuştur. II. Roger için 400 kilo ağırlığında, iki metre çapında gümüşten bir dünya küresi yapmıştır. Kürenin üzerine yedi kıtayı son derece isabetli bir şekilde yerleştirmiş, ticaret yollarını, gölleri, nehirleri, büyük şehirleri, ovaları ve dağları göstermiştir.

Kürenin yanı sıra son derece başarılı dünya haritaları yapan İdrisî'nin haritaları üç asır boyunca Avrupa denizcileri tarafından üzerinde hiçbir değişiklik yapılmadan kopyalanmış ve kullanılmıştır. Coğrafya alanındaki bilgilerini içeren *Nüzhetü'l-Müştâk fî İhtirâkı'l-Âfâk* adlı eseri yazmıştır. Eserde dünya haritasının yanı sıra çok sayıda bölge haritasına yer vermiştir. Yer çekimini mıknatısın demiri çektiği gibi yerin de cisimleri çektiği ve havadaki cisimlerin yere doğru düşmesinin sebebinin bu olduğu yönünde açıklamalarda bulunmuştur.[156]

1.4.10. Ömer Hayyam

İbn Sinâ ekonulüne mensup bir alim-filozof olduğu kabul edilen Ömer Hayyam, cebir, geometri, astronomi, fizik ve tıpla ilgilenmiş, müzikle uğramış ve adını günümüze kadar yaşatan Rubâileri kaleme almıştır. Hayyam, genelde matematiğin ve özelde analitik geometrinin gelişimi üzerinde etkisi olmuştur. Onun matematiğe ilişkin araştırmaları ve bilhassa sayılar kuramı Öklid'in 5. postülatı ve cebir alanında yoğunlaşmıştır. İşlemler sırasında irrasyonel sayıların da rasyonel sayılar gibi kullanılabileceğini ilk o kanıtlamıştır. Hayyam'ın en büyük etkisi cebir alanında olmuştur. Bu alanda üçüncü dereceden denklemleri de kapsayan birçok cebirsel denklemi sınıflandırmış ve bunların çoğuna çözüm yolları bulmuştur. Yine üçüncü dereceden denklemleri terim sayılarına göre tasnif ettiği ve her grubun çözüm yöntemlerini belirlemiştir. Astronomi alanında da büyük katkıları vardır. Dönemin hükümdarı tarafından rasathane başkanı yapılmıştır. Yezdicerd takvimini düzenlemiştir. Ondan aldıkları bilgilerle sonrakiler Celali takvimi yapmışlardır.[157]

Bu isimlerin dışında coğrafyada; Battanî, Sabit b. Kurre, İhvân-ı Safa, es-Serahsî, Ya'kubî, Mesûdî, İbn Hurdazbih, Ebû Zeyd el-Belhî, Makdisî, Hemdânî, Yâkut el-Hamevî, felsefe alanında; Zekeriya Râzî, İbnu'r-Râvendî, Farâbî, İbn Miskeveyh, İbn Bacce, İbn Rüşd, Sühreverdî, Ebû Bekir Râzî, İbn Tufeyl, İbnü'n-

---

[156] Mustafa Armağan, *Ah Endülüs*, Derin Tarih Dergisi, İstanbul, 2015, s. 4, 84.
[157] Yavuz Ünat, "Ömer Hayyam", *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIV, s.s 66-68.

Nefs, matematik alanında; Ebû Kâmil, Benî Mûsâ, Bettânî, Ebu'l-Vefâ Büzcânî, Muhammed et-Tûsî, İbnu'l-Bennâ, astronomi alanında; Ebû Sehl b. Nevbaht, Said Cevherî, Fergânî, Ebû Ma'şer el-Belhî, Abdurrahman es-Sûfî, fizik ve optik alanında; Hâzinî, Benî Mûsâ kardeşler, Suhreverdî, İbn Firnas, botanik alanında; İbnu'l-Avvâm, İbnu'l-Baytar, İbnu's-Sûrî, Abdüllatif el-Bağdâdî zooloji alanında; Asmaî, Mervezî, Demîrî tıp ve eczacılıkta alanında; Ebû Bekir Râzî, İbn Cülcül, Abbas el-Mecûsî, İbn Mendeveyh, İsâ el-Kehhâl, İbn Rıdvân, İbn Zühr, İbnü'n-Nefs ve daha nice sayamadığımız alanda yüzlerce Müslüman alim çalışmalar yapmıştır. Her birisi de çok erken yaşlarında İslâm eğitimlerini aldıktan sonra ya da o esnada adına bugün pozitif bilim dediğimiz matematik, mantık, geometri, fizik, kimya gibi alanlarda ders almışlar ve kendilerini geliştirmişlerdir. Bunu yaparken de çoğu zaman ilmini alabilecekleri yerlere hicret etmek zorunda kalmışlardır. Bahsettiğimiz isimlerin diğer bir özelliği belki de en önemlisi hiçbiri tek alanda çalışma yapmamışlardır. Onlar, bugün dünyada eşine çok az belki de hiç rastlayamayacağımız kadar fazla alanı bir arada çalışmışlardır. Sonuç olarak İslâm, din olarak yaşanmaya çalışıldığından beri Müslümanlar onun emirlerini yerine getirmenin yanında hakikate giden tüm yolların kapılarını aralamışlardır. Onlar, bir insanı kurtaran bütün insanlığı kurtarmış gibidir muştusuyla hakikati arayıp insanlığa güzel bir miras bırakmışlardır. Bu yüzden geriye döndüğümüzde diğer inanç sistemlerindeki bilim insanlarında olduğu gibi Müslüman alimler inanç ve bilim arasında kalmamışlardır. Tam tersine İslâm'ın düşünmeye ve akletmeye verdiği değer onların ilerlemesinde itici güç olmuştur. Yine aynı şekilde onlar, birçok farklı kültürden aldıkları bilgileri kendi inançları doğrultusunda süzerek hakikate ulaşmaya çalışmışlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN VE MODERN BİLİM İLİŞKİSİNE DAİR

2.1. Modern Bilimle Münasebeti Bağlamında Bazı Ayetler

Kur'ân 23 yıllık bir zaman diliminde yaşanan hayata müdahil özne olarak inmiş bir hayat kitabıdır. Hayattaki çeşitlilik ve renklilik gibi vahiy de yeri gelir başınızı göğe ve yere çevirmenizi ister. Hayatınızın anlam ve amacını sorgulamanızı ister. Bir yandan ahireti hatırlatırken, öte yandan helak edilmiş bir kavmin kıssasını nakleder. Bu sırada, şeytanın ayartmalarına karşı uyarır. O arada bir Hz. Peygamber'in mücadelesini örnek verir. Ötede namazla direnmeye çağırır, beride takva temeline dikkat çeker. Ehl-i Kitap hakkında bilgi vererek Müslümanları onların durumuna düşmemeleri için uyarır. Bu şekilde Allah, varlık, insan, vahiy, ahiret, insan ilişkileri, bilgi, tarih, din, nübüvvet ve risalet, iman, ibadet, toplum konularında hakikatin bilgisini bize sunar. Fakat Kur'ân'ın ana konularının tamamının ekseninde aslında tek bir başlık vardır: *insan*. Kur'ân neden söz ederse etsin, hepsinde sözün dönüp dolaşıp geleceği yer insandır. Zira vahyin indiriliş gayesi insana kalite katmaktır.[158] Vahyin her ayeti de bu amacı bizim gözlerimizin önüne sermektedir. Kur'ân'da her şey yoktur, fakat vahiyde hayatta karşılaşacağımız her duruma uyarlayacağımız örnekler mevcuttur. Yani vahiyde her problemin çözümü açık bir şekilde yoktur. Zira problemler sınırsızdır, zaman ve mekana bağlı olarak değişmektedir. Fakat vahiyde her problemi kendisiyle çözeceğimiz formüller bulunmaktadır. Hayata her daim müdahil olan bir yaratıcı tarafından indirilen vahyin insanı ilgilendiren konularda bilgi vermesi de şaşılacak bir durum değildir. Bu bilgiler bir ansiklopedi içeriğinden farklıdır. Vahiyde yer alan kainata ve insana dair bilgiler biz inananlar için bu dünyada yapması gereken bir ev ödevi niteliğindedir. Vahiy, inananlara göğün yaratılışı hakkında bir takım bilgiler verir yani formüller sunar fakat satır aralarını bizlere bırakır. Bu nedenle de vahiyde hakikat, günümüz

---

[158] Mustafa İslâmoğlu, *Kur'ân'ı Anlama Yöntemi Tefsîr Usûlü*, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2014, s.s 132-135.

modern bilimin ayırım yaptığı gibi dini bilgi ve pozitif bilgi gibi çift yönlü değildir. Aksine vahiy hakikati tüm yönleriyle kuşatır. Vahyin nüzulünden bu çağa kadar kainat ve insan hakkında her inanca sahip insan belli argümanlar geliştirmiştir. Vahyin öncülüğünde çağımızın bilgisini hem idrak edebilir hem de katkıda bulunabiliriz. Zira bunu yüzyıllar boyunca yapmış olan Müslüman alimler vardır ve onlar vahiyden aldıkları motivasyonla bilime ve bilgi ahlakına çok şey katmışlardır. Vahyin ışığındaki hakikat arayışı şu anki modern bilimin en büyük ihtiyacıdır. Vahiy insana bilgi sahibi oldukça farkındalığını artırır ve aczini hatırlatırken; modern bilim bunun tam tersini icra etmektedir. Hem bilgiye ruh katmak hem de artık özümüze dönebilmek için vahyin söylemini çağın bilgisiyle buluşturmak gerekmektedir. Kur'ân ve bilim münasebetine bu bakış açısıyla bakmanın doğru olduğu kanaatindeyiz.

Kur'ân'ın belirgin kimliği ve bu kimliğin belirgin nitelikleri vardır. Kur'ân'ın kimliğine onun kendini tanıttığı niteliklerden yola çıkarak ulaşılır. Bu niteliklere bakıldığında o her şeyden önce hayatın rehberidir,[159] hakikatin apaçık belgesidir,[160] hakkı batıldan ayırandır,[161] rahmet kaynağıdır,[162] ayetleri şüpheden arındırılmış ve çok boyutlu anlatılmıştır,[163] öğüt ve uyarı için indirilmiştir,[164] karanlıklardan aydınlığa çıkarandır,[165] Arapça bir hitap olarak indirilmiştir,[166] kendisine uyanların geçmiş ve gelecek kaygısı olmaz,[167] muhatabına değer yükleyen bir kitaptır,[168] izzet ve şerefin kaynağıdır,[169] hiçbir varlık onun gibi bir kitap oluşturamaz,[170] bir amaca mebni içindir,[171] her hükmünde isabet kaydedendir,[172] bilinç kaynağıdır,[173] Allah

---

159 Bakara 2/1-5; 97;120; 262; En'âm 6/91-92, 157; Yûnus 10/57; Yûsuf 12/111; Nahl 16/102; İsrâ 17/9; Neml 27/12, 77; Fussilet 41/44; Câsiye 45/20.
160 Bakara 2/99, 119, 147, 159, 176, 209, 213; Mâide 5/15, 19; En'âm 6/14; Yûnus 10/108; Yûsuf 12/1-3; Ra'd 13/1; Hicr 15/1-2; Nahl 16/103; Meryem 19/73; Hacc 22/16, 72; Nûr 24/1; Şu'arâ 26/2; Yâsîn 36/11; Fussilet 41/3-4; Zuhruf 43/2; Duhân 44/2; Hâkka 69/51.
161 Bakara 2/185; Furkân 25/1; Târık /13.
162 En'âm 6/155; Nahl 116/89; İsrâ 17/82.
163 Hûd 11/1-2; İsrâ 17/88-89; Kehf 18/ 1-2, 54; Tâhâ 20/113; Rûm 30/58.
164 Tâhâ 20/1-3; Enbiyâ 21/50; Furkân 25/1; Secde 32/2-3; Yâsîn 36/69; Sâd 38/ 49, 87; Abese 80/ 11-5; Tekvîr 81/ 27.
165 İbrâhîm 14/1; Hadîd 57/9.
166 Ra'd 13/37;Nahl 16/103; Tâhâ 20/113; Şu'arâ 26/192-197.
167 Bakara 2/62, 112, 277.
168 Vâkı'a 56/77-79.
169 Enbiyâ 21/10; Sâd 38/1; Kâf 50/1; Burûc 85/21-22.
170 Bakara 2/23-24; Yûnus 10/38; Hûd 11/ 13; İsrâ 17/88-89; Tûr 52/34.
171 İsrâ 17/105; Hacc 22/54; Zümer 39/41; Târık 86/14.
172 Bakara 2/151; Lokmân 31/1; Yâsîn 36/1.
173 En'âm 6/104.

tarafından indirilmiştir,[174] ders alınabilsin diye peyderpey indirilmiş ve kolaylaştırılmıştır,[175] muazzam haber verendir,[176] insanlığın hepsine hitap eden evrensel bir hitaptır,[177] korunmuş bir kitaptır,[178] tek sorumlu olduğumuz kitaptır,[179] sırat-ı müstakimdir,[180] Allah'ın ipidir,[181] nihayetinde Kur'ân, insanlık için hayat kitabı ve yol haritasıdır. Bilincimizi hakikatle işleyen ve onu her türlü batıldan arındıran bir kılavuzdur. Onu anlatmaya kelamımız yetemediği için yüzyıllardır adına eserler yazılan bir kitap olmuştur. Zaman ötesi hitabıyla indirilişinden bu zamana ve son saate kadar okunmaya ve anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu nedenle de insan olabilmenin kodlarını içinde barındıran Kur'ân bize kainat ve kendimiz hakkında bir takım ip uçlarını vereceği kanaatindeyiz. Bu durum şu ayetlerde açıkça görülmektedir:

"Vakti geldikçe insana, kainatın uçsuz bucaksız ufuklarında ve bizzat kendi iç dünyasında mesajlarımızı göstereceğiz. Ta ki bu vahyin tartışmasız bir gerçek olduğu herkes için ortaya çıksın. Her şeye şahit olan senin Rabbin (insana) yetmedi mi?"[182]

"Hem sizin yaratılışınızda, hem de O'nun yeryüzüne yaydığı diğer tüm canlı türlerinde gönülden inanacaklar için tarifsiz mesajlar vardır."[183]

"Yeryüzünde, gönülden inanmış olanların (şahit olduğu) ilahi işaretler vardır, tıpkı sizin kendi varlığınızda olduğu (gibi): bunları görmüyor musunuz?"[184]

Bu ve benzeri ayetler bize kainat ve kendimiz hakkında bilinç ve farkındalık oluşturmayı amaçlamaktadır. Kur'ân'ın yekun kısmında evren hakkında bilgiler vardır ve bu bilgiler günümüz biliminin daha yeni keşfettiği gerçeklere kaynaklık edecek hakikatler içermektedir. Müslümanlar da bilimsel çalışmalarda bulunmalı ve vahyin süzgecinden, edindiği bilgileri geçirerek insanlığa yararlı işler yapmalıdır.

[174] Âl-i İmrân 3/3-4; Nisâ 4/170; Hâkka 69/41-43.
[175] İsrâ 17/106; Meryem 19/97; Duhân 44/58; Kamer 54/ 17, 22, 32, 40.
[176] Sâd 38/67.
[177] Âl-i İmrân 3/ 138; En'âm 6/19.
[178] Hicr 15/9.
[179] Zuhruf 43/44.
[180] Fâtiha 1/5.
[181] Âl-i İmrân 3/101.
[182] Fussilet 41/53.
[183] Câsiye 45/4.
[184] Zâriyât 51/20-21.

2.2. Kur'ân ve Evren

Kur'ân-ı Kerîm'de evren ve evrendeki varlıkların yaratılışı ile ilgili birçok ayet mevcuttur. Bu ayetler daha çok evrenin yaratılışı, yaratılış süreci ve mahiyeti hakkında bilgiler içermektedir. Vahiyde evren ve yaratılışı hakkında kimi zaman net ve ayrıntılı açıklamalar yer alırken kimi zaman da ayrıntıya girmeden genel çerçevede bilgi verilmiştir. Kainatı inceleyen kişilerin seviyeleri ne olursa olsun mükemmel bir tasarıma ve tasarımına uygun ilerleyişine şahit olmaktadır. Böylece de "Neden hiçbir şey yerine bir şeyler var?" sorusuyla, karşımızda duran evren ve maddenin varlığının bir açıklaması gerekmektedir. Daha sonra ise bu soru yetersiz kalmakta; Neden kaos yerine doğa yasaları var? ve Neden doğa yasaları, evrende gözlenen tasarımları ve tüm çeşitliliği ile canlıların oluşumunu olanak kılacak şekildedir? gibi benzeri sorular insan zihnini meşgul etmektedir.[185] Bu meşguliyet insanlığın yaratılışından beri vardır. İnsan, yaratıldığından beri kainatla baş başa kalmış, hem kainatın yaratılışı hem de kendi yaratılışı üzerindeki sorulara cevap bulmaya çalışmıştır. Bu çalışmaların ortak sonucu ise, kainatta değişmez, sabit, hassas ve belirli yasaların var olduğudur. Bu yasalar sayesinde, evrenin daha başlangıç aşamasında günümüzde var olan tüm çeşitlilik potansiyel olarak mevcuttur. Başlangıçtaki madde ve ona içkin olan yasalar; eğer atomların, yıldızların, gezegenlerin, ağaçların, balıkların, insanların veya cep telefonlarının oluşumuna olanak verecek şekilde olmasaydı, tüm bunların meydana gelmesi mümkün olmayacaktır. Başlangıç maddesi ve ona içkin yasalar, bunları var edecek potansiyeli taşıdığı içindir ki bunlar var olabilmişlerdir. Bazı kişiler insan zihninin işin içine karışması yüzünden, insanî keşiflerdeki ilahi yönü görememektedir. Oysa insan zihninin hiçbir üretimi evrenin başlangıcında var olan potansiyelin dışına çıkamamaktadır. Bu nedenle de insanlığın tüm tasarımları da Allah'ın tasarımının delilleridir. Allah tüm bu tasarımların ezeli sahibidir.[186] Zira vahyin diliyle Allah göklerin ve yerin hükümdarıdır ve O'na hiçbir şey gizli değildir.[187] Allah'ın yarattığı tüm varlıkların keşfi de yine bize potansiyel olarak verdiği irade ve akılla olmaktadır. Ama bazı kişiler kainatın yasalarını keşfetmenin imanı zedeleyen unsur olarak

---

185 Caner Taslaman, *Evren'den Allah'a Modern Bilimin ve Felsefenin Verileriyle Tasarım Delilini Savunulması*, İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2014, s.s. 27-41.

186 Taslaman, *Evrenin Fiziki Yasaları, Sabitleri ve Süreçlerindeki Hassas Ayarlar Bize Ne Söylüyor?* Kelam Araştırmaları, 2013, c. 11, sayı 2, s.s. 25-26.

187 Bakara 2/107, 115-117, 255, 284; Âl-i İmrân 3/29, 83, 109, 180, 189; Nisâ 4/126, 131-132, 170-171; Mâide 5/18, 40, 120; Tevbe 9/116; Yûnus 10/55, 66-68; Hûd 11/123; İbrâhîm 14/2, 38; Nahl 16/77; İsrâ 17/55; Kehf 18/14, 26; Meryem 19/64-65; Tâhâ 20/6; Nûr 25/35, 41, 64; Furkân 25/6.

görmektedir. Fakat ilim, Allah'ın yarattığı şeyler üzerinde, kudretinin eserlerini incelemekten başka bir şey yapmamaktadır. Tabiat Allah'ı hamd ile tesbih etmektedir.[188] Dolayısıyla vahyin motivasyonuyla ilmi gerçeklere ulaşma çabası, ne kişinin imanını zedeler ne de vahiyle çatışan bir görünüm arz eder. Çelişen ve çatışan şeyler bizim bilgi eksiğimiz, kurduğumuz sistemin eksik veya yanlışlığı veya durumu tam olarak kavrayamayışımızdandır. Bu vahyin eksikliği değildir. Vahiy insan zihnini bulanıklıktan netliğe doğru götürür.

Evrendeki her şey bize Allah'ı haykırmaktadır.[189] Biz bu durumun neresinde olmalıyız? sorusunu her birey cevaplaması gerekmektedir. Kainat karşımızda açıklanmayı bekleyen sorularla durmaktadır. Bu soruların formülleri Kur'ân tarafından bize verilmiştir. Vahiyde yüzlerce ayet; yerin ve göğün yaratılışına atıf yapmakta, bakmaz mısınız?[190] görmez misiniz?[191] akıl etmez misiniz?[192] düşünmez misiniz? gibi sorularla bizi evren hakkında araştırmaya ve incelemeye yönlendirmektedir.[193] Yine göklerin ve yerin Allah'ın koyduğu nizama bağlı hareket ettiklerinden bahsetmektedir.[194] Vahiyde gökler ve yer hakkında bilgi verdiği gibi güneş, ay, yıldız, gezegenler, gece, gündüz, hayvanlar, bitkiler, insan ve yaratılışı, yağmur ve oluşumu, rüzgarlar, denizler, dağlar vb. birçok insanlığı ve kainatı ilgilendiren konularda bize bilgiler vermektedir. Bu bilgiler sadece, O'nun kudret ve yüceliğini anlamamız ve bizzat şahit olmamız için değil, evrendeki yasaların farkına vararak bilgimizi arttırmayı ve yaşamımızda gerekli olan ilerlemeyi sağlamayı amaçlamıştır. Zira vahyin indirildiği zaman ki muhatapların Allah'ın göklerin ve yerin yaratıcısı olmasından yana herhangi bir kuşkuları bulunmamaktaydı.[195] Tek bir ayetle kainatın yaratılışı anlatılabilir, detaya girilmeden kısaca ifade edilebilirdi; ama durum tam aksine olmuştur. Vahiyde gerek göklerin ve yerin yaratılışına, gerekse diğer varlıkların yaratılış ve nizamına yüzlerce ayette atıf yapılmıştır. Bu nedenle vahyin atıf yaptığı kainata ilişkin konularda bizler, tefekkür eden, düşünen, akleden, inceleyen, araştıran ve bilgisiyle imanını güçlendiren ve bu sayede imanın itici gücüyle insanlığa yararlı işler ortaya koyan insanlar konumunda olmamız

188 İsrâ 17/44; Hadîd 57/1; Haşr 59/1, 24; Saf 61/1; Cuma 62/1; Teğâbün 64/1.
189 Nûr 24/41.
190 A'râf 7/185; Yûnus 10/101; Nahl 16/48-52; Sebe 34/9; Kâf 50/6.
191 Hacc 22/63; Ankebût 29/ 20.
192 Ğâşiye 88/20.
193 Hacc 22/46; Rûm 30/9, 42; Fâtır 35/44; Mü'min 40/82; Mülk 67/15.
194 Hacc 22/70; Furkân 25/2; Rûm 30/25; Rahmân 55/7; Mülk 67/3; Nûh 71/15.
195 Lokmân 31/25-26; Sebe 34/24; Zümer 39/38; Zuhruf 43/9-10.

gerekmektedir. Onun yönlendirdiği her konu bizim zihnimizde düşünülmesi ve gündeme alınması gereken olgular olmalıdır. Vahyin konuştuğu yerde Müslümanlar olarak susmamız anlaşılır bir durum değildir. Kainat ve özelde insan bir kitaptır ve bu kitabın kılavuzu da vahiydir. Onun öncülüğünde dünyaya sunacağımız birçok ödevimiz bulunmaktadır.

2.2.1. Kainatın Başlangıçtaki Hali

Kur'ân'da gökler ve yerin yaratılışı ile ilgili birçok ayet bulunmaktadır. Bu ayetlerde çoğunlukla *yaratmak* fiili kullanılmakla birlikte, Yüce Allah'ın güç ve kudretini gösteren *hükmeden* ve *hükümdar* kelimeleri de kullanılmıştır. Kur'ân'da Allah'ın fiilleri ile kainat arasındaki münasebeti ifade eden en kapsamlı kelime *halk* olmakla birlikte, çeşitli ayetlerde yaratma fiilini belirtmek için onun dışında; *fatr, ibda', inşâ, ca'l, sun', zer', ber', tasvîr, tesviye* gibi masdarlardan türetilmiş birçok kelime daha kullanılmıştır.[196]

Kur'ân'da göklerin ve yerin yaratılış aşamasının başlangıcı olarak Enbiyâ 21/30. ayette şu ifadeler yer almaktadır:

"İnkarda ısrar eden o kimseler görmezler mi ki, gökler ve yer başlangıçta bitişikken Biz onları ayırdık ve (hareket edebilen) her canlıyı sudan var ettik. Buna rağmen hala inanmayacaklar mı?"

Ayetteki *ratk* kelimesi, sözlükte *birbiriyle birleşik, yapışık ve kaynaşmış*[197] anlamına gelmekte ve ayette göklerin ve yerin bitişik olmasına, *fatk* kelimesi ise, *iki bitişik şeyin arasını ayırmak*[198] anlamına gelmekte ve ayette göklerin ve yerin birbirinden ayrı hale getirilmesine işaret etmektedir. Böylece bir nesne, *ratk* halindeyken birbirinden parçalanarak ayrılmak suretiyle *fatk* haline gelmektedir. Müfessirlerin çoğunluğuna göre bu ayet kainatın yaratılışı hakkında bilgi veren açıklamadır. Buna göre gökler ve yer başlangıçta birbirine bitişik halde olup sonradan iki ayrı cisim haline gelmiştir. İbn Abbâs, Hasan el-Basrî, Atâ, Dahhâk ve Katâde gibi müfessirlere göre söz konusu ifade, "Gökler ve yer bir bütün olarak birbirine bitişik vaziyetteydi. Allah gökleri ve yeri hava ile birbirinden ayırdı"

196 Öztürk, *Kur'ân ve Yaratılış*, İstanbul, Kur'ân Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s.s 17-18.
197 Râğıb el-İsfehânî, *Müfredat Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, çev: Yusuf Türker, İstanbul, Pınar Yayınları, 2012, s. 273.
198 İsfehânî, *Müfredât,* s.s 558-559.

anlamındadır.[199] Zemahşerî tefsirinde, göklerin ve yerin ilk başlarda *ratk* halinde bitişik olmasını, aralarında herhangi bir boşluğun olmadığı şeklinde anlamıştır.[200] Diğer taraftan Râzî, ayette geçen *ratk* ve *fatk* kelimeleriyle göklerin ve yerin başlangıçta bitişik olduğunu ve sonradan ayrıldığını ifade etmiştir. Ona göre yerle gök, aralarında herhangi bir çatlak olmaksızın katı halde birbirine bitişikken Allah, gökten yağmuru yağdırmak ve yerden de bitkileri bitirmek için onları birbirinden ayırmıştır.[201] Bu konuda birçok dirayet tefsirinin yazarı aynı görüştedir.[202]

Kainatın başlangıcı olup olmadığı ve eğer başlangıca sahipse nasıl meydana geldiği ile ilgili modern bilim senelerdir çalışmalar yürütmektedir. Bu konuda çeşitli argümanlar ileri sürülmüştür. Bunların kabul göreni ise; son zamanların önemli buluşlarından sayılan Big Bang teorisidir. Teoriye göre; Big Bang, evrenin tek bir noktasından başlamıştır ve evren, başlangıçta çok yoğundur ve bu yoğunluk, genişlemeyle sürekli azalmaktadır. Çok uzak galaksilerin ışığı milyarlarca ışık yılı mesafeden geldiği için, bu galaksilerin milyarlarca yıl önceki hali görülmektedir. Bu şekilde evrenin başlangıçta çok yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle de evrenin birbirine denk hiçbir anı yoktur. *Big Bang* ile evrenin oluşumunun ilk anlarında helyumun meydana geldiği anlaşılmıştır. Evrenin başlangıcı protonlardan, nötronlardan ve elektronlardan oluşan sıcak bir karışımdır. Bu karışım soğudukça nükleer tepkimeler gerçekleşebilmiştir. Özellikle nötronların ve protonların çiftler halinde birleştiği; bu çiftlerin de birleşerek helyum elementinin çekirdeğini oluşturduğu hesaplanmıştır. Evrende var olan bütün döteryum ve lityum, Big Bang'in ilk dakikalarında oluşmuştur.[203] Kainat gazlardan birleşmiş tek bir kütleden sonra nebulalara ayrılmış, güneş sistemi bölünmeler neticesinde ortaya çıkmıştır.[204] Yapılan bütün araştırmalar, gözlem ve hesaplar bundan yaklaşık 4,5 ile 5 milyar yıl önce kainat maddesinin atomlardan oluşan kocaman bir küre halinde olduğunu, bu atomlar arasındaki karşılıklı çekim ile ilk evren maddesinin açılarak yayıldığı ve

---

[199] Öztürk, *Kur'ân ve Yaratılış*, s.s 69-70.

[200] Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâıkı Gavâmıdı't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvî'l fî Vucûhi't-Te'vîl*, Beyrut, Dâru'l-Meârif, ty, II, s. 570.

[201] Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XVI, s.s 127-130.

[202] Abdullah Ebû Ömer b. Muhammed Kâdî Beydâvî, *el-Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, İstanbul, Dersaadet Yay, trs, II, s. 69; Abdullah b. Ahmed Ebû Berekât Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâıku't-Tevîl*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l Arabiyye, trs, III-IV, s.s 77-89.

[203] Caner Taslaman, *Big Bang ve Tanrı*, İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2014, s.s 54-69; Jean Guıtton, Grıchka Bogdanov ve Igor Bogdanov, *Tanrı ve Bilim*, çev: Yaşar Avunç, İstanbul, Simavi Yayınları, 1993, s.s 21-35; Kocabaş, *Kur'ân'da Yaratılış*, s.s 89-93.

[204] Tabbâra, *İlmin Işığında İslâmiyet*, s.s 66-67.

dünya da dahil sistemin oluştuğu ortaya çıkarılmıştır.[205] Bu teori, Kur'ân'ın birçok ayetinde ifade ettiği; kainatın başlangıcı olduğu gerçeğini bilim dünyasında gözler önüne sermiştir. Özellikle materyalistlerin savunduğu "varlığın başı ve sonu yoktur" fikrini yanlışlayan bir veridir. Ayrıca bu fikir "Tanrı evrenin ta kendisidir ya da Tanrı ve evren aynıdır, evren Tanrı'nın bir parçası ve görüntüsüdür" anlayışını savunan panteizme; evrenin başlangıcını yokluğa indirerek, evrene Tanrı statüsünün verilmesini reddetmiştir.[206]

2.2.2. Göklerin ve Yerin Yaratılışı ve Aşamaları

Kur'ân-ı Kerîm'de göklerin ve yerin yaratılışı ile ilgili birçok ayet bulunmaktadır. Bu ayetlerde gök; *semâ* veya çoğulu *semâvât* kelimeleriyle; yer ise; *arz* kelimesiyle ifade edilmiştir. Kur'ân'da göklerin ve yerin yaratılışı, Allah'ın varlığının bir delili olarak ifade edilmiş ve üzerinde düşünülmesi ve tefekkür edilmesi gerekli olan işaretler olarak sunulmuştur.[207] Bu bakımdan göklerin ve yerin yaratılışı ile ilgili ayetler, Kur'ân'ın geneli içerisine serpiştirilmiş, her biri yaratılışın farklı evrelerini gözler önüne sermektedir. Bu nedenle de vahiyde yaratılışla veya herhangi bir konuyla ilgili bilgi sahibi olmak için tüm vahyi ilgili konu çerçevesinde taramak gerekmektedir.

Vahiyde göklerin ve yerin yaratılışında, öncelikli olarak onların, eşi ve benzeri olmaksızın yaratıldıklarını ifade eden ayetler mevcuttur. Örnek vermek gerekirse;

"Gökleri ve yeri yoktan, eşsiz ve benzersiz yaratan O'dur."[208]

"Gökleri ve yeri, örneksiz yaratandır."[209]

Bu iki ayette *bedî'* kelimesi geçmektedir. Anlamı ise; o ikisinin hem yoktan ve örneksiz yaratılmalarını hem de bu yaratmanın sadece Allah tarafından yapıldığını vurgulamaktadır. Diğer taraftan göklerin ve yerin yaratılışı, Allah'ın kainata koymuş olduğu yasalar çerçevesinde meydana gelmiştir. Bu bakımdan o ikisi belli yasalara ve aşamalara bağlı olarak gerçekleşmiştir. Kur'ân bu konuda göklerin ve yerin 6 aşamada yaratıldığını şu ayetlerde dile getirmiştir:

---

[205] Celal Kırca, *Kur'ân ve Fen Bilimleri*, İstanbul, Marifet Yayınları, 1997, s. 147.
[206] Taslaman, *Big Bang ve Tanrı*, s. 187.
[207] Bakara 2/164; Âl-i İmrân 3/190-191; Yûnus 10/101; Yûsuf 12/105; 'Ankebût 29/20; Rûm 30/9, 22, 42; Secde 32/25; Şûrâ 42/29; Câsiye 45/3-4, 13; Kâf 50/6.
[208] Bakara 2/117.
[209] En'âm 6/10; Ayrıca bkz: Bakara 2/29; En'âm 6/14, 125; Yûsuf 12/101; İsrâ 17/99; Fâtır 35/1; Mü'min 40/57; Şûrâ 42/11.

“Kuşkusuz sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı aşamada yaratan ve sınırsız güç ve kudret makamına kurulan Allah’tır.”[210]

Göklerin ve yerin yaratılışı ile ilgili ayetlerde “altı günde yaratma” söz edilmiş ve bu ayetlerde yaratma fiili *halk* kelimesiyle belirtilmiştir. Konuyla ilgili ayetlerin bazılarında sadece göklerin ve yerin,[211] bazısında ise gökler ve yer ve bu ikisi arasında mevcut olan şeylerin[212] altı günde mevcuda getirildiği ifade edilmektedir. Fussilet 41/9-12’de ise bu altı aşama açıklanmıştır. Yine göklerin ve yerin yaratılışında iki ayet hariç,[213] “gökler”, “yer” den önce zikredilmiştir.[214] Bu ayetlerde geçen “altı gün” ibaresi hakkında dirayet tefsirlerinde müfessirlerin büyük çoğunluğu, ayette geçen *yevm* kelimesinin 24 saatlik saat dilimi değil, altı evre/aşama olarak anlamışlardır.[215] Bu aşamaların bize verdiği temel fikir ise, her şeyin yaratılışında olduğu gibi göklerin ve yerin yaratılışında da uzun zaman devreleri geçmesidir. Zira vahyin belirttiği gün kavramıyla bizim bu dünyada yaşadığımız gün kavramı farklı mahiyete sahiptir.[216] Bu nedenle de ayetlerde geçen altı gün ifadesini altı aşama/evre anlamında okumak ayetin mesajına daha uygun olacaktır.

Göklerin ve yerin altı aşaması ve bu aşamaları detaylıca bildiren Fussilet 41/9-12. ayetlerde şu ifadeler geçmektedir:

“De ki: ‘Şimdi siz, arzı iki evrede yaratan Allah’ı inkar edip, O’na (ki işte O’dur alemlerin Rabbi) eşdeğer rakip güçler mi peydahlıyorsunuz. O arş üzerine sarsılmaz dağlar yerleştirdi ve ona bereket bahşetti; dahası oranın besinlerini, ora sakinlerinden talep edenler arasında dengeli bir biçimde takdir etti: (bütün bunlar) dört evrede gerçekleşti. Dahası O, duman halindeki göğü şekillendirdi; ona ve arza: “Her ikiniz, isteyerek ya da istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!” dedi. İkisi birden ‘Bizler boyun eğerek geldik!’ dediler. Derken onları iki aşamada yedi gök olarak var etti; her bir göğe kendi görev yasasını yükledi. Nihayet Biz en yakın göğü ışıklarla süsledik ve bir güvenlik sistemi oluşturduk. İşte her şeyi bilen, her işinde mükemmel olan Allah’ın takdiridir.”

---

[210] A‘râf 7/54.
[211] A‘râf 7/54; Yûnus 10/3; Hûd 11/7; Hadîd 57/4.
[212] Furkân 25/59; Secde 32/4; Kâf 50/38.
[213] Bakara 2/29; Tâhâ 20/29.
[214] A‘râf /54; Yûnus 10/3; Hûd 11/7; Furkân 25/59; Secde 32/4; Kâf 50/38; Hadîd 57/4; Nâzi‘ât 79/27-33; Şems 91/5-10.
[215] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, s. 97; Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, X, s.s 400-401; Beydâvî, *el-Envâru’t-Tenzîl*, I, s. 342.
[216] Hacc 22/47; Secde 32/5; Meâric 70/4.

Vahyin bu açıklamasına göre, sema, kainatın yaratılmasından önce duman şeklindedir. Günümüzde bilim insanları kainatın başlangıcı hakkında yaptıkları yorumlarda kainatın başlangıcını; uzayın boşluklarında düzenli yayılan gazla başladığını ve sonra bu gazın yoğunluk ve sıcaklık derecesinin tasavvur edilemez bir sınıra ulaştığı, ardından gazda meydana gelen farklı atom değişikliğinin ortaya çıktığı ve nihayet aşırı sıkıştırma tesiri altında sıkışan bu sıcak gazın genleşmeye, kainata yayılmaya ve maddenin yoğunluk ve sıcaklık derecesinin yavaş yavaş düşürmeye başladığını, belirli bir genleşme aşamasında yayılmış bulunan gazın, şekli birbirine eşit olmaya, hacimde tek tek yıldızlar olarak yoğunluk kazandığı ifade edilmiştir.[217] Bu ve benzeri açıklamalar kainatın oluşu ile sonuçlanan karmaşık sürecin çeşitli aşamalarını, altı devre olduğunu iyice ortaya koyamamış olsa da, yaratılışın uzun zaman devrelerinde meydana geldiğini ortaya koymuştur. Ayetlerde yer alan altı aşamanın ne olduğu ise bize verilmiş bir kainat ödevidir. Günümüzde altı aşamadan kastın ne olduğu ile ilgili kesin sonuçlar verilemese de, bu bilgilerin vahiyde yer almasının boşuna olmadığı kanaatindeyiz. Bilgiler ilerledikçe muhakkak bu konuda daha doyurucu açıklamalar yapılacaktır.

Yine vahyin birçok yerinde göklerin ve yerin yaratılışı ile beraber fonksiyonları hakkında: gökyüzünün yedi kat olduğu ve mükemmel bir yaratılışa sahip olduğu,[218] gökyüzünün görebileceğimiz direkler olmadan yaratıldığı,[219] yeryüzünü uzatıp genişletildiği ve her bir şeyin rızkının oradan sağlandığı,[220] yeryüzü ve gökyüzünün insanlar için yaşanılır kılındığı,[221] yeryüzüne dağlar, yollar, denizler yerleştirildiği, gökten su indirerek hayatı yaşanılır kılındığı,[222] en yakın göğün yıldızlarla süslendiği[223] ve benzeri pek çok konu gündeme alınır.

2.2.3. Güneş, Ay ve Yıldızlar'ın Hareketleri

Kur'ân'da evrendeki gök cisimlerinden ve bunların hareketlerinden bahseden ayetler bulunmaktadır. Bu ayetlere baktığımızda Güneş, Ay ve Yıldızlar'a ait bilgilerin pozitif bilimlerin daha yeni keşfettiği birçok hakikate atıf yapan ayetler

---

217 Tabbâra, *İlmin Işığında İslâmiyet*, s.s 67-68.
218 Bakara 2/29; Mülk 67/3; Nûh 71/15; Nebe 78/12.
219 Ra'd 13/2; Lokmân 31/10.
220 Bakara 2/167; Yûnus 10/31; Hûd 11/6; Hicr 15/19-21; Nahl 16/10-13, 65; Tâhâ 20/53-54; Lokmân 31/20; Târık 86/11-12; Şems 91/5.
221 Bakara 2/21-22; Mü'min 40/64; Rahmân 55/10-11; Nûh 71/19-20; Murselât 77/25; Nebe' 78/6.
222 Yûnus 10/22; R'ad 13/4, 17; İbrâhîm 14/34; Nahl 16/15, 65; İsrâ 17/66; Enbiyâ 21/31-32; Hacc 22/65; Furkân 25/48-49; Kâf 50/7-8.
223 Yâsîn 36/6; Fussilet 41/12; Mülk 67/4-5.

olduğu görülmektedir. Bu ayet grupları iki bağlamda yer alır; birincisi güneş, ay ve yıldızların mahiyeti ve ışık vermesi; ikincisi ise; onların hareketleri, belirlenmiş süre ve yörüngelerde deveran etmeleridir. Vahiy, yıldızlar hakkında; gökte yıldız kümelerinin var edildiği,[224] yıldızların emre amade oldukları,[225] zifiri karanlıkta yol bulmada yardımcı olacakları[226] konusunda bilgiler vermektedir.

Kur'ân, güneş ve ayın farklı cisimler olduğunu ifade ederek onların mahiyeti ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Güneşi aydınlığın kaynağı ve ayı ışık yansıtıcı yapan; yılların sayısını ve hesabını bilesiniz diye ona evreler takdir eden O'dur. Bunu başka değil, mutlak hakikate (bir atıf olsun) için halk eden Allah, bilmek isteyen bir toplum için varlık ayetlerini ayrıntılı olarak açıklıyor."[227]

"Göğe büyük yıldız kümeleri serpiştiren, yine oraya (güneş gibi) bir ışık kaynağı ve ay (gibi) bir ışık yansıtıcı yerleştiren Allah ne yüce bereket kaynağıdır."[228]

Yukarıdaki ayetlerde güneş, *tarifsiz bir lamba (sirâc)* ve *aydınlığın kaynağı (ziyâ);* ay ise *bir ışık yansıtıcı (nûr)* ve *münîr* olarak vasıflandırılmıştır. Bu iki ayette geçen kavramlara müfessirler faklı yorumlar getirmiştir. Zemahşerî'ye göre, *ziyâ* kavramı nurdan daha güçlü ışık tanımlaması yapmaktadır.[229] *Sirâc* kavramını da ışık kaynağı olarak sadece güneş için değil, yıldızlar için de geçerli olduğunu ifade etmiştir.[230] Râzî'ye göre ise, Allah'ın güneş ve ayın hallerinden bahsetmesi bir yönüyle tevhidi, bir yönüyle de ahiretin varlığını göstermek içindir. Çünkü aydınlığın güneşe ve aya tahsis edilmesi bir yaratıcının varlığını göstermektedir.[231]

Ayetlerde belirtilen durum ile günümüzdeki bulguların benzerlik gösterdiğinde şüphe edilmemelidir. Modern bilimin verilerine göre; güneş kendi bünyesindeki yanmaların sonucu şiddetli bir ısı ve ışık neşreden bir yıldızdır. Ay ise; bizzat ışık kaynağı olmayan, ancak güneşten aldığı ışığı yansıtan ve en azından dış tabakaları

---

224 Hicr 15/16; Furkân 25/61.
225 Nahl 16/12.
226 En'âm 6/97; A'râf 7/54; Nahl 16/16.
227 Yûnus 10/5; En'âm 6/96; Nûh 71/16; Nebe 78/13; Şems 91/1.
228 Furkân 25/61.
229 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, s. 255.
230 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, s. 98.
231 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* XII, s.s 295-296.

sönmüş olan bir gök cismidir.[232] Vahiyde güneş ve ay hakkında verilen bu bilgilerin yanında; güneş ve ayın zaman tayin edilmesinde,[233] güneş ve ayın belli yasalara bağlı olduğu,[234] belirli bir vakte kadar yörüngelerinde ilerleyecekleri,[235] güneşin gölgeye kılavuz yapıldığını[236] ifade eden birçok ayet mevcuttur.

2.2.4. Gece ve Gündüzün Art Arda Gelişi

Kur'ân, kainatta meydana gelen birçok sıradışı olguya yer verdiği gibi her gün bizzat şahidi olduğumuz gece ve gündüzün art arda gelmesine de yer vermiştir. Yerin kainatın merkezi, güneşin de ona bakarak hareket ettiği sanıldığı bir dönemde, gündüz ve gecenin art arda gelmesi konusunda bilgiler verilmesi, muhatabı olan bizlere hem gece ve gündüzün bir nimet olduklarını hatırlatmakta hem de onlardaki mesajları okumaya teşvik etmektedir. Ayetlere baktığımızda;

"O'dur (Allah'tır) gündüzü aralıksız kovalayan geceyle örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine amade kılan."[237]

"Gece ve gündüzü de Allah evirip çevirir."[238]

"Ders almak, ardından şükretmek isteyen kimseler için gece ve gündüzü birbirinin peşine takan da O'dur."[239]

"O gökleri ve yeri gerçek bir amaçla yaratmıştır; O geceyi gündüzün başına sarar, gündüzü de gecenin başına sarar, yine O, her biri kendi mecrasında belirli bir süreye kadar akıp gidecek olan güneşi ve ayı da yasaya bağlamıştır."[240]

Ayetlerin geneline baktığımızda gece ve gündüzün adeta birbiri olmaksızın devam eden, sürekli bir akış içinde, belirli sürede ve kararlaştırılmış nihai sona kadar devam eden iki olgu olduğu görülmektedir. Günümüzde yapılan araştırmalarda, dünyadan çok uzak mesafeden mesela aydan bakıldığında (tutulma hali hariç) güneş, sürekli olarak, yer küresinin ona bakan yarısını aydınlattığı halde; öbür yarı küre karanlığa gömülmektedir. Aydınlatma sabit kaldığı halde; dünya kendi ekseni etrafında döndüğünden, yarı küre şeklindeki aydınlık bölge, yirmi dört saatte bir

---

232 Tabbâra, *İlmin Işığında İslâmiyet*, s. 69.
233 En'âm 6/96.
234 Ra'd 13/2; İbrâhîm 14/33; Nahl 16/12; Enbiyâ 21/33; Lokmân 31/29; Sâd 39/5.
235 Fâtır 35/13; Yâsîn 36/38-39; Rahmân 55/5.
236 Furkân 25/45.
237 A'râf 7/54.
238 Nûr 24/44.
239 Furkân 25/62.
240 Zümer 39/5; Câsiye 45/5.

dünya etrafında dönerken, karanlık kalan öbür yarı küre de, aynı zaman boyunca aynı geziyi tamamlamaktadır. Gündüz ve gecenin kesintisiz yuvarlak dilimi, Kur'ân tarafından mükemmel bir şekilde böylece tasvir edilmiştir.[241] Gece ve gündüzün art arda gelmesi ile ilgili görseller izlendiğinde ayetlerde geçen *sarmak, dolamak, peşi sıra gitmek* anlamına gelen fiillerin neden kullanıldığı daha iyi anlaşılmaktadır. Zira görsel videolarda gündüz ve gecenin adeta birbirini milimlik bir sapma olmadan takip ettiği kolaylıkla fark edilmektedir. Vahiyde, gece ve gündüz hakkında şu konular geçmektedir; gece ve gündüzün uzayıp kısalması,[242] dinlenmek ve işlerin görülme vakitleri olduğu,[243] emre amade oldukları ve belli yasaya tabi oldukları,[244] her ikisinin de Allah'ın ayetleri oldukları[245] ve üzerlerine Allah'ın yemin ederek şahit kıldığı beyan edilmektedir.[246]

2.2.5. Rüzgarlar ve Fonksiyonları

Tabiat olaylarının en önemlilerinden bir tanesi de rüzgarlardır. Kur'ân'da rüzgarların oluşumundan, tabiattaki fonksiyonlarından ve faydalarından bahsedilmektedir. Örneğin vahiyde;

"Yine aşılayıcı rüzgarları Biz sevk etmişiz; bunun sonucunda gökten suyu indirmiş ve onunla sizi suya kandırmışız; yoksa onun kaynağına hükmeden siz değilsiniz."

"Yine rahmetinin önü sıra rüzgarları müjdeleyici olarak gönderen de O'dur."[247]

Bu ayetlerde açıkça rüzgarların, yağmurun müjdeleyicisi ve aşılayıcı fonksiyonlara sahip olduğu belirtilmektedir. Söz konusu ayetler hakkında müfessirler benzer yorumlar yapmışlardır. Zemahşerî, rüzgarların aşılayıcı olarak gönderilmesinden bahseden ayetteki *levâgih* kelimesini rüzgarların hayır getirmesi ve aşılayıcı olmaları şeklinde iki manada ifade etmiştir.[248] Beydâvî, ayetlerde rüzgarların müjdeleyici olması anlamına gelen *büşran* kelimesini *neşeran, nüşran*

---

241 Kocabaş, *Kur'ân'da Yaratılış*, s. 185.
242 Âl-i İmrân 3/27; Hacc 22/61; Lokmân 31/29; Fâtır 35/13; Hadîd 57/6.
243 En'âm 6/96; Yûnus 10/5, 67; Ra'd 13/4; Nahl 16/12; Furkân 25/47; Neml 27/86; Kasas 28/71-72; Rûm 30/23; Mü'min 40/61; Nebe 78/10; Şems 91/3-4.
244 İbrâhîm 14/33; Nahl 16/12; Enbiyâ 21/33.
245 İsrâ 17/12; Yâsîn 36/37; Fussilet 41/37.
246 Leyl 92/1-2; Duhâ 93/1-2.
247 Furkân 25/48; A'râf 7/57; Ra'd 13/13; Nûr 24/43; Neml 27/63; Rûm 30/46-48; Fâtır 35/9; Câsiye 45/5; Nebe 78/14-16; Ğâşiye 88/17.
248 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, s. 389.

olarak okumuş ve kelimenin yayan, dağıtan anlamına da geldiğini ifade etmiştir. Böylece Allah'ın rahmetini her yere yaydığını ifade etmiştir.[249]

Hicr sûresinin 22. ayeti rüzgarların hem bulutları sürükleyerek yağmurun yağmasında rol üstlendiklerini, hem de bitkilerin döllemesine katkıda bulunduklarını ifade etmektedir. Günümüzde bilim insanları, rüzgarların iki ayrı aşılama görevi olduğunu ifade etmiştir. Birincisi; bulutları harekete geçirip pozitif yüklü bulutu, negatif yüklü buluta doğru çekip müthiş bir elektrik akımı meydana getirmesidir. Araştırmalara göre, pozitif yüklü olanlar pozitif yüklü maddeden, negatif yüklü olanlar ise negatif yüklü maddeden uzaklaşır, fakat rüzgarın onları birbirine yaklaştırmasıyla birleşen bulutların her iki tarafına elektrik yüklenir ve yoğunlaşmanın etkisiyle de yağmur oluşur. Rüzgarın yağmurun oluşmasında etkili olduğu gibi son zamanlarda keşfedilen bilgiyle o, bulutların da oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Şöyle ki; denizlerin ve diğer suların üzerinde köpüklenme nedeniyle "Aerosol" adlı hava kabarcıkları oluşmaktadır. Bunlar rüzgarların karadan sürüklediği tozlarla karışarak atmosferin üst katmanlarına doğru havalanır. Rüzgarların yükselttiği bu parçacıklar, su buharı ile birleşir ve su buharı bu parçacıkların etrafında yoğunlaşır. Bu parçacıklar olmazsa yüzde yüz su buharı, bulutu oluşturamaz. Bulutların oluşması, rüzgarın havada serbest şekilde bulunan su buharını, taşıdıkları parçacıklarla aşılamaları ile olmaktadır.

İkinci fonksiyonları ise, bitkilerin döllenmesine yardımcı olmalarıdır. Bilindiği üzere bitkilerin üreme organları çiçekleridir. Ancak bunların bir kısmı "birevcikli bitkiler", bir kısmı da "ikievcikli bitkiler"dir. Birevciklilerde aynı kök üzerinde çiçeklerin bazısı dişi, bazısı da erkektir. İkievciklide ise; erkek ve dişiler ayrı köklerdedir ve döllenebilmeleri için erkek ve dişi hücrelerinin birleşmeleri gerekmektedir. İşte bu birleşme işi rüzgarlar ve böcekler vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Rüzgar erkek üreme tozunu alıp dişi üreme organına nakletmektedir.[250]

2.2.6. Yağmur, Su ve Denizler

Kur'ân'da tabiatla ilgili ayetlerde sık sık vurgulanan olaylardan birisi de yağmurun yağması ve suyun oluşum sürecidir. Bu ayetlerde yağmurun rüzgarla olan

---

249 Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, s. 343.
250 https://www.akşam.com.tr. 2014.07.08.

bağlantısı,[251] oluşum aşamaları[252] ve insan başta olmak üzere tüm canlılara olan faydalarından bahsedilmektedir.[253] Denizler hakkında ise; denizde gemilerin yol almasının Allah'ın ayetlerinden olduğu,[254] denizlerin bir yasaya tabi olduğu,[255] iki denizin birbirine karışmadığı[256] gibi bilgiler yer almaktadır. Biz burada sadece yağmurun oluşumu ve aşamalarını ele alacağız.

Yağmurun oluşum aşamalarını çok net bir şekilde anlatan Rûm sûresi 48. ayeti ve Nûr sûresi 43. ayetinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"Allah O'dur ki, rüzgarları elçi (gibi) göndererek bulutları tetikler; artık onları semada nasıl isterse öyle yayacak, dahası parça parça edecektir. Derken (sen ey insan), bulutların bağrından yağmurun boşaldığını görürsün: bir de onu kullarından dilediği kimselerin üzerine yağdırmaya görsün; işte o an değme onların sevincine." (Rûm 30/48)

"Sen fark etmez misin ki bulutları sürükleyen, sonra onları birbiri üzerine istif edip kümeler haline getiren, derken senin onların bağrından boşaldığını gördüğün yağmuru yağdıran Allah'tır. Gökten dolu yüklenmiş (bulut) dağları indiren, peşinden dilediği kimseye onu isabet ettirip, dilediğinden onu uzak tutan da Allah'tır. (Düşün ki), neredeyse o (bulutlardan) çıkan şimşeğin parıltısı gözleri almaktadır." (Nûr 24/ 43)

Günümüzde; yağmurun oluşumu ve aşamaları ayetlerde anlatılan aşamalarla paralellik göstermektedir. Yağmurun nasıl oluştuğu uzun süre insanlar için sır olmuştur. Ancak hava radarlarının keşfedilmesinden sonra, yağmurun hangi evrelerden geçerek oluştuğu kesinlik kazanmıştır. Buna göre yağmur üç evreden geçerek oluşmaktadır: önce rüzgarlar yoluyla yağmurun hammaddesi havalanır, ardından bulutlar meydana gelir ve son olarak da yağmur damlacıkları ortaya çıkar. Birinci evrede: "Allah rüzgarları gönderir" ayeti ile bağlantılı olarak; okyanuslardaki köpüklenme ile oluşan sayısız hava kabarcığı sürekli ortaya çıkmakta ve su zerreleri sürekli olarak gökyüzüne fırlamaktadır. Tuzca zengin olan bu zerreler daha sonra

---

251 A'râf 7/57; Ra'd 13/12-13; Furkân 25/48; Neml 27/63; Rûm 30/46; Fâtır 35/9; Câsiye 45/5; Nebe' 78/14-15; Ğâşiye 88/17.
252 Nûr 24/43.
253 Bakara 2/22; Yûnus 10/24; İbrâhîm 14/32; Nahl 16/65; Kehf 18/45; Tâhâ 20/53; Enbiyâ 21/30; Hacc 22/5; Mü'minûn 23/18-19; Lokmân 31/10, 34; Fâtır 35/12, 27; Saffât 38/21; Fussilet 41/39; Şûrâ 42/28; Zuhruf 43/11; Kâf 50/9-11; Vâkı'a 56/68-70; Mürselât 77/27; 'Abese 80/25-32.
254 Lokmân 31/31-32; Şûrâ 42/32-34; Mürselât 77/27; Nebe' 78/7; Nâziât 79/32-33.
255 Câsiye 45/12; Rahmân 55/24.
256 Furkân 25/53; Neml 27/61; Rahmân 55/19-22.

rüzgarlarla taşınır ve atmosferde yukarılara doğru yol alır. Aerosol adı verilen bu küçük parçacıklar "su tuzağı" adı verilen bir mekanizmayla yine denizlerden yükselen su buharını kendi çevresinde minik damlalar halinde toplayarak bulut damlalarını oluşturur. İkinci evrede: "bulutları tetikler; artık onları semada nasıl isterse öyle yayacak, dahası parça parça edecektir" ayetiyle bağlantılı olarak; tuz kristallerinin ya da havadaki toz zerrelerinin etrafında yoğunlaşan su buharı sayesinde bulutlar oluşur. Bunların içindeki su damlacıkları çok küçük olduğundan havada asılı kalırlar ve göğe yayılırlar. Böylece gökyüzü bulutlarla kaplanır. Üçüncü evrede: "Derken (sen ey insan), bulutların bağrından yağmurun boşaldığını görürsün" ayetiyle bağlantılı olarak; tuz kristallerinin ve toz zerreciklerinin etrafında bir araya gelen su parçacıkları iyi yoğunlaşarak yağmur damlalarını oluştururlar. Böylece havadan daha ağır bir konuma gelen damlalar, buluttan ayrılarak yağmur biçiminde yere düşmeye başlarlar.[257]

2.2.7. Bitkiler Alemi

Kur'ân'da tabiatla ilgili vurgulanan olgulardan biri de yeryüzünün çeşitli bitki, tahıl ve meyveleri yetiştirmesidir. Bu konuda tohumun yarılması,[258] yeryüzünde çeşitli bitkilerin yetiştirilmesi,[259] yağmurla ölü toprağın yeşertilmesi,[260] her ürünün çift oluşu[261] ve ürünlerin yetişmesi konusunda inananların tefekkür etmesi[262] gibi konular yer almaktadır. Vahiy bu konuda şunları dile getirir:

"O'dur gökten yağmur indiren. İşte Biz bu yolla her türlü bitkiyi tomurcuklandırdık, ondan da yemyeşil bir çim meydana getirdik, ondan ise birbiri üzerine binmiş tahıl taneleri çıkarıyoruz. Yine hurma ağacının tomurcuğundan sık salkımlı hurmalar, üzüm bağları, zeytin ve nar ağaçları; biri diğerine çok benzeyen ve biri diğerinden çok farklı. Ürün verdiği ve olgunlaştığı zaman meyvesine bakın! Hiç kuşkusuz, bütün bunlarda inanacak insanlar için derin mesajlar vardır."[263]

Toprak ve suyun aynı olmasına rağmen ürünlerinin farklı olması hakkında;

---

[257] https://www.mucizeler.com. 2011.03.23.
[258] En'âm 6/95; Secde 32/27.
[259] En'âm 6/141; A'râf 7/58; Hicr 15/19; Nahl 16/11, 67.
[260] Yûnus 10/24; Kehf 18/45; Mü'minûn 23/18; Neml 27/60; Zümer 39/21; Fussilet 41/39.
[261] Şu'arâ 26/7; Yâsîn 36/36; Kâf 50/7; Zâriyât 51/49.
[262] Vâkı'a 56/63-64; 'Abese 80/24-32.
[263] En'âm 6/99.

“Ve (aynı) dünyada birbirine komşu (fakat bitki örtüsü ve doğal zenginlik açısından birbirinden farklı) kara parçaları, asma bahçeleri, ekinler, aynı kökten (çıktığı halde) çatal çatal ya da çatal kökten (çıktığı halde) tek gövde üzerinde yükselen hurma ağaçları. (Hepsi de) aynı suyla sulanırlar; fakat Biz onların her birine farklı lezzetler vermişizdir. Elbet bütün bunlarda, (olaylar ve eşya arasında) bağ kuracak akla sahip bir topluluk için bitmez tükenmez mesajlar vardır.”[264]

Kur’ân, bitkilerin erkeklik ve dişiliğinin bir kısmının kendi kendini aşıladığını, diğer bir kısmının da rüzgar ve diğer bitkilerden gelen böceklerle döllendiğini Allah’ın ayetleri sayar. Bu hakikati şöyle dile getirir:

“Peki, şimdi onlar yeryüzüne bakıp da orada her çiftin iyi ve yararlı olanını bitirdiğimizi hiç görmezler mi? Elbet bunda da alınacak dersler mutlaka vardır; fakat insanların çoğu yine de inanmayacaklardır.”[265]

Günümüz bilimsel araştırmaları artık bitkilerin dişilik ve erillik özelliklere sahip olduğunu kabul etmiştir. Bitkiler aleminde üremenin nasıl olduğu ile ilgili yaygın kanaat; onların eşeyli ve eşeysiz olarak iki tarzda üremeleridir. Eşeysiz üreme, basit bir çoğalmadır; zira organizmanın bölünmesinden meydana gelmektedir. Eşeyli üreme ise; eril bitki hücresi ile dişil bitki hücresinin birleşmesinden meydana gelir. Bu hücreler ya aynı bitki üzerinde bir arada bulunan, ya da ayrı bitkilerde yer alan üreme hücreleriyle ilgilidir. Ayetlerde geçen “her çeşit bitkiden çift elemanlar çıkardık” bu tür üremeyle ilgili olmalıdır.

Bitkilerin büyümesi için ise şu tarz bir açıklama yapılmaktadır: Bitkilerin büyümesi için sadece ışık, kimyevi maddeler, su ve hava yeterli değildir. Hiç şüphesiz çekirdeğin içinde bulunan ve uygun şartlarda ortaya çıkan, faaliyet gösteren ilgi çekici bir kuvvet vardır. Önce birçok unsurları barındıran iki hücrenin birleşmesinden meydana gelen tohum, hayat yolunu kendisi açarak daha önce ortaya çıkardığı bitkiye benzeyen yeni bir nevi oluşturur. Böylece buğday tanesi ancak buğday, elma tohumu ancak elma yetiştirir. Bitki cinslerinin arasındaki benzerliğe rağmen hepsinin birtakım vasıf ve ayırıcı özelliklere sahip olduğu görülmektedir.[266]

---

264 Ra‘d 13/4.
265 Şu’arâ’ 26/7-8.
266 Tabbâra*, İlmin Işığında İslâmiyet*, s. 91.

2.2.8. Hayvanlar Alemi ve Bal Arısı Örneği

Kur’ân’da tabiatla ilgili vurgulanan ve önemli bilgiler verilen konulardan birisi de hayvanlar alemidir. Bu konuda hayvanların insanlara olan yararlarından,[267] yenilmesi haram olan hayvanlardan,[268] yenilmesi helal olanlardan,[269] hayvanların birer ibret vesikası olduğundan,[270] onların çiftler halinde yaratıldıklarından,[271] hayvanların da birer ümmet olduğundan,[272] hayvanlarda nasıl sütün oluştuğu ve yararından,[273] her canlı gibi yaratılışında suyun olduğundan[274] bahsedilmektedir. Vahiyde hayvanların insanlara olan yararları şu ayette açıkça dile getirilmiştir:

“Ve evcil hayvanları da O yarattı: sizi ısıtan giysileri onlardan temin ediyorsunuz. Daha başka yararlarının da yanında onlardan elde ettiğiniz besinleri de yiyorsunuz. Yine onlarda, akşam getirirken ve sabah salarken sizin güzellik duygunuzu tatmin eden bir boyut vardır. Kendinizi sıkıntıya sokmadan ulaşamayacağınız nice mekanlara yüklerinizi onlar taşır. İyi bilin ki Rabbiniz gerçekten çok şefkatli, pek merhametlidir. O, atları, katırları ve merkepleri hem kendilerine binesiniz, hem de (hayata) güzellik katmak için yarattı ve daha sizin bilmediğiniz nice şeyleri de yaratacak.”[275]

Vahiyde hayvanların insanlara ve kainat düzenine olan katkılarını özetleyen varlıklardan biri de bal arısıdır. Onun hakkında Nahl 16/68-69’da şöyle buyrulur:

“Yine Rabbinin arıya vahyettiğini de düşün: ‘Dağlardan, ağaçlardan ve imal edilmiş kovanlardan kendine yuva edin! Sonra her türlü üründen ye ve ardından Rabbinin sana âmâde kıldığı yollarına koyul. (Bütün bunların sonunda) onların karınlarından, içerisinde insanlar için şifa barındıran farklı renkler/tatlardan oluşan bir sıvı çıkar. Hiç şüphesiz, bütün bunlarda da düşünen bir toplum için mutlaka alınacak bir ders vardır.”

Günümüzde ulaşılan bilgiler dahilinde arılar, kovanı kurmalarından, işbölümlerine, kovanın temizlik ve güvenini sağlamalarına kadar pek çok işi

---

267 En‘âm 6/142; Nahl 16/5-8, 80; Mü’minûn 23/21-22; Yâsîn 36/71-72; Mü’min 40/79-81; Zuhruf 43/12.
268 Mâide 5/3, 94; En‘âm 6/145.
269 Mâide 5/4, 86, 96, 103.
270 Nahl 16/79; Mülk 67/19.
271 Şûrâ 42/11; Mürselât 77/8.
272 En‘âm 6/38.
273 Nahl 16/66; Mü’minûn 23/21-22.
274 Nûr 24/45.
275 Nahl 16/5-8.

olağanüstü becerileriyle gerçekleştirmektedir. Yapılan araştırmlara göre; 16.000 arı türü vardır ve bunların çoğu küme halinde yaşamayan arılardır. Yalnızca yüzde beşi grup halinde yaşamaktadır. En sık rastlanan sosyal arı türü bal arısıdır. 80.000 kadar arı tek bir kovanda koloni olarak yaşayabilmektedir. Erkek bal arıları, yalnızca kraliçe arıyla çiftleşebilmek için yaşar ve daha sonra ölürler. 1660 yıllarının sonuna kadar kraliçe arının yani bal yapanın erkek olduğu düşünülmüştür. Hollandalı bilim insanı Jan Swammerdam, kovanın büyük arısını parçalarına ayırıp incelediğinde yumurtalıklarını keşfetmiştir. Böylece bal yapan arının erkek değil dişi olduğu anlaşılmıştır. Bu bilgi ayette de dile getirilmiştir. Şöyle ki ayette kendisine vahyedilen bal arısı *dişil* formda gelmiştir ve vahye göre de bal yapma işini dişiler üstlenmiştir. Her bir koloninin tek kraliçe arısı vardır. Kraliçe arı beş yıla kadar yaşayabilmektedir. O, kraliçe maddesi olarak bilinen fizyolojik bir kimyasal kullanarak kovan arkadaşlarını kontrol etmektedir. Kendi zamanı dolunca da başka bir kraliçe arının yetişmesine yardımcı olmaktadır.[276]

Bal arılarının petek yapımı da kendi aralarındaki düzenli iş bölümüne bağlıdır. Bal arılarının on milyonlarca yıldır bugünkü gibi petek yaptıkları fosillerden bilinmektedir. Bal arıları bedenlerindeki salgılar sayesinde balmumu imal etmekte ve bu hammaddeyle peteği inşa etmektedir. Petekli bal altıgenlerden oluşur ve bu altıgenler silindiriktir. Bunun matematiksel araştırmasını yapanlar, birim alanın tamamen kullanılması ve en az malzemeyle petek yapılabilmesi için en ideal şeklin altıgen olduğunu ifade etmişlerdir.[277] Bu bilgiler dahilinde ayette geçen *bal arısına vahyettik* ifadesinin onun genetik kodlarına bal yapımından, petek yapımına kadar her olgunun kodlanmış olduğunu bize göstermektedir.

Arıların bal üretimi hakkında ise şu bilgilere ulaşılmıştır: bal arısı kolonisi, tüm faaliyetlerini, kovan içerisinde, kendi vücutlarından salgıladığı balmumu ile oluşturduğu peteklerde yürütmektedir. Tarlacı arı, kovana getirdiği balı ilk boş bulduğu peteğe bırakır ve tekrar nektar toplamak için kovan dışına çıkar. Petek gözüne konulan bal, kovan içi hizmet yapan arılar tarafından alınıp ballıktaki peteklere taşınır ve yarı olgunlaşmış bal, arılar tarafında suyu uçurulup olgunlaştırılır ve üzeri kapatılarak hazır hale getirilir. Arılar kursaklarını bir kez doldurmak için, çiçekleri yaklaşık 1500 kez, 1 gr. bal üretmek için ise yaklaşık 180.000 kez ziyaret

---

[276] https://www.listelist.com. 2016. 09.04.
[277] Taslaman, *Evren'den Allah'a*, s.s. 103-104.

ederler. Bal arısı 1 kg. bal üretmek için 8 kg. bal tüketmek ve dünyanın çevresini 6 kez dolaşacak kadar uçmak durumundadır. Üstelik bu olurken de dünyanın dengesini sağlamakta, bitkilerin polenlerini taşımalarında etkin rol almaktadır. İşte böylece ayette bahsedilen "*her türlü üründen ye ve ardından Rabbinin sana âmâde kıldığı yollarına koyul*" emrinin ne anlama geldiği daha iyi anlaşılabilmektedir.[278]

[278] https://www.habertük.com. 2017.08.12.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN VE MODERN BİLİME GÖRE İNSANIN KÖKENİ

3.1. Kur'ân'a Göre İnsanın kökeni

Kur'ân'da insanın yaratılışı ile ilgili çok sayıda ayet vardır. Büyük bir kısmı Mekkî surelerde yer alan bu ayetlerde genellikle *el-insân* kelimesi kullanılır. Diğer bazı ayetler ise; *beşer* kelimesi kullanılarak insan cinsinin yaratılıştaki ana maddesi olarak su, toprak, balçık gibi unsurlara atıf yapılır. İnsanın yaratılışı Kur'ân'da iki süreç dahilinde anlatılır. Birinci süreçte insanın yaratılışının *elementer dönemi* anlatılır. Bu dönem, kainatın yaratılma sürecindeki uzun merhaleli süreçtir. Bu süreçte insanın, toprak, çamur ve sudan yaratılmasıyla ilgili bilgi verilir ve beşerin anılmaya layık olmadığı dönem olarak ifade edilir.[279] Toprak ve çamurdan yaratmaya dair bu ilk süreç insan cinsinin yeryüzünde ortaya çıkmasına işaret eder. İkinci süreç ise; insanın anne rahminde; nutfeden, alakaya, sonra mudgaya dönüşmesini ve daha sonra da belli şekil alması ve doğma sürecini ele alır. Yaratılışın bu iki farklı süreci bazı ayetlerde iç içe ve peş peşe geçmekteyken, bazı ayetlerde ise; elementer sürecin aşamalarından bahsetmeksizin doğrudan embriyolojik süreçten söz etmektedir. Kur'ân bu ikinci süreci detay diyebileceğimiz bilgiler vererek anlatmıştır. Günümüzde embriyoloji bilim dalının kısa bir zaman önce bulduğu gerçekleri, vahiy önemli noktalara temas ederek anlatmıştır. Zira embriyoloji aşaması artık günümüz teknolojisinin verdiği imkanlar dahilinde net bir şekilde gözlemlenebilmektedir. İnsan yaratılışının ilk merhalesi olan elementer süreç hakkında, gözlem yapma imkanımız veya net olarak inceleme imkanımız sınırlı olduğundan, bu dönemle ilgili yapılan yorumları vererek konuyu açıklamaya çalışacağız.

3.1.1. İnsanın Elementer Süreci

Kur'ân, "İnsan yaratılışı hangi noktada başladı?" sorusuna ve bu süreçte geçirdiği merhaleler hakkında detaylı bilgiler vermemektedir. Sadece kökenimizin

---

[279] İnsân 76/1.

su, toprak, çamur, balçık gibi maddeleri içerdiği bilgisini vermektedir. Örnek vermek gerekirse; insanın elementer sürecini kainatın yaratılışının ilk dönemine kadar götüren Enbiyâ 30. ayette şu bilgiler yer alır: "İnkarda ısrar edenler görmezler mi ki gökler ve yer başlangıçta bitişikken onları Biz ayırdık ve (hareket edebilen) her canlıyı sudan var ettik. Buna rağmen hala inanmayacaklar mı?" Ayet, insanın elementer yaratılış sürecini, diğer tüm canlılarla ortak bir kökene bağlamakta ve hammaddesinde "su"yun olduğunu belirtmektedir.

Biz bu süreci 7 aşamada ele alarak anlatmaya çalışacağız. Bu aşamalarda atıf yapılan, "su", "toprak", "çamur", "mayalanmış çamur", "kurutulmuş çamur", "pişirilmiş çamur" gibi ifadeler insanın yaratıldığı hammaddeye atıf yapmaktadır. Elementer yaratılış sürecinde kullanılan hammaddeler, insanın kendisinden yaratıldığı hammaddelerdir. Bu süreçte kullanılan hammaddenin aşamalarını belirten tüm ayetlerin ortak noktası *min (den, dan)* edatıdır. Bu insanın yoktan yaratılmadığını, bir hammaddeden yaratıldığını ifade etmektedir.[280]

İnsanın yaratılışındaki elementer sürecini, İnsân suresinin ilk ayeti çerçevesinde anlamamız gerekmektedir. Zira ayette; "İnsanın üzerinden, o tarih sahnesine çıkıncaya kadar tüm zamanlar içinden belli belirsiz ve uzun bir süre geçmemiş miydi?" buyrulmaktadır.

3.1.1.1. Başı Sonu Belli Olmayan Süreç ve Hayatın Kaynağı Su

Bu süreçte insanın başı sonu belli olmayan bir dönemden geçtiği ve yaratılışının temelinde suyun olduğu dönemi kapsamaktadır. Bu dönemi bütünüyle anlatan temel ayet İnsân suresinin ilk ayetidir. Ayette Allah şöyle buyurmuştur:

هَلْ اَتٰى عَلَى الْاِنْسَانِ حٖينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْـًٔا مَذْكُورًا

"İnsanın üzerinden, o tarih sahnesine çıkıncaya kadar, tüm zamanlar içinden belirsiz ve uzun bir süre geçmemiş miydi (ki), henüz o (bu süre zarfında) anılmaya değer bir varlık bile değildi?"

Ayette geçen هَلْ اَتٰى *hel etâ* (geçmemiş miydi) sorusu, aslında *kat etâ* (elbet geçmişti) gibi tekit vurgusu taşımaktadır. Bununla insanın yokluktan varlık alemine

---

280 İslamoğlu, *Kur'ân ve Tabiat Ayetleri Işığında Yaratılış ve Evrim,* İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2015, s. 134.

çıkışı da, ruh üflenmeden önceki beşer hali de kastedilmiş olabilir.[281] Yani bu dönem daha akıl ve irade gibi temel insani özelliklerin verilmediği dönemi kapsamaktadır. Ayette geçen *hîn* kelimesi ise, 35 ayette geçmekte[282] ve kelime, bir nesnenin erişme, varma veya ulaşma ve husule gelme zamanı ya da müphem, belirsiz bir anlama sahiptir. Yine o, ecel gibi tayin edilmiş veya kararlaştırılmış süre, yıl, saat, mutlak zaman gibi anlamlara da gelmektedir.[283] Bu zaman dilimini 40 yıl gibi bir süreyle sınırlandıranlar da olmuştur. Bu sınırlandırmayı yapanlara göre insan sözünden Hz. Âdem kastedilmiş ve bu süre zarfında onun insan olana kadar geçirdiği döneme atıf olarak kullanıldığı belirtilmiştir.[284] Yukarıda ele aldığımız ayette mutlak zaman anlamındadır. Ayette geçen diğer bir kavram olan *dehr* ise iki ayette geçmekte[285] ve alemin varlığının başlangıcından son bulacağı ana kadarki zaman aralığının adı[286] veya birine zaman tayin etmeden uzun zaman muamele etme anlamına gelmektedir.[287]

Bu ayetin yorumunda bazı müfessirler, ilk olarak ayetteki *el-insan* ifadesinin kime ait olduğu konusuna değinerek buradaki insandan kastın *Hz. Âdem* olduğunu ifade etmişlerdir. Onlara göre, Allah bu ayette önce Hz. Âdem'in yaratılmasından bahsetmiş daha sonraki ayette ise çocuklarının yaratılışına atıfta bulunmuştur.[288] Bazıları ise, ayetteki *el-insân*'dan kastın insan cinsi olduğunu ve genel anlamda insanlığı ifade ettiğini belirtmişlerdir.[289]

---

281 İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'ân Gerekçeli Meal-Tefsîr*, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2010, s. 1201; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XXII, s. 321.

282 Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kâhire, Dâru'l Hadît, 1996, s. 283.

283 İsfehânî, *el-Müfredât*, s.s 456-457; Mevlut Sarı, *el-Mevârid*, İstanbul, Bahar Yayınları, 1982, s. 367.

284 Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Tevîli Âyı'l-Kur'ân*, Beyrut, Dâru Âlimi'l-Kutub, 2003, XXIII, s. 530; Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, III, s. 316; Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Kâhire, Dâru'l-Kutubu'l-Arabiyye, 1967, XIX, s. 118.

285 Câsiye 45/24; İnsân 76/1.

286 İsfehânî, *el-Müfredât*, s.s 558-559.

287 Sarı, *el-Mevârid*, s.s 520-521.

288 Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII, s. 529; Hâfız İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân,'l-'Azîm*, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1985, XIII, s. 124; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, s. 118; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XXX, s. 235; Nizâmu'd-Dîn el-Hüseyn Muhammed İbnu'l Hasan en-Nîsâbûrî, *Garâibu'l-Kur'ân ve Regâibu'l-Furkân*, Mısır, yy, 1965, XXIX, s. 117; Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, III, s.s 316-317; Tantâvî Cevherî, *el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut, yy, 2004, XXIV, s. 349; Ahmed Mustafa el-Merâği, *Tefsîru'l-Merâğî*, Kahire, yy, 1965, XXIX, s. 159.

289 Muhammed Cemâlu'd-Dîn el-Kâsımî, *Tefsîru'l-Kâsımî Mehâsinu't-Tevîl*, Kahire, Dâru'l-Hıyâu'l-Kutubi'l-Arabiyye, trs, XVII, s. 6009; Muhammed et-Tâhir ibn Aşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Beyrut, yy, trs, XXIX, s. 345.

لَمْ يَكُنْ شَيْـًٔا مَذْكُورًا ifadesi hakkında ise; müfessirler genelde bu ayeti Hz. Âdem'in, yaratılmadan önceki *tîn, salsâl, hame-i mesnûn* hallerinde, kendine ruh üflenmezden önceki halini ifade ettiğini ve onun insan olarak adlandırılmadığı dönemi kapsadığını söylemişlerdir. Râzî bu konuda şu açıklamayı yapmıştır: "O insan üzerinde anılmaya değer bir şey olmadığı halde bu kadar süre geçmiştir" ya da "Şüphesiz o insan üzerinde, kendisine henüz bir şey olmadığı bir süre geçmiştir."[290] Görüldüğü üzere Kur'ân, insanın birbirini izleyen gelişim aşamalarına salt embriyolojik büyümenin ötesine geçerek, insan morfolojisinin çağlar boyu dönüşümler geçirdiğini dile getirmektedir. Günümüzde bu tür değişmelerin varlığı paleontoloji tarafından resmen kanıtlanmış ve birçok teori ortaya atılmıştır.

Ayetlerde geçen "her canlı varlığı sudan yarattık" ifadesinin ne anlama gelmiş olabileceği hakkındaki görüşler ise şu şekildedir. Kur'ân'da her canlı varlığın sudan yaratıldığı,[291] her debelenen canlının sudan yaratıldığı,[292] her şeyin su üzerine kaim olduğu[293] ve insanın sudan yaratıldığı[294] ile ilgili bilgiler mevcuttur. Biz bu ayetleri Enbiyâ 30. ayet bağlamında ele alıp değerlendireceğiz. Ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

اَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوٓا اَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَاۜ وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَٓاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّۜ اَفَلَا يُؤْمِنُونَ

"İnkarda ısrar eden o kimseler görmezler mi ki, gökler ve yer başlangıçta bitişikken Biz onları ayırdık ve (hareket edebilen) her canlıyı sudan var ettik. Buna rağmen hala inanmayacaklar mı?"

Ayette geçen وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَٓاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ ifadesine müfessirler iki açıdan bakmışlardır. Bir kısmı, sadece canlı varlıkların sudan yaratıldığını kabul ederken; bir kısmı da bu ifadenin yalnızca canlı varlıklar değil, bitkiler ağaçlar gibi varlıkları da kapsadığını belirtmişlerdir.[295] Zemahşerî ise, ayetteki جَعَلْنَا *ce'alnâ* fiilinin bir meful de iki meful de alacağını ifade ettikten sonra, eğer bir meful alırsa, "Biz sudan her canlıyı yarattık" şeklinde mananın olacağını ve Nûr 45. ayetteki gerçeğe atıf

---

290 Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XXII, s. 323.
291 Enbiyâ 21/30.
292 Nûr 24/45.
293 Hûd 11/7.
294 Furkân 25/54.
295 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, V, s. 332; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, s. 260; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XVI, s.s.130-131; Nîsâbûrî, *Garâibu'l-Kur'ân*, XVII, s. 22; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XI, s. 284; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, XVII, s. 26; Abdulkâdir el-Cîylânî, *Tefsîru'l-Cîylânî*, İstanbul, yy, 2009, III, s. 341.

olduğunu yahut "Biz mahlukatın suya olan aşırı ihtiyacından, onu sevdiğinden ve ona karşı da çok sabırsız olduğundan, o mahlukatı sudan yaratmış gibiyiz" manasına geleceğini ifade etmiştir. Eğer iki meful alırsa mananın; "Biz her şeyi su sebebiyle canlı kıldık" yani "her canlı için mutlaka su lazımdır" şeklinde olduğunu açıklamıştır. [296]

Canlı varlıkların temelinin su olduğunu belirten diğer bir ayet Nûr 45. ayettir. Ayette şöyle buyrulmuştur:

وَاللّٰهُ خَلَقَ كُلَّ دَٓابَّةٍ مِنْ مَٓاءٍۚ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْش۪ي عَلٰى بَطْنِه۪ۚ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْش۪ي عَلٰى رِجْلَيْنِۚ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْش۪ي عَلٰٓى اَرْبَعٍۜ يَخْلُقُ اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ

"Yine her tür canlıyı sudan yaratan da Allah'tır: son tahlilde onlardan kimi karnı üzerinde sürünmektedir; kimi iki ayağı; kimi de dört ayağı üzerinde yürümektedir. Allah dilediğini yaratır; şundan emin olun ki, Allah her şeye güç yetirendir."

Müfessirler ayetteki كُلَّ دَٓابَّةٍ مِنْ مَٓاءٍ ifadesinin bütün çeşitleriyle hayvanları içerdiği, buradaki مِنْ مَٓاءٍۚ kastın da *nutfe* olduğunu ve canlıların çoğunun *nutfeden* yaratıldığını ve buradaki وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْش۪ي ifadesine insanların da dahil olduğunu ifade etmişlerdir.[297]

Günümüzdeki bilgilerimize göre her iki ayette geçen canlıların sudan yaratılması; ya her canlının asıl bileşeni olan sudan meydana getirildiği ya da her canlının kökeninde suyun olduğu ifade edilmektedir. Bu her iki anlam da bilimsel verilerle tam bir uyum içindedir. Hayat gerçekten su kökenlidir ve su, tüm canlı hücrelerin ana bileşenidir. Bir başka gezegende hayat olup olmadığı tartışıldığında ilk sorulan her zaman "hayata yetecek kadar su var mıdır?" sorusudur.[298] Modern bilgiler, en eski canlıların bitkiler dünyasına ait olabileceklerini ve en eski bilinen karaların zamanı olan Pre-Kambrium dönemi öncesine uzanan, deniz yosunlarının

---

[296] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, s. 570.

[297] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, s. 340; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, s. 71; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, VI, s. 79; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, XVIII, s. 118; Kâsımî, *Tefsîru'l-Kâsımî*, XII, s. 4541; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* XII, s.s 291-292; Muhammedu'l-Emîn ibn Abdillâh el-Uremiyyi'l-Aleviyyi el-Hererî eş-Şâfî, *Tefsîru Hadâiku'r-Rûh ve'r-Reyhân fî Revabî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut-Lübnan, yy, trs, XIX, s. 381; Vehbe Züheylî, *et-Tefsîru'l-Münîr fî'l-Akîde ve'ş-Şerî'a ve'l-Minhâc*, Şam-Dımeşk, yy, 2009, XVIII, s.s 606-607.

[298] Maurice Bucaille, *İnsanın Kökeni Nedir*, çev: Ali Ünal, İstanbul, İnsan Yayınları, 1998, s.s 228-229.

olduğunu bildirmektedir.[299] Yine, vücudumuz tek bir canlı varlık değildir, onun içinde her gramda ortalama 2-5 milyar olmak üzere 100 trilyon kadar hücre yaşamaktadır. Bu hücreler bir araya gelince az çok kıvamlı, az çok katı bir kütle oluşturmaktalar. Fakat bunun da % 56'sı kadarı sudur. Yahut da birtakım bağlantılarla veya ara yapıtlarla, liflerle birbirine bağlanarak dayanıklı bir doku teşkil ederler ve bunların içi de sıvı doludur. Yine hücrenin içindeki protoplazmanın %70-80 oranında sudur.[300] Bunun gibi her canlı varlığın en küçük yapı taşı olan hücresinden en büyük kütlesine kadar olan maddesi su temeline dayalı olarak varlığını devam ettirmektedir. Muhtemelen bu konuda daha bilmediğimiz pek çok hakikat bulunmaktadır. Fakat şu anki bilgilerimize göre hem yukarıda bahsettiğimiz ayetler hem de Hûd 7. ayetin bize ne demek istediği çok net bir şekilde anlaşılmaktadır.

3.1.1.2. İnsanın Elementer Sürecinde İkinci Aşama: Türâb/Toprak

Kur'ân'da çeşitli ayetlerde insanın topraktan yaratıldığına dair ayetler mevcuttur. İnsanın varlık sahnesine gelişinin üzerinden belli belirsiz bir süre geçtiği ve her varlığın su temelli yaratıldığı belirtildikten sonra insanın elementer sürecinin temelinde toprağın olduğu ifade edilmiştir. Ayetlere baktığımızda; Hz. Âdem'in yaratılışının topraktan olduğu,[301] insanın yaratılışının temelinde toprağın olduğu[302] ve bazı ayetlerde de "sizi tarifsiz bir şekilde yerden bitirdik" diyerek insanın yaratılışında toprağa atıf yapan ayetler vardır.[303] *Turâb,* Arap dilinde, *toprak, toz ya da arzın dış yüzeyi ve en üst tabakası* anlamına gelen bir kelimedir. Bu kelimenin kökünde, *fakirlik, ihtiyaç sahibi olmak, uysallık, yumuşak başlılık* gibi anlamlar da mevcuttur.[304] Nitekim *turâb* ile aynı kökten türemiş olan *metrabe* kelimesi, Beled 90/16. ayette, *miskinlik, fakirlik* anlamında kullanılmıştır. Ayrıca *terîbe* fiili, *muhtaç oldu, yoksullaştı*[305] anlamı taşımaktadır.

Kur'ân'da topraktan yaratılışla ilgili farklı ifadeler yer almaktadır. Örnek olarak Âl-i İmrân 3/59. ayette şöyle buyurulmaktadır;

اِنَّ مَثَلَ عِيسٰى عِنْدَ اللّٰهِ كَمَثَلِ اٰدَمَۜ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

299 İslamoğlu, *Yaratılış ve Evrim*, s.s 69-75.
300 Muammer Bilge, *Hücre Bilimi*, İstanbul, Cerahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1978, s. 17.
301 Âl-i İmrân 3/59.
302 Kehf 18/37; Rûm 30/20; Fâtır 35/11; Mü'min 40/67-68.
303 Hûd 11/61; Yâsîn 36/36; Necm 53/32; Nûh 71/17.
304 Öztürk, *Kur'ân ve Yaratılış*, s. 195.
305 İsfehânî, *el-Müfredât*, s.s 270-272.

“Allah katında İsa’nın durumu Âdem’in durumu gibidir. Allah onu toprak türünden yarattı, ardından ona “Ol” dedi, o da oluş sürecine girdi.” Ayette Hz. Âdem’in toprak türünden yaratıldığını ifade ederek bir kişiye atıf yaptığı gibi; Rûm 30’de ise;

وَمِنْ اٰيَاتِهٖٓ اَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ اِذَٓا اَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ

“Sizi toprak türünden yaratması, O’nun mucizevi işaretlerinden biridir; sonra sizi (bir süreç içinde) beşer olarak gelişip kişilik kazandınız” buyurarak tüm insanlığın yaratılış temelinde toprak türünden bir maddenin bulunduğu ifade edilmektedir. İnsanın yaratılışının temelinde toprak türüne vurgu yapan ayetlerin bir kısmı, insanın anne rahminde geçirdiği aşamaları da detaylı bir şekilde ele almaktadır.

Rûm 30/20. ayette Allah şöyle buyurur:

“Sizi toprak türünden yaratması, O’nun mucizevi işaretlerinden biridir; sonra sizi (bir süreç içinde) beşer olarak gelişip kişilik kazandınız.”

Bazı müfessirler buradaki *türâb/topraktan* yaratılanın Hz. Âdem’e atıf olduğu zira onun topraktan yaratıldığı ve daha sonra onun neslinin de, ayetin sonundaki “daha sonra beşer olarak kişilik kazandınız/yeryüzüne yayıldınız” ifadesine muhatap olduğunu belirtmişlerdir.[306] Râzî ve onun gibi düşünenler ise ayete daha farklı bir yorum yapmışlardır. Onlara göre اَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ifadesi: “Her insan aslında topraktan yaratılmıştır. Hz. Âdem’in topraktan yaratılmış olduğu açıktır. Bize gelince, Allah bizi nutfeden, nutfeyi de potansiyel olarak uzuvların bir parçası demek olan faydalı besinlerden meydana getirmiştir. Bu besinler ya hayvanların etlerinden, sütlerinden, yağlarından yahut bitkilerden oluşur. Hayvanların gıdası da bitkilerdir. Bitkiler toprakta vücuda gelir.”[307] Bu açıklamalarıyla onlar, insanın toprağa olan bağlılığını sadece ilk yaratılış aşamasında değil, aksine insanoğlunun tüm hayatında topraktan elde ettiği besinler ve bu besinler yoluyla hem neslinin devamını sağlamasında hem de hayatını ikame etmesinde toprağın işlevi olduğunu belirtmişlerdir. Bu da ayetteki *türâb/toprak* türünden yaratılmanın sadece Hz. Âdem için değil tüm insanlığın ona bağlı bir yaratılışa sahip olarak varlığını ikame ettiğini

---

306 Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVIII, s. 478; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, VI, s. 315; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, s. 218; Kâsımî, *Tefsîru’l-Kâsımî*, XIII, s. 4772; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, IV, s. 213.

307 Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, XVIII, s.s 90-95; Merâğî, *Tefsîru’l-Merâğî*, XXI, s. 37; Muhammed Hasan et-Tabâtabâî, *el-Mîzân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, Beyrut, yy, 1997, XVI, s. 170.

düşündürmektedir. Nitekim Kur'ân'ın, topraktan yaratılmayı Hz. Âdem'e has kılmadığı Hacc 5. ayette açık bir şekilde görülmektedir. Ayette; " Ey İnsanlık! Eğer diriliş konusunda kuşku içindeyseniz, unutmayın ki Biz sizi topraktan yarattık" buyurarak tüm insanlığın toprağa bağlı yaratılışa sahip olduğu ifade edilmiştir. Yine Hz. Âdem'in topraktan yaratıldığını ifade eden tek ayet vardır, o da Âl-i İmrân 59. ayettir. Bu ayet ise, Hz. İsâ'nın "Allah'ın oğlu" olduğunu iddia eden bir grup hıristiyanın bu inancını reddeden bir pasaj içinde gelmektedir. Ayetin maksadı, Hz. İsâ'nın beşer üstü bir konuma getiren inancın aksine, onun da ademoğulları gibi bir beşer olduğunu ispat etmektir. Bu ayet hakkında müfessirlerin çoğu topraktan yaratılanın Hz. Âdem olduğunu belirttikten sonra asıl konuyu Hz. İsâ'nın, Hz. Âdem'e benzetilmesine getirmişler ve Hz. Âdem'in anne-babasız yaratıldığı gibi, Hz. İsâ'nın da babasız yaratılabileceği hususuna dikkat çekerek konuyu açıklamışlardır.[308] Yine insanın topraktan yaratıldığı ve tekrar ona döndürüleceğini ifade eden: "Biz sizi (topraktan) yarattık, yine ona döndüreceğiz ve oradan bir kez daha çıkaracağız"[309] veya " O, yeryüzü (toprağında) sizi var ederken de, annelerinizin karınlarında cenin halindeyken de sizinle ilgili her şeyi bilir"[310] ayetlerinde çoğul hitaplar kullanılarak, hem insanların yaratılış nosyonunda hem de ölümlerinden sonra toprakla olan bağlantıları açıklanmıştır; fakat birçok müfessir bu ayetlerdeki çoğul ifadelerin aslında Hz. Âdem olduğunu ve ondan sonra gelen insanlığın onun sulbünden yaratıldığını ifade ederek konuyu Hz. Âdem'e has kılarak ele almışlardır.[311] Biz ise hem Hz. Âdem'in hem de diğer tüm insanlığın hammaddesinde toprak türünün var olduğu kanaatindeyiz. Çünkü vahiydeki ifadeler tek bir kişiye has olarak değil tüm insanlığa hitap eden tarzda gelmiştir.

İnsanlığın topraktan yaratılması ile birincisi; onun elementer yaratılışına atıf yapılmış olabilir. Vahiyde bu aşamalar yedi farklı kavramla açıklanmakta ve bu kavramların her biri bir aşamayı temsil etmektedir. İkinci olarak; insan hayat yolculuğuna, mikrobiyolojik bir canlı olan erkek sperminin, dişi yumurtasını döllemesiyle başlar. Bu sürecin anne rahmi evresinde cenin, ister anne üzerinden

---

[308] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, V, s. 459; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, II, s. 40; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I, s. 433; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, IV, s. 102; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, III, s.s 173-174; Kâsımî, *Tefsîru'l-Kâsımî*, IV, s.s 854-855.

[309] Tâhâ 20/55.

[310] Necm 53/32.

[311] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXII, s. 70; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, VII, s. 437; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, s. 541; Kâsımî, *Tefsîru'l-Kâsımî*, XI, s. 4186; Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, VII, s. 38; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, s. 109; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, V, s. 139.

beslensin, ister doğduktan sonra protein veya karbonhidratlarla beslensin, nihayetinde aldığı her ilave besinin kaynağı topraktır. O her halükarda topraktan yaratılmaktadır, zira her besinin ilk kaynağı topraktır.[312] Bir diğeri ise, modern ilim, insan vücudunun, yeryüzünün ihtiva ettiği elementleri kendisinde topladığını ispat etmiştir. Toprağın taşıdığı elementler şunlardır: Karbon, oksijen, hidrojen, kükürt, azot, kalsiyum, potasyum, sodyum, klor, magnezyum, demir, manganez, bakır, iyot, florin, kobalt, çinko, silisyum ve aliminyumdur. Toprağı meydana getiren bu elementlerden, insanda da değişik miktarda mevcuttur.[313] Son olarak da Allah, insanı topraktan yarattığı gibi, yine onu kendi kökeniyle buluşturacak yani öldükten sonra toprağa döndürecektir. İnsanın yaratılış aşamalarını anlatan bazı ayetlerin, kıyamet günü yeniden dirilişi vurgulayan pasajlarda anlatılması bunu destekler mahiyettedir.[314] İlk insan topluluğunun topraktan ve onun değişik merhalelerinden yaratılması hakkında detaylı bilgi mevcut değildir. Yani ilk canlı hücrelerin nasıl ve ne zaman meydana geldiği bilinmemektedir. Edinilen bilgilere göre, insanın tekamülünü tamamlayana kadar bilemediğimiz bir sürenin geçtiği ve bu süre içinde toprak türünden merhalelerle insan haline dönüştürüldüğü bilinmektedir. Bu ise gözlem ve deney yapabileceğimiz bir konu olmadığından kainat hakkında bilgimiz arttıkça yaratılış hakkında yapılan yorumlar da değişecektir. Bu nedenle de insanın elementer süreci hakkında net bir şeyler söylemenin doğru olmadığı kanaatindeyiz.

3.1.1.3. İnsanın Elementer Sürecinde Üçüncü Aşama: Tîn/Balçık/Çamur

Kur'ân'da insanın elementer yaratılış sürecindeki üçüncü aşama *tîn* aşamasıdır. Bu kavram vahiyde 12 defa geçmektedir.[315] İki ayette Hz. İsa'nın Allah'ın izniyle çamurdan kuş maketi yapma olayını anlatan ayetlerde,[316] dört ayette doğrudan insanın yaratılış aşamasındaki balçık veya çamur halinde,[317] üç ayette şeytanın insanın çamurdan yaratıldığı halde ona atıfla kendi yaratılışını üstün görmesi pasajlarında,[318] bir ayette Allah'ın balçıktan beşer yaratması bahsinde,[319] bir ayette taş ocağı anlamında[320] ve bir ayette de hedefi belirlenmiş taşlar[321] anlamında

---

312 İslamoğlu, *Yaratılış ve Evrim*, s. 132.
313 Kırca, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern İlimler*, s. 195.
314 Hacc 22/5; Mü'minûn 23/12-15.
315 Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, s. 533.
316 Âl-i İmrân 3/49; Mâide 5/11.
317 En'âm 6/2; Mü'minûn 23/12; Secde 32/7; Saffât 37/11.
318 A'râf 7/12; İsrâ 17/61; Saffât 38/76.
319 Saffât 38/71.
320 Kasas 28/38.

geçmektedir. Kelime anlamı olarak tîn, *suyla karıştırılmış* veya *yoğrulmuş toprak (çamur)* anlamına gelir[322] ve bu yapının *tînet* türevi yaratılıştaki *aslî yapı, fıtrat, huy, cibilliyet ve asıl karakteri* ifade etmektedir.[323]

Bu konuda En'âm 6/2. ayette şöyle buyrulmaktadır:

هُوَ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ ط۪ينٍ ثُمَّ قَضٰٓى اَجَلاًؕ وَاَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ اَنْتُمْ تَمْتَرُونَ

"O'dur sizi balçıktan yaratan, sonra bir ömür tayin eden; yalnızca O'nun bildiği bir ömür. Fakat hala tereddüt içinde bocalıyorsunuz."

Secde 32/7. ayette ise;

الَّذ۪ٓي اَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَاَ خَلْقَ الْاِنْسَانِ مِنْ ط۪ينٍۚ

"O her şeye yaratılış amacıyla en uyumlu olma ve kemalini bulma (yeteneğini) bahşetmiştir. Öyle ki, insan türünü yaratmaya (basit) bir balçıktan başlamıştır."

Her iki ayette göklerin, yerin ve ikisi arasında yaratılan her bir şeyin Allah'a ait olduğunu, kainattaki düzeni sağlayanın Allah olduğunu bildiren pasajlardan sonra gelmiştir. Vahiy adeta genelden özele gitme metoduyla kainattan açtığı sayfayı insan özeline indirgeyerek, onun yaratılışındaki aslî unsurlar hakkında bilgi vermektedir.

Müfessirler En'âm 6/2. ayet hakkında farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Büyük çoğunluğu burada geçen *tîn*'den yaratılanın Hz. Âdem olduğunu belirtmişlerdir. Onlara göre Allah, insan cinsini Hz. Âdem'den yaratmıştır, Hz. Âdem'i de topraktan yaratmıştır. Bundan dolayı "sizi yarattı" ifadesi insanın kökeni bakımından topraktan yaratıldığına işaret etmektedir.[324] Bir kısım müfessir ise; buradaki *tîn*'den kastın, insanların üriner sisteminin meydana gelmesi için gerekli olan gıdaların topraktan karşılanmasına atıf olduğudur. Çünkü insanların üremesi için gerekli olan sıvıların gıdaya ihtiyacı vardır. Gıdalar ise; ya hayvandan ya da bitkilerden faydalanma yoluyla olur. Hayvanlar da bitkiler de topraktan beslenir ve böylece her insanın toprağa olan bu bağlılığı onun yaratılışına sirayet eder.[325]

---

321 Zâriyât 51/33.
322 İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 947.
323 İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, Kahire, Dâru'l-Hadîs, 2003, I, s.s 598-599.
324 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX, s. 150; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, III, s. 234; Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, III, s. 490; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, s. 291; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, VI, s.s 387-388; Kâsımî, *Tefsîru'l-Kâsımî,* VI, s.s 2240-2241.
325 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, IX, s.s 321-322; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, VII, s. 72; Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, Beyrut, Dâru'l-Marife, trs, VII, s. 296; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989, III, s. 115.

Müfessirlerin büyük çoğunluğu Secde 32/7. ayette geçen وَبَدَاَ خَلْقَ الْاِنْسَانِ مِنْ طٖينٍۚ ifadesindeki *el-insân* lafıznın Hz. Âdem olduğu, *tîn*'den yaratılmaya başlanılan kişinin de insanlığın atası olan Hz. Âdem'i ifade ettiği ve ayetin devamındaki ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَٓاءٍ مَهٖينٍۚ "sonra onun neslini yine basit bir sıvı özünden yarattı" ifadesinin dişi ve erkek üreme sıvısının oluşumuna atıf olduğunu, bu sıvının kaynağının Târık 86/7. ayete atıfla omurga ile kaburga arasındaki bölgeden çıktığını ve böylece de neslin devam ettiğini ifade etmişlerdir.[326] Bazı müfessirler de, ayetteki *el-insân* lafzının bütün insan türüne atıf yaptığını, neslin devamını sağlayanın anne ve babanın üreme sıvıları olduğunu ve bunun delilinin de sonraki 8. ayette geçen *nesl* ifadesinde belirtildiğini savunmuşlardır.[327] Ateş ise ayet hakkında şu yorumu yapmıştır:

"Bu iki ayette genel olarak varlıkların yaratılmasında bir tekamül olduğuna işaret olduğu gibi insanın yaratılmasında da bir tekamül olduğuna işaret vardır. Çünkü 'Allah insanı yarattı' demiyor; 'insanı yaratmaya çamurdan başladı' diyor. İnsanın ilk yaratma aşaması çamurdur. Başka ayetlerde çamurun da aşamalardan geçirildiği belirtilmiştir. Sonra canlı varlık haline gelen insan, cinsel yolla üremeye başlar. Bu üreme de tekamüle bağlıdır. İnsan anne rahminde bir anda oluşmaz."[328]

Ayetlerin her ikisinde de geçen *tîn*'in insanın yaratılışının ilk aşaması olan "su" ile ikinci aşaması olan "*türâb*"ın karışması yani mahiyetini ve zamanını bilmediğimiz bir devir geçirmiş olduğu kanaatindeyiz. Zira insanın varlık sahnesine çıkmasının üzerinde uzun bir dönemin geçtiğini ilk aşamada ele almıştık ve o aşama da suyun canlıların temel yapısında var olduğunu belirtmiştik. İşte *tîn* aşaması olan üçüncü aşamada toprak ve suyun buluşması aşamasıdır. Tabi ki bu mahiyeti bilemediğimiz bir dönemdir. Biz bu konuda sadece yorum yapmakla yetiniyoruz. Yine ayetlerde *el-insân* lafzının sadece Hz. Âdem'e hasredilmesinin doğru olmadığını düşünmekteyiz. İnsanın elementer yapısını anlatan bu süreçler, insanın belli bir tekamül dönemi geçirdiğini göstermektedir. Bu konuyla ilgili modern dönemde de araştırmalar yapılmakta ve teoriler ortaya konmaktadır. Bu araştırmaların ortak noktası ise, insanın, insan olma zamanına kadar belli bir devrin

---

326 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, VI, s. 362; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVIII, s.s 200-201; Nîsâbûrî, *Garâibu'l-Kur'ân*, XXI, s. 64; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV, s.s 90-91; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, XXI, s. 105; Ebul-Fadl Şihâbu'd-Dîn Muhammed el-Âlûsî el-Bağdâdî, *Ruhu'l-Meânî fî Tefsîri'l- Kur'âni'l-Azîm ve Seb'ı'l-Mesânî*, Beyrut, trs, XXI, s. 123.

327 Tabâtabâî, *el-Mîzân*, XVI, s. 255.

328 Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, VII, s. 100.

geçtiğinin kabul edilmesidir. Nitekim vahiy bunu bize hem insanın kökenine dair verdiği bilgilerde hem de anne rahmindeki aşamaları hakkında verdiği bilgilerde göstermektedir. İnsanın elementer yapısına dair vahiyde geçen ibareler, zaman geçtikçe ve bilgimiz arttıkça daha farklı yorumlar getirebileceğimiz konulardandır.

3.1.1.4. İnsanın Elementer Sürecinde Dördüncü Aşama: min sülâletin min tîn: Konsantre Bir Balçık Türü

Kur'ân'da insanın elementer sürecinin dördüncü aşaması çamurdan bir öz niteliği olan *min sülâletin min tîn/konsantre/süzülmüş çamur* merhalesidir. Bu aşama vahiyde Mü'minûn 12. ayette geçmektedir. Ayette geçen *sülâle* ifadesinin kelime kökü olan selle, *bir nesneyi başka bir nesneden çekip çıkarmak* anlamına gelmekte, kılıcı kınından çekip çıkarmaya *selle's-seyfu mine'l-gamdi* denilmekte, çocuğun babadan türemesi anlamında, *sellu'l-veledi mine'l-ebi* kullanılmakta, *sülâle* ise, *nutfeden, spermden kinaye,*[329] *bir şeyden soyulup çıkarılan, torun, soy, nesil*[330] olarak değerlendirilmiştir. Bu ifadenin vezni olan fuâle azlık ifade etmekte ve *süzüntü, kırpıntı, kuruntu,*[331] *bir şeyi mümkün olan en aza indirmek*[332] anlamına gelmektedir.

Bu konuda söz konusu ayet şöyle buyurur:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍۚ

"Doğrusu Biz insan türünü, bir nevi konsantre balçıktan yarattık."

Mü'minûn suresinin 12-14. ayetlerinde insanın elementer yapısından başlayarak anne rahminde geçirdiği evreler hakkında detaylı denilebilecek bilgi verilmektedir. Biz burada dördüncü aşamayı anlatan kısmı ele alacağız. Bu ayet hakkında, müfessirlerin bir kısmı, insandan kastın ve çamurdan yaratılanın Hz. Âdem olduğunu Rûm suresinin 30/20. ayetini delil göstererek ifade etmişlerdir. Onlara göre Hz. Âdem toprak ve çamurdan yaratılmıştır. Bu nedenle مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍۚ Hz. Âdem'i ifade eder fakat bir sonraki ayetteki ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍۖ "epey sonra onu, karar kılacağı (rahimde) yer tutan bir hayat tohumu kıldık" ayetinin Hz. Âdem'in çocuklarına atıf yaptığını dile getirmişlerdir.[333] Bu konuda İbn Abbâs,

---

[329] İsfehânî, *el-Müfredât*, s.s 736-738.
[330] Sarı, *el-Mevârid*, s.s 397-398.
[331] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, s. 27.
[332] İslamoğlu, *Yaratılış ve Evrim*, s. 136.
[333] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVII, s. 18; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, V, s. 460; Cevherî, *el-Cevâhir*, XI, s. 114; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, XVIII, s. 8; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, s. 109.

İkrime ve Katâde'ye göre de ayetteki insandan kasıt Hz. Âdem'dir. Hz. Âdem çamurdan süzülerek yaratılmıştır.[334] Bir kısım müfessir ise; burada insandan kasıt Hz. Âdem değil, Hz. Âdem'in çocuklarıdır. Hz. Âdem çamurdan yani, *tîn*'den yaratılmış, *sülâle* de insan cinsine yayılmış olan çamurun parçalarıdır. Bunlar insanın üreme sisteminde işlev görürler. Bu da, insanların hayvandan ve bitkilerden beslenmeleri yoluyla oluşur.[335]

Ayetteki yaratılış yasasının her insanı kapsayan yönünün olduğunu düşünüyoruz. Ayet herhangi bir kişi ile kendini sınırlandırmamakta; aksine hep önceki ayete atıf olarak "onu" zamirini kullanılmakta ve son olarak da 15. ayette ahirete vurgu yaparak "siz" ifadesiyle konunun her bireyi kapsadığı belirtilmektedir. Burada kullanılan *sülâle* ifadesinin ise; vezni gereği *bir şeyin son hali, süzülmüş, öz hali* anlamında "hayat tohumu" elde etmek amacıyla geçirdiği evreleri ve sonunda nutfe/sperm-ovum olmadan önceki halini ifade ettiği kanaatindeyiz. Ayette geçen bu ifade Secde 32/8. ayetle beraber düşünülmelidir. İnsanın balçıktan yaratılması hem elementer, hem embriyolojik, hem de doğduktan sonraki biyolojik varlık süreçlerinin tamamında toprağın etkin olduğu gerçeğini göstermektedir. Zira ilk üç aşamada yer alan su-toprak-çamur bileşiminin dördüncü aşamada artık yaratılma amacı doğrultusunda sona biraz daha yaklaşıldığı görülmektedir.

3.1.1.5. İnsanın Elementer Sürecinde Beşinci Aşama: min tîni'l- lâzıb/ Yapışkan Bir Balçık Türü

Kur'ân'da insanın elementer yaratılış sürecinde beşinci aşama olan *min tîni'l-lâzıb* sadece Saffât 37/11. ayette geçmektedir. İnsanın yaratıldığı çamuru niteleyen *lâzıb* kelimesi; *güçlü, dayanıklı veya şiddetli bir biçimde sabit, yerleşik, değişmez ya da daimi olan veya kalan şey,*[336] *lâsık, lâzım* yani *yapışkan* manasında ya da *çamurun mayalanmış hali* anlamlarına gelmektedir. Yine *çamur özlü olup yapışkan* anlamında *lezibu't-tîn* kullanılmakta, *birikmek, yığılmak* manasında *telâzibu'ş-şey*[337] gibi kalıplar Arapça da kullanılmaktadır.

---

[334] Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* XVI, s. 398.

[335] Züheylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, XVII, s. 337; Kâsımî, *Tefsîru'l-Kâsımî,* XII, s. 4391; Muhammed Ebû Zehra, *Zehratu't-Tefâsîr,* Kahire, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, trs, IX, s.s 5051-5055; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, çev: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nurettin Boleli, Abdullah Yücel, İstanbul, trs, yy, V, s.s 510-517.

[336] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* VIII, s. 69; Tâhir Ahmed ez-Zâvî, *Tertîbu'l-Kâmusi'l-Muhît alâ't-Tarîki'l-Mesâbih el-Münîr ve Esâsu'l-Belâğa*, yy, trs, IV, s. 138; İsfehânî, *el-Müfredât,* s. 1327.

[337] Sarı, *el-Mevârid,* s. 1364.

Söz konusu ayete baktığımızda ayet, Allah'ın tek ilah olduğunu, göklerin ve yerin hükümranlığının sadece O'nun elinde olduğunu, yerin en yakın göğünün yıldızlarla süslendiği ve her türlü şeytanın tasallutundan korunaklı yaratıldığını söyleyen pasajdan sonra gelmiştir. Ayet şöyle buyurmaktadır:

فَاسْتَفْتِهِمْ اَهُمْ اَشَدُّ خَلْقًا اَمْ مَنْ خَلَقْنَاۜ اِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ

"Onlardan şu sorunun cevabını iste: 'Kendileri yaratılışça (takdir ettiğimizden) daha üstün ve güçlü müdürler, yoksa Bizim yarattığımız (çok iyi bildiğimiz şeytansı) birileri midir? Açık gerçek şu ki, onları yapışkan bir balçık türünden yaratan Biziz."

Müfessirlerin bir kısmı bu ayetin yorumunda *lâzib* kelimesini *lâsık* yapışık, bitişik anlamındaki kelimeyle veya *lâzım* ayrılmaz, kopmaz, aslî, temel zorunlu anlamındaki kelimeyle eş anlamlı olduğunu belirtmişler ve başka açıklama yapmamışlardır.[338] Bir kısmı ise, lâzıb kelimesini lâsık olarak okumuş ve Hz. Âdem'in toprak, su, ateş ve havadan yaratıldıktan sonra toprağın su ile karışımından *tîn-i lâzibin* meydana geldiğini belirtmişlerdir. Onlara göre bu aşama, Hz. Âdem'in yaratılış aşamasıdır ve ona hastır.[339] Bir kısmı da لَازِبٍ *lâzıb* kelimesini *lâtıb* yani *bir şeyden ayrılmayasıya devam etmek* anlamına gelen kelimeyle ayeti yorumlamışlardır. Onlara göre *tîn/çamurun* daha sağlam ve kuvvetli hali طِينٍ لَازِبٍ *tîn-i lâzib* halidir. Bu ayet hakkında fazlaca detaya girmemişlerdir.[340]

Bu ayetteki لَازِبٍ *lâzıb* ifadesi *tîn/çamurun* gelişme aşamasında ona bir özellik daha katmış ve onun daha sağlam ve şekil alabilir hale gelmesinin alt yapısını oluşturan *yapışkanlık, sağlamlık, kopmazlık* niteliğini kazandırmıştır. Önceki aşamalarda su-toprak-çamur-süzülmüş çamur evrelerinden sonra bir nitelikte *lâzıb/sağlam, yapışkan* özelliği kazanan çamur, insanın dayanıklı ve güçlü olmasına atıf olabileceği kanaatindeyiz. Zira bilinmektedir ki, vücudumuzun en küçük yapı taşlarından olan hücre ve hücrenin içinde ondan daha küçük yapılardan, genel anlamda insanı oluşturan diğer materyaller birbirine mükemmel ve kopmaz bir bağ ile bağlıdır. Bu bağlılık ve düzen insanın anne rahminde döllenme aşamasından doğum aşamasına ve doğumdan sonraki aşamaların tümünde görülmektedir. İnsanı

---

338 Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, s. 68; Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, VIII, s. 560; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, XXIII, s. 45; Tabatabâî, *el-Mîzân*, XVII, s. 127.
339 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XIX, s.s 510-511; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XXIII, s. 75; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, s. 291.
340 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, s. 337; Kâsımî, *Tefsîru'l-Kâsımî*, XIV, s. 5031.

ayakta tutan, sağlam ve güçlü bir şekil alabilmesini sağlayan belki de onun hammaddesindeki bu özelliktir.

3.1.1.6. İnsanın Elementer Sürecindeki Altıncı Aşama: Salsâlin min hame-i mesnûn/Kupkuru Ses Veren Özgün Biçimli Balçık Türü

Kur'ân'da insanın elementer sürecinin altıncı aşaması olan *salsâlin min hame-i mesnûn*, vahiyde Hicr sûresinin 15/26, 28 ve 33. ayetlerinde geçmiştir. Bu ayetler; insan türünün *salsâlin min hame-i mesnûn*'dan yaratıldığı, görünmez varlıkların ise; insandan daha önce *min nârı's-semûm*'dan yani yakıp kavuran tarifsiz bir ateşten yaratıldığı, sonra konu 28. ayette tekrar insana getirilip yaratılış kökeni hakkında aynı ifade kullanılmıştır. Söz konusu ayetlerdeki *salsâl* kelimesi; *kuru bir nesneden çıkan sesin gidip gelmesi, titremesi, kuru balçık* anlamında, eti pis koktu ya da bu hale geldi anlamını vermek için *sallu'l-lahm* kullanılmakta,[341] *ateşin etkisi olmadan kuruyan çamur* manasına gelmektedir.[342] *hame-i mesnûn* terkibinde ise, *hame'* kelimesi salsâli, *mesnûn* kelimesi ise *hame'* veya *salsâli* niteler konumdadır. *Hame'* kelime olarak, *kararmış ve kötü kokan çamur,*[343] *batak* anlamına gelmekte, kötü kokan çamuru çıkardım manasında *hametu'l-berr*[344] kalıbı kullanılmaktadır. *Mesnûn* ise; *bir nesnenin değişikliğe uğraması,*[345] *bir şeyin tasvir edilmesi* yani *şekil alması* [346] ve *üzerinden yıllar geçmiş olması,*[347] *kalıba dökülüp şekillenmiş çamur*[348] manalarına gelmektedir.

Söz konusu Hicr 15/26. ayete baktığımızda şöyle buyrulmaktadır:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍۚ

"Doğrusu Biz insanı süzme, kurumuş, ses veren bir balçık türünden, özgün biçim almaya elverişli, tabiatı değiştirilmiş, koyu ve yoğun çamur nevi bir şeyden yarattık."

Ayet hakkında müfessirlerin bir kısmı burada bahsedilen *el-insân*'dan kastın Hz. Âdem olduğunu belirtmişlerdir. Onlara göre o, önce topraktan, sonra su ile yoğrulup çamur haline getirildi; bir müddet bekletildikten sonra değişiklik geçirerek

---

341 İsfehânî, *el-Müfredât,* s.s 866-867; Zâvî, *el-Kâmusu'l-Muhît,* II, s. 844.
342 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* V, s. 382.
343 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* II, s. 582.
344 İsfehânî, *el-Müfredât,* s. 441.
345 İsfehânî, *el-Müfredât,* s. 754.
346 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* IV, s. 716.
347 Sarı, *el-Mevârid,* s.s 787-788.
348 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, s. 390.

siyah çamur halini almıştır. Nihayet süzülerek öz haline getirilip bundan sonra da şekil verilebilen ve pişmemiş kuru çamur haline gelmiş ve bu aşamaları anlatan bu ayetler, ilk insan olan Hz. Âdem'in yaratılışı hakkındadır.[349] Müfessirlerin bir kısmı da ayetin yalnızca lafızlarını incelemişler ve herhangi bir açıklama yapmamışlardır.[350] Beydâvî ise, söz konusu kelimeleri açıkladıktan sonra herhangi bir kişiyle durumu sınırlandırmayıp, konuyu insanın yaratılış aşamasında geçirdiği evreler ve aldığı şekillenme olarak ele almıştır.[351] İbn Âşûr ise, insanın yaratılışının bu kelimelerle ifade edilmesindeki maksadın, "Allah'ın yaratma kudreti ve sanatının hayret uyandırıcı olduğuna işaret" şeklinde belirtmiştir. Zira Allah, kokuşup, değişime uğramış ve aynı zamanda kurumuş bir çamurdan hayat sahibi bir varlık meydana getirmiştir. Bu ayetlerde hayatın toprak, nem ve küflenmeyle ortaya çıktığına işaret vardır ve yaratılıştaki farklı aşamalar dile getirilmiştir.[352]

Bu ayetteki *salsâlin min hame-i mesnûn/kupkuru ses veren özgün biçimli balçık türü* ifadesiyle su-toprak-çamur-süzülmüş balçık-yapışkan balçık türü niteliğindeki insanın hammaddesine bir özellik daha eklenmiştir. Sıvı halden katı hale geçişin sembolü olan *salsâl* ile insanî özelliklerin yani ses çıkarabilme, düşünme ve konuşma niteliklerinin potansiyel olarak insana verildiği ifade edilmiş olabilir. Kur'ân'da 4 ayette geçen bu kelimenin yer aldığı tüm ayetler, hem onun yaratılışındaki basit ve sıradanlığa vurgu yapmakta, hem de yaratılış olarak mükemmelliğe ulaştırılacağından artık varlık sahnesinde bir görevinin olduğuna dikkat çekmektedir. Ayetteki *hame-i mesnûn* ise, insanın olgunlaşma, şekil alma ve kıvama erme potansiyelini sembolize etmektedir. Böylece insan, insan olabilmenin niteliklerini yavaş yavaş kazanmaktadır. Bu merhalelerin mahiyeti hakkında kesin yargılarda bulunamasak da ayetler, insana ait niteliklerin onun özüne potansiyel olarak verilmesi şeklinde değerlendirilmesi mümkündür.

3.1.1.7. İnsanın Elementer Sürecindeki Yedinci Aşama: min salsâlin ke'l-fahhâr: Ses Veren Pişirilmiş Balçık Türü

Kur'ân'da insanın elementer sürecindeki bu aşama sadece Rahmân sûresinin 55/14. ayetinde geçmektedir. Söz konusu ayet; Allah'ın Kur'ân'ı öğrettiği, insanı

---

349 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân,* XIV, s.s 57-62; Kâsımî, *Tefsîru'l-Kâsımî*, X, s. 3754; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî,* XIV, s.s 20-21; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* X, s. 21.
350 İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'âni'l-'Azîm*, IV, s. 401; Nîsâbûrî, *Garâibu'l-Kur'ân*, XIV, s. 17.
351 Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl,* I, s. 528.
352 İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XIV, s. 42.

yarattığı, kainatı belli yasalara bağlı kılıp şekil verdiği ve insanlara birçok nimet bahşettiğini belirten ayetlerden sonra gelmiştir. Ayette ifade edilen *fahhâr* kelime olarak; *ateşte pişirilmiş büyük testi veya çamur, kendisine bir nesneyle özellikle de sivri uçlu bir nesneyle vurulduğunda çıkardığı sesten dolayı bu adı aldığı,*[353] *pişirilmiş çamur, kil, çömlek*[354] gibi anlamlara gelmektedir. Rahmân sûresinin ilgili âyetleri şöyledir:

خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِۙ وَخَلَقَ الْجَآنَّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍۚ فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ

"O insanı ateşte pişirilmiş gibi kuru, ses veren bir balçıktan yarattı, görünmeyen varlıkları da tarifsiz, ateş türü bir karışımdan halk etti: o halde Rabbinizin hangi nimetini inkar edebilirsiniz."

Müfessirler *fahhâr* kelimesini genellikle *salsâl*'in sıfatı olarak kabul etmişlerdir. Ayet hakkında ise; müfessirlerin çoğu, ayette geçen *el-insân*'dan kastın Hz. Âdem olduğunu belirtmişlerdir. Onlara göre Allah, gökleri ve yeri yarattıktan sonra uluhiyetinin ve kudretinin deliline atfen küçük alem olarak adlandırılan Hz. Âdem'i ilk önce topraktan yaratmış ve belli terkipler halinde merhalelerden geçirmiştir. Son olarak da kuru, pişmemiş, vurunca ses çıkaran *salsâl* halini ateşle buluşturarak sağlam bir hale dönüştürmüştür.[355] Zemahşerî ve Ferrâ sadece ayette geçen lafızların açıklamasını yapıp konuyu detaylandırmamışlardır.[356]

Esed ise konuya biraz daha faklı yorum getirmiştir. Ona göre, Kur'ân'da insanın balçıktan/tîn ya da topraktan/türâb yaratıldığına dair pek çok referans vardır. Her iki terim de insanın biyolojik menşeindeki basitliği, hem de insan bedeninin ya da organizmasının başka elementler ve terkipler içinde olsa da, toprak ya da toprağın üstünde var olan organik ve inorganik çeşitli unsurlardan kompoze edilmiş olduğu gerçeğine işaret etmektedir. Salsâl tabiri, vahiyde münhasıran insanın yaratılışı ile ilgili olarak kullanıldığı göz önünde bulundurulursa, hem insanı öteki hayvan türlerinden ayıran konuşma ya da dil üretme yeteneğine, hem de insan varlığının

---

353 İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 1123.
354 Sarı, *el-Mevârid*, s. 875.
355 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXII, s.s 191-192; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII, s. 467; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, XXVII, s. 111; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, s. 452; Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, X, s. 88; Kâsımî, *Tefsîru'l-Kâsîmî,* XV, s. 561; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, s. 160.
356 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, s. 45; Ebî Zekeriyyâ Yahyâ ibn Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, Beyrut, yy, 1955, III, s. 114.

kolay kırılabilir ve zayıf yaratılışına işaret etmektedir. Burada Allah potansiyel olarak insanın fıtratına koyduğu niteliklere dikkat çekmiştir.[357]

İnsanın yaratılışındaki temel niteliklere dikkat çeken bu ayet, onun yaratılış aşamasında ateşle buluşturulma evresini *ke'l-fehhâr* gibi bir ilaveyle ifade etmiştir. İnsanın farklı terkipler ve merhalelerden geçişini anlattığımız bu son aşama, insanın dayanıklılığını sembolize ettiği kanaatindeyiz. Çünkü ayet, yukarıda ele aldığımız gibi kainatın belli bir düzen halinde yaratılıp devam ettiğini ifade eden pasajda gelmiştir. Ve bu da kainata koyulan düzen gibi insanın yaratılış ve sonraki aşamalarının da belli bir düzeni ve işleyişi olduğunu göstermektedir. Bu bölümde 7 aşamada açıklamaya çalıştığımız, insan yaratılışının elementer süreci bu sıralamayla gerçekleşmemiş olabilir. Burada sadece ayetlerin vermiş olduğu referanslar yorumlanarak böyle bir sıralama yapılmıştır. Bu konuda önceden de belirttiğimiz gibi kesin bir yorum yapmak zor olur.

3.2. Modern Bilime Göre İnsanın Kökeni

İnsan, kendi varlığı üzerinde düşünme ayrıcalığına sahip bir canlıdır. "Varlığı var eden biri var mı, varlıktan önce ne vardı, varlık nasıl var oldu, ben nasıl var oldum, kökenim ne, hangi süreçlerden geçerek bu noktaya geldim, bütün bunlar ne zaman ve nerede oldu?" gibi soruları yeryüzündeki canlılar içerisinde ancak insan sorgulayabilmektedir. Her canlı doğmakta ve ölmektedir ancak doğumdan öncesini ve ölümden sonrasını insan sorgulayabilmektedir.[358] İnsanlar bu sorgulama yetileriyle binlerce yıldır kökenleri hakkında birbirinden farklı açıklamalar yapmışlardır. Bu konuda modern zamana kadarki fikirlerin tek kaynağı dini öğretilerden ve çeşitli felsefi sistemlerden alınma kabullenişlerdir. Son zamanlarda ise daha değişik türde veriler elde edilince konu hakkında yeni bakış açıları geliştirilebilmiştir.

Darwin'in *Türlerin Kökeni Üzerine* adlı eseri İngiltere'de 1859 yılında yayınlanınca, artık insanın kökeni konusunda farklı öneriler sunulmaya başlanmıştır.[359] Darwin'e kadar türlerin birbirlerinden değişerek oluştuklarını, bu değişim sürecinin yavaş aşamalarla gerçekleştiğini ve birçok nesil geçtikten sonra

---

[357] Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı Meal-Tefsîr*, çev: Cahit Koytak ve Ahmet Şentürk, İstanbul, İşaret Yayınları, 1999, III, s. 517.
[358] İslamoğlu, *Yaratılış ve Evrim*, s. 9.
[359] Bucaille, *İnsanın Kökeni Nedir*, s.s 7-8.

yepyeni bir türün oluştuğunu söyleyen bilim insanları olmuş olsa da evrim teorisi birçok kişinin zihninde Darwin ile özdeşleşmiştir. Darwin'in Teorisini ilk defa *Türlerin Kökeni* adlı eserinde açıklamıştır. Eserini Güney Amerika'ya yaptığı beş yıllık yolculuğun ardından yazmıştır. Yolculuk boyunca çok çeşitli jeolojik oluşumlar, fosiller ve canlılar keşfetmiş ve bunlardan örnek toplamıştır. Fırsat buldukça Cambridge'e keşiflerini anlatan ayrıntılı mektuplar yazmış, topladığı örnekleri postalamıştır. Yolculuk boyunca tuttuğu günlüğüne, doğabilimsel keşiflerinin yanı sıra, karşılaştığı değişik insan topluluklarıyla ilgili kültürel ve antropolojik gözlemlerini de yazmıştır. Yolculuk sonrasında topladığı bilgileri derleyerek eserini oluşturmuştur.[360] Bu çalışmasında evrim teorisinin en önemli unsuru olarak "doğal seleksiyon" ifadesini kullanmıştır.[361] Bu ise, bütün canlıların, geçmişte yaşamış "ortak bir ata"dan değişerek geldikleri ve onları "ortak bir soy" yoluyla bağlayan bir teoridir. Eserinin birçok yerinde, "ortak soy" yoluyla türlerin bağlanmasından söz etmiştir. Darwin'e göre Yaratıcı, meydana getirdiği bir veya birkaç basit canlı formundan diğerlerinin evrimleşerek varlık kazandığını ifade etmiş ve evrimsiz doğrudan yaratılışı sadece ilk ortak atayla sınırlı tutmuştur.[362]

Darwin'in, canlıların ortak atadan evrimleştiklerini söyleyen bu teorisi, bu ortak noktadan dallanıp budaklanan bir soy ağacı ortaya çıkarmaktadır. Bu soy ağacında insan ve maymun memeli olmalarından morfolojik özelliklerine kadar pek çok nitelikleri birbirine yakın olduğu için, maymun ve insan ortak bir atadan türetilip yakın akraba ilan edilmiş ve insanın maymunumsu canlılardan türediği iddia edilmiştir. Darwin'in yaklaşımına göre insan ile maymun arasındaki fark, mahiyet farkı değil sadece derece farkıdır. Ona göre insan sadece fiziki yapısıyla değil zihinsel özellikleri ve ahlaki yapısıyla da doğal seleksiyon geçirmiştir.[363]

Darwin'e göre, yeni türlerin oluşması için gerekli hammaddeyi popülasyonun bireylerinde meydana gelen ve kalıtım yoluyla aktarılan değişiklikler oluşturur. Her canlı türü, yaşaması mümkün olandan daha fazla birey doğurduğundan ve bunun sonucu olarak sık sık tekerrür eden bir hayatta kalma savaşı mevcut olduğundan yaşamın karmaşık ve zaman zaman değişen koşullarında kendisine fayda sağlayacak herhangi bir değişikliğe sahip olan her canlı, hayatta kalmada daha yüksek şansa

[360] Charles Darwin, *Türlerin Kökeni*, haz: Adem Bilgiç, Ankara, Yason Yayınevi, 2015, s.s 12-14.
[361] Caner Taslaman, *Evrim Teorisi Felsefe ve Tanrı*, İstanbul, İstanbul Yayınevi, 2014, s.s 112-116.
[362] Taslaman, *Evrim Teorisi Felsefe ve Tanrı*, s.s 133-134.
[363] Taslaman*, Evrim Teorisi Felsefe ve Tanrı,* s.s 136-138; Bilgiç, *Türlerin Kökeni*, s. 37.

sahip olacak ve doğal olarak seçilecektir. Kuvvetli kalıtım prensibi sayesinde, seçilen her cins kendi yeni ve değişik formunu yayma eğiliminde olacaktır.[364] Daha sonra çevreye uymalarında kendilerine avantaj sağlayan değişikliklere sahip olan bireyler yaşarken, bu değişikliklere sahip olmayan bireyler yok olacaktır. Bu şekilde bütün türler, cinsler, familyalar, takımlar birbirlerinden oluşmakta ve hayatta kalma mücadelesini kim kazanırsa varlığını sürdürmektedir. İnsan dahil tüm canlı türlerinin doğal seçilim yoluyla bir ya da birkaç ortak atadan evrildiğini öne sürmüş ve o günün şartlarına göre bu teoriyi destekleyen pek çok kanıt sunmuştur. Darwin'in fikirleri üzerine inşa edilen modern evrim teorisi, bugün biyoloji biliminin temeli ve birleştirici öğesi sayılmaktadır. Evrimin gerçekleştiği gerçeği Darwin'in yaşadığı dönemde, doğal seleksiyon teorisinin, evrimin ana açıklaması olduğu ise, 1930'lu yıllarda bilim dünyası tarafından kabul edilmiştir. Bu konu hakkında Darwin'e kadar ve ondan sonra yapılan birçok araştırmalar sonucunda bilim insanları, insanın kökeni hakkında farklı açıklamalar dile getirmiştir.

Modern çağdaki bilim insanları, insanın kökeniyle ilgili araştırmalarında fosil kalıntılarıyla konuyu aydınlatmaya çalışmışlardır. Bulunan fosiller kafatası, iskelet, dişler gibi sert organlar incelenerek insanın kökeni hakkında net bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Fakat, fosillere dayanarak elde edilecek bilgiler, hiçbir zaman yaşayan bir canlıyı inceleyerek elde edilecek bilginin yerini tutmamaktadır. Ayrıca evrimci bilim insanları da insanın kökeniyle ilişkilendirilen fosil belgelerinin sayısını; yüzbinlerce bitki ve deniz hayvanı kalıntısına, on binlerce nesli tükenmiş sürüngen ve hayvan fosili kalıntısına göre epey az olduğunu ifade etmişlerdir.[365] İnsanoğlunun tarih öncesine ait pek çok kalıntı gün ışığına çıkartılıp incelenene dek hiçbir antropolog, "bu, tüm ayrıntılarıyla şöyle oldu" dememiştir. Ama araştırmacılar, insanın tarihöncesi genel şekline dair pek çok konuda aynı fikirdedirler. Onlara göre insanlık tarihöncesinde dört temel aşama geçirmiştir:

İlk aşama, 7 milyon yıl önceki, iki ayaklı ya da dik hareket edebilen insansımaymun benzeri bir türün geliştiği insan ailesinin kökenidir. İkinci aşama, iki ayaklı türlerin çoğalması; yani biyologların "uyarlayıcı ışınım" adını verdikleri süreçtir. 7 milyon ile 2 milyon yıl arasında, her biri birbirinden biraz farklı ekolojik şartlara uyarlanmış pek çok değişik iki ayaklı insansımaymun gelişmiştir. Bu insan

---

[364] Bilgiç, *Türlerin Kökeni*, s. 24.
[365] Taslaman, *Evrim Teorisi Felsefe ve Tanrı*, s. 250.

türleri arasından birisinin, 3 milyon ile 2 milyon yıl önce, önemli oranda büyük beyin gelişmiştir. Beyin boyutundaki büyüme üçüncü aşamayı oluşturmaktadır. Bu da insan soyağacının, Homo Erectus'tan sonuçta Homo Sapiens'e uzanan dalı olan Homo cinsinin kökeni işaret etmektedir. Dördüncü aşama, modern insanların kökenidir; bizim gibi, doğadaki hiçbir şekilde görülmeyen dile, bilince, sanatsal düş gücüne ve teknolojik yenilikçiliğe sahip insanların ortaya çıkışıdır.[366]

Modern bilim insanları bu aşamaların gerçekleştiği yer olarak Doğu Afrika'daki yağmur ormanlarının 10 milyon yıl önce seyrelmeye, bozulmaya başlamasıyla beraber ilk insan türlerinin burada olabileceği ile ilgili bağlantı kurmuşlardır. Onlara göre, yoğun ormanlar Afrika'nın tropikal bölgesinde insansı maymunlar için elverişli çok geniş bir kuşak oluşturmaktadır. Bu yoğun bitki örtüsü kuşağında, zamanla devinimler, açılımlar ve kopukluklar oluşmuştur. Türkiye'den başlayarak İsrail ve Kızıldeniz'i geçtikten sonra, Etiyopya, Kenya ve Tanzanya'da kıvrılarak ilerleyen Mozambik'e uzanan iki tektonik levha giderek birbirinden uzaklaşmış ve jeolojik devinimler sonucu, büyük çöküntü vadisinin doğusuna düşen kesim yoğun yağışlara sahne olmuş ve kurak çöllerden serin yükseltilere dek uzanan değişik çevresel koşullar, önceleri yoğun tropik ormanlardan oluşan tek bir yaşam alanının yerine birbirinden çok farklı yenilerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu yeni yaşam alanının insan evrimleşmesine elverişli ortam hazırladığını iddia etmişlerdir. Böylece hemen hemen tümüyle yeni ve daha açık alanlar ilk insansıların ormanda yaşayan, iki ayakla yürüyebilen bir tür insansımaymundan evrimleştiğini varsaymışlardır.[367] Darwin, 1871'de yazdığı *İnsanın Türeyişi* adlı eserinde insanlığın beşiğinin Afrika olduğunu ileri sürmesiyle antropologlar onun bu iddiasını ilk zaman önemsemeseler de daha sonraları bu konuda araştırma yapan bilim insanları ilk insan neslinin kökeninin Afrika'ya uzandığını iddia etmişlerdir.[368]

Modern bilim, insanın kökeni ve varlık alanına çıkma zamanlarını açıklamak için "homo türleri" denilen bir çeşit zamansal aşamalarla konuyu aydınlatmaya çalışmışlardır. Onlara göre homo türlerinin ortak noktaları dik yürümeleri, alet tasarlamaları, sesleri kullanarak basit iletişim kurabilmeleridir. Şimdiye kadar en fazla sekiz türün eşzamanlı yaşadığı tespit edilmiştir. Fosil kalıntılarının bulgularıyla

366 Rıchard Leakey, *İnsanın Kökeni*, çev: Sinem Gül, İstanbul, Varlık Yayınları, 2006, s.s 12-13.
367 Roger Lewin, *Modern İnsanın Kökeni*, çev: Nazım Özüaydın, Ankara, Tübitak Yayınları, 2000, s.s 14-15.
368 Leakey, *İnsanın Kökeni,* s.s 15-18.

konuyu aydınlatmaya çalışan bilim insanları farklı görüşler dile getirmişlerdir. Ortaya atılan iddialara göre homo türlerinin ilki, iri beyinli, küçük avurt dişli, iki ayakla yürüyebilen, en eski fosilleri yaklaşık 2 milyon yaşında olan Homo habilistir.[369] Becerikli insansı anlamına gelen homo habilis, taş ve kemik aletler yapabildiği için bu isim verilmiştir. Kalıntıları Kenya/Turkana gölü kıyısında bulunmuştur.[370] İkinci tür olan homo rudolfensis ise yukarıdaki türle aynı özelliklere sahip olduğu fakat biraz daha fiziksel yapısının gelişkin olduğu iddia edilmiştir. Üçüncü tür olarak homo gautengensis, Güney Afrika'da bir mağarada bulunmuştur. Diş yapısının kendinden önceki türlere göre daha gelişkin olduğu sanılmaktadır. Dördüncü tür ise; homo ergaster; Afrika, Asya ve Avrupa'da bulunmuştur. Geçmişi 2 milyon yıllık olduğu bilinen bu tür homo erectusun atası olarak sayılmıştır. Bu ve sonraki türün dolaştığı her yerde çakmak taşından tasarlanmış el baltası olarak kullanılan iki tarafı keskin ve ucu sivri taş aletler bulunmuştur.[371] Beşinci tür olarak ise homo erectus; dik yürüdüğü için bu ismi almıştır ve Afrika, Asya ve Uzak Doğu'da bulunmuştur. İlk kez 2 milyon yıl önce Afrika'dan yayıldığı sanılmaktadır. Homo türleri içinde soyunu en uzun sürdüren türdür. Sosyal yaşamı ise modern insanın yaşamına benzer ve alet yapımı ve onunla iş görmenin ilk örnekleri olan türdür.[372] Altıncı tür ise; homo neandertalis; 135.000 ile 34.000 yıl öncesinde yaşamış ve Batı Avrupa'dan Yakın Doğu ve Asya'ya dek uzanan bir bölgede yayıldığı bilinmektedir. Günümüz insanının atası olarak bilinen homo sapiens ile ortak bir ataya sahip olduğu, bu iki türün cinsel birleşme yoluyla genlerini birbirine karıştırdığı mitokondriyal DNA verilerinden ortaya çıkarılmıştır. İnsanla neandertal türü arasında genetik kod farkının 0.004 gibi bir rakam olduğu saptanmıştır. Yedinci tür olarak ise Homo sapiens; en eski kalıntısına yaklaşık 250.000 yıl önce rastlanmıştır. Homo sapiense geçişte beyin gelişiminde ve taş alet tasarımında bir sıçrama olduğu kabul edilmiştir. Güncel araştırmalar, bu türün oldukça homojen bir genetik yapıya sahip olduğunu ortaya koymuştur. Fiziki yapılarıyla çevreye uyum sağlayan bu türün beyin gelişimindeki en büyük nedenin yiyecekleri pişirerek yemesi olduğu değerlendirilmektedir. Bu tarz beslenme ile çiğneme ve sindirim kolaylaşmış ve bu da fiziki yapısında değişikliklere yol açmıştır. Bu türün ateşi ilk kullanan insan türü olduğu bilinmektedir. Bu türün Afrika'dan ilk göç tarihi ve göç yollarının tek

---

369 Lewin, *Modern İnsanın Kökeni,* s. 31.
370 Leakey, *İnsanın Kökeni*, s.s 42-43.
371 İslamoğlu, *Yaratılış ve Evrim*, s. 166.
372 Leakey, *İnsanın Kökeni,* s.s 85-89; Lewin, *Modern İnsanın Kökeni*, s.s 31-35.

seferde olup olmadığı ile ilgili çok fazla tartışma mevcuttur. Fakat homo sapiensin modern insanın yaşam tarzına benzer bir hayat sürdükleri fosil kayıtlarıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Homo sapiens'in dil, gelişmiş teknolojik beceriler ve ahlaki yargılara varabilmek gibi özel nitelikleri antropologlar uzun zaman araştırmış ve elde ettikleri bulgularla bu konu üzerinde yeni argümanlar ortaya koymuşlardır.

Modern bilim insanları ilk insansı türleri açıklamada kullandıkları bu homo/akıllı/bilge kavramını birçok değişik türde açıklamışlarıdır. Biz yukarıda sadece bir kaçını vermekle yetindik. Her birinin ortak noktası, buldukları fosil kayıtlarındaki bilgilerin günümüz insanının fiziki ve sosyal yaşamına ne kadar benzediği ve ilk insansı türlerin insan olana kadar belli bir sürenin ve aşamanın geçmiş olduğudur. Bunu da evrim kavramıyla açıklama yoluna gitmişlerdir. Onların bu konudaki açıklamalarının doğru olup olmadığı konusunda net bir şey söylemenin doğru olmadığı kanaatindeyiz. İnsan, hayatın başlangıcından sonra, tam anlamıyla insan olarak mevcudiyeti yoktur, sonradan tekamül ettirilmiştir. İnsana uzun süre sonra akıl-irade-ruh verilmiştir.[373] İnsanın varlık sahnesine "insan" olarak çıkmasının üzerinde belirsiz uzun bir sürecin geçtiği İnsân 1. ayette belirtilmiştir. Bu sürecin ve aşamalarının mahiyeti konusunda net bir şey söylemek güçtür. Fakat gerek günümüzdeki bilim insanları gerekse şimdiye kadar insanlığın kökeni hakkında araştırma yapan insanlar, insanoğlunun bir anda ortaya çıkmadığını aksine belli bir tekamül geçirdiğini ortaya koymuşlardır.

---

[373] A. Cressy Morrıson, *İnsanın Yaratılışı ve Yücelişi*, çev: Aykut Edibali, İstanbul, Otağ Yayınları, 1981, s.s 50-51.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN VE MODERN BİLİME GÖRE İNSANIN YARATILIŞI

4.1. Kur'ân ve Modern Embriyoloji

Kur'ân-ı Kerîm insanlığa rehberlik etsin diye gönderilmiştir. Onun bu rehberliği ancak okunup anlaşıldığında gerçekleşecektir. Vahiy okunup anlaşıldığında görülecektir ki, insanlığı ilgilendiren tüm konular bir şekilde kitapta yerini almıştır. Kur'ân, insanın sosyal ve psikolojik tahlilini yapmanın yanında, onun anne rahminde geçirdiği evrelerle ilgili de detaylı diyebileceğimiz bilgiler vermektedir. Biz de bu bölümde ilgili ayetleri açıklamaya çalışacağız. Bu konuda Mü'minûn 12-14. ayetler misal gösterilebilir. Ayet şöyle buyurmuştur:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍۚ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فٖي قَرَارٍ مَكٖينٍۖ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ
مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًاۗ ثُمَّ اَنْشَاْنَاهُ خَلْقًا اٰخَرَۜ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقٖينَۜ

"Doğrusu Biz insan türünü, bir nevi konsantre balçıktan yarattık; epey sonra onu karar kılacağı (rahimde) yer tutan bir hayat tohumu kıldık; daha sonra, o hayat tohumundan döllenmiş cenini yarattık; ve ceninden de kemikleri yarattık, en sonunda kemiklere kas giydirdik, onu bağımsız bir varlık olarak inşa ettik. İşte her şeyi en güzel şekilde yaratan Allah'ın şanı böyle yücedir."

Kur'ân, ayette de görüldüğü gibi embriyolojik süreci, nutfe ile başlatır. Bunun manevi anlamı ise; insanın basit bir varlık olduğu, Allah'ın müdahalesi sayesinde değer üreten bir varlığa dönüştüğü anlamına gelmektedir. Diğer taraftan ayet, insanın yaratılış sürecindeki Allah'ın nizam ve intizamına, yücelik ve üstünlüğüne atıf yaparak her bir yaratılanın mükemmel olduğu gibi insanın yaratılışında da sayısız hikmetlerin olduğunu bizlere göstermektedir.[374] Nitekim Târık 5. ayette "İnsan neyden yaratıldığına baksın" denilerek yaratılışımız konusunda araştırmaya ve incelemeye bizleri teşvik etmektedir.

[374] İslamoğlu, *Yaratılış ve Evrim*, s.s 172-174.

Kur'ân'da, insanlığın kökeni hakkında verdiği bilgiler henüz net bir şekilde bilimsel açıklaması yapılamasa da insanın anne rahminde geçirdiği döllenme ve gelişimi hakkında detaylı sayılabilecek bilgiler vermekte ve bu bilgiler bugünün teknolojik aletleriyle rahatlıkla gözlemlenmektedir. Vahye göre insan, uzun süreçlerden ve merhalelerden geçerek yaratılmıştır.[375] Mikroskobun keşfinden önceki asırlarda, meni sıvısının içinde bulunan çok sayıdaki spermler, çıplak gözle görülmedikleri için onların varlıkları bile tanınmamaktaydı. Onun için, teorik bilgilere dayanan görüşe göre, insanların yaratılışı sperm ve yumurtanın rahimde döllenip birleşmesiyle değil; erkek üreme sıvısının kan pıhtısına dönüşmesiyle meydana geldiği ileri sürülmüş ve bu yüzyıllarca kabul görmüştür. Fakat günümüzde anne rahmine yerleştirilen kamera sayesinde durumun tamamen farklı olduğu ve vahiyde anlatıldığı şekliyle gerçekleştiği ispatlanmıştır.

Bugünkü embriyoloji ilminin tespitlerine göre, erkeğin üreme sıvısının içinde, 250-300 milyon kadar sperm ayet diliyle *nutfe* anne rahmine inmektedir. Bu spermlerden sadece bir teki rahimdeki yumurta hücresiyle döllenir zigot halini yani *nefs-i vahide* halini alır. Ardından iki, dört, sekiz mitotik bölünmeler başlar, sonra da rahmin duvarına asılır ve şekil almaya başlar. Elektronik kamera ile tespit edilen bu aşamalar, sırası ve mahiyeti itibariyle tamamen ayetlerde dile getirilen ifadelerle uyum içerisindendir.[376] Embriyoloji ilminin insanın üremesi ve gelişmesi ile ilgili daha yeni ulaştığı gerçeklere Kur'ân yüzyıllar öncesinde değinmiş ve verdiği bilgilerle bizleri aydınlatmıştır.

Embriyoloji tarihine kısaca göz attığımızda ise o, tüm canlıların oluşmaya başladığı andan itibaren belirli bir zaman içinde, türe özgü şekillerini alıncaya kadar geçirdikleri gelişme evrelerini inceleyen bilim dalıdır. Onunla ilgili ilk kayıtlar M.Ö. 5. yüzyılda Hippocratesin kitaplarında yer almaktadır. Sonraki yüzyılda Aristotales, ilk bilimsel embriyoloji çalışmasını yapmıştır. Civciv ve diğer hayvan embriyolarının gelişmesini incelemiştir. Galen ise M.S. II. yüzyılda fetüsün gelişmesi adlı eseri kaleme almıştır. Orta çağda ise, embriyoloji ile ilgili bilgiler, Kur'ân'dan öğrenilmiştir. 1675'te ise Malpighi döllenmiş tavuk yumurtalarının civciv minyatürlerini içerdiğini gözlemiştir. Hamm ve Leewenhoek 1977'de, gelişmiş mikroskop kullanarak ilk defa insan spermiumlarını gözlemiştir. Spermiumların

---

[375] Nûh 71/14.
[376] Süleyman Aksoy, *Kur'ân'ın Embriyolojik Sırları*, İstanbul, Kayahan Yayınları, 2004, s. 13.

döllenmede rol oynamadıklarını ancak insan minyatürlerini içerdiklerini düşünmüşlerdir. Von Baer 1827'de köpek ovaryumlarında oositi/yumurtalığı tariflemiş, zigotun bölünmesini ve rahme yerleşmesini gözlemiştir. Schleiden ve Schwann 1839'da organizmanın hücreler ve onların ürünlerinden meydana geldiğini ileri sürmüşlerdir. Bu kavram kısa zamanda embriyonun tek hücre olan zigottan meydana geldiği gerçeğinin bulunmasına zemin hazırlamıştır. 1883'te Von Beneden ergin erkek ve dişi cins hücrelerinin mayoz bölünme nedeniyle indirgenmiş sayıda kromozom içerdiğini gözlemiştir. İnsan kromozomları hakkında ilk önemli gözlem 1912 yılında Von Winiwater tarafından yapılmış ve organizmanın 47 kromozom taşıdığını belirtmiştir. Daha sonra ise Tijo ve Levan 1956 yılında insan kromozomlarının 46 olduğunu saptamışlardır.[377] Görüldüğü gibi modern embriyoloji insanın üremesi ve gelişmesi ile ilgili doğru tespitlere yakın tarihte ulaşabilmiştir. Bu bilgilere her geçen gün yeni bir şey daha eklenmekte ve araştırmalar devam ediyorsa da vahiyde anlatılan aşamalar değişmemektedir.

Biz de bu bölümde insanın anne rahminde geçirdiği merhaleleri 7 aşamada ele alacağız. Bu aşamalar ise, *nutfe, nefs-i vâhide, alaka, mudga, 'ızâm, kasların ve dış yüzeyin oluşumu ve son olarak da iç ve dış organlar teşekkül etmesiyle bambaşka bir yaratılışa bürünen insan* şeklindedir. Bu aşamaları açıklarken ilk önce her aşama hakkında ilgili ayet ya da ayetlerin tümü hakkında tefsir kaynaklarının verdiği bilgileri aktardıktan sonra günümüz modern bilimin ilgili aşama hakkındaki yorumlarını aktararak konuyu açıklamaya çalışacağız.

4.1.1. İnsanın Embriyolojik Sürecindeki İlk Aşama: Nutfe

4.1.1.1. Germ/Üreme Hücreleri

Bazı organizmalı canlılarda olduğu gibi insan da birbirinden şekil ve fonksiyon bakımından farklı iki üreme hücresinin birleşiminden meydana gelmektedir. Erkek ve dişi üreme hücreleri, gamet adını alan bu hücreler olgunlaşma sürecinde ileride yapacakları işe uygun bir şekil kazanırlar. Bu nedenle erkek üreme hücresi yani spermium küçük ve çok hareketliyken; dişi üreme hücresi, ovum yani yumurta aksine daha sakin ve gelişecek yavru için bir besin deposudur. Bu nedenle de büyük

---

[377] Aysel Şeftalioğlu, *Genel- Özel İnsan Embriyolojisi*, Ankara, Tıp ve Teknik Yayıncılık, 1998, s.s 1-3; Keith L. Moore ve T.V.N. Persaud, *Klinik Yönleriyle İnsan Embriyolojisi*, çev: Hakkı Dalçık, Mehmet Yıldırım, İstanbul, Nobel Tıp Kitapevi, 2008, s.s 8-9; Halit Kayalı, Güngör Şatıroğlu ve Mustafa Taşyürekli, *İnsan Embriyolojisi*, İstanbul, Alfa Yayınları 1992, s.s 1-3; Meral Tekelioğlu, *İnsanın Üremesi ve Gelişmesi*, Ankara, yy, 1995, s.s 6-7.

ve hareketsizdir.[378] Bu bölümde erkek ve dişi üreme hücrelerinin oluştuğu yapı hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

1. Erkek üreme hücresinin oluştuğu yapı

Her erkekte iki tane bulunan husyeler erkeğin üreme bezidir. Nutfeyi, yani spermiumu imal etmekle görevlidirler. Bu görevleri arasında erkeği kadından ayıran erkeklik hormonlarını ifraz etmek de vardır. Sağ ve sol tarafta olmak üzere erkekte iki husye bulunur. Çocuk anne karnında henüz teşekkül etmeden husyeler böbrek bölgesine yakın bir yerde, omurlarla eğe kemiği arasına rastlayan yerde bulunur. Daha sonra gebeliğin devamı süresince husyeler yavaş yavaş aşağı inerler. Hamileliğin üçüncü aynında leğen boşluğuna, dokuzuncu ayda da dışına çıkarlar.[379] Bu gerçek Târık 5-7. ayetler arasında şöyle açıklanmıştır:

"İnsanoğlu neden yaratıldığına bir baksın. O (üreme organlarından) fışkıran hayat tohumları içeren basit bir sıvıdan yaratıldı. Omurga ile kaburga kemikleri arasındaki bölgeden çıkan." Bu ayeti ileride insan üreme sisteminin kökeni hakkındaki pasajda açıklayacağız.

Husyeler şekil yönünden bademe benzerlerse de hacim bakımından bademden büyüktürler. Herbiri dört lobdan meydana gelmiştir. Her lobda üçer adet meni/sperma borucuğu vardır. Her borucuk ortalama yarım metre boyundadır. Fakat bir yerde toplandıklarından toplam boyları beş santimi geçmez. Erkek menisi/sperma ve hormonları bu kanalcıklarda oluşur. Bütün üreme hücre kanalları, bir nehrin kolları gibi, daha büyük olan üreme kanallarına dökülmekte ve buradan da meni keseciğinin ve prostatın salgıları ile birlikte dışarı akıtılmaktadır.[380]

2. Dişi üreme hücresinin oluştuğu yapı

Kadın üreme hücresinin oluştuğu yapı, *uterus/rahim, uterin tüpleri* ve *ovaryumlar/yumurtalıklardan* oluşur.

Uterüs yani rahim kalın duvarlı, armut şeklinde, boyutları çok değişken, kaslı bir organdır. Boyu ortalama 7-8 cm, üst kısmında genişliği 5-7 cm ve kalınlığı da 2-3

---

378 Kayalı, *İnsan Embriyolojisi,* s. 9.

379 İlhan Kerse, *İnsan Embriyolojisine Giriş,* Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1974, s.s 4-6.

380 Muhammed Ali el-Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı*, çev: Abdülvehhab Öztürk, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, s.s 17-19; Şeftalioğlu, *Genel- Özel İnsan Embriyolojisi,* s.s 7-12.

cm'dir. Uterus, adelelerden yapılmış sağlam bir duvara sahip, içi boş bir organdır.[381] Rahim, gövde ve serviks denilen iki ana bölümden oluşur. Uterüs/rahim gövdesi duvarı 3 tabakadan oluşur:

Perimetriyum; ince, dış tabaka,

Miyometrium; kalın, düz kasdan oluşmuş orta tabaka,

Endometrium; ince, iç tabaka. Endometriumun başlıca görevi, geç blastosist döneminde zigotun gömülmesi için ortam hazırlamak ve plasentanın anneye ait olan kısmını oluşturmaktır.[382]

Bu tabakalar birbirlerine sıkıca bağlı liflerden oluşur ve Murselât 77/21. ayette فَجَعَلْنَاهُ فِي قَرَارٍ مَكِينٍۙ "Ki Biz o sıvıyı (rahim gibi) sağlam bir karar mahallinde korumaya aldık" ifadesi bu gerçeği anlatmaktadır. Böylece rahim, kadının döllenmiş yumurta/ovum içinde büyüyüp gelişeceği, sırasıyla alaka-mudga-kemik ve sonunda cenin şekline geleceği, nihayetinde de tam bir insan şeklinde dışarı çıkacağı en sağlam yerdir. Yine o döllenmiş yumurtanın gıdasını aldığı ve tüm tehlikelerden korunduğu bir yerdir.

Uterin tüpleri ise; ortalama 10 cm uzunlukta, 1 cm çapında, uterustan yanlara doğru uzanan iki tüpten oluşur. Yumurtalıkların uçları, borazan başı gibi ve yumurtalığı kuşatacak şekilde geniştir. Üzerinde birtakım saçaklar/fimbrialar vardır. Yumurtalıktan yumurta çıkınca bu saçaklar/fimbrialar çıkan yumurtayı yavaşça yakalar ve ileriye rahmin içine doğru atarlar.[383] Uterin tüpleri ovaryumlardan/yumurtalıklardan gelen oositleri/yumurtalıkları ve uterustan geçen spermleri, fertilizasyon/döllenme bölgesine tüplerin ampullasına taşır. Burada fertilize gerçekleşirse zigot oluşur ve üterin tüpleri bölünmekte olan zigotu da uterus/rahim boşluğuna iletir.[384] Bu üterin tüplerinin bulunduğu kanala *fallop kanalı* veya *yumurtalık kanalı* da denir.

Ovum veya yumurta hücresi insan vücudundaki en büyük hücredir. Çapı 120-140 mikrona ulaşır. 1827 yılında Ernst Karl ve Baer tarafından bulunmuşlardır. Her kadında iki yanda birer tane olmak üzere iki yumurtalık vardır. Leğen boşluğunda

---

[381] Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı,* s. 27.
[382] Şeftalioğlu, *Genel- Özel İnsan Embriyolojisi,* s. 58.
[383] Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı,* s. 29.
[384] Moore, *Klinik Yönleriyle İnsan Embriyolojisi,* s.s 21-22; Şeftalioğlu, *Genel-Özel İnsan Embriyolojisi,* s.s 53-57.

bulunurlar. Dişi cins hücresi üretir ve hormonları salgılar.[385] Bu hormonlar, östrojen ve progesteron üretirler, bunlar cinsiyet karakterlerinin gelişiminden ve hamileliğin kontrolünden sorumlu hormonlardır.[386]

Yumurtalık, her tarafını kuşatılmış sağlam bir yapıdan oluşur. Bu sağlam yapının içinde kan bakımından oldukça zengin lif dokuları da bulunur. Buna karşılık çeşitli boylarda ve irili ufaklı küresel cisimcikler de bulunur. Bu keseciklere Graff kesecikleri denir. Her kesecikte bir yumurta bulunur. Kadın regl görmeye devam ettiği müddetçe her ay bir yumurta olgunlaşır.[387]

4.1.1.2. Erkek ve Kadın Üreme Hücrelerinin Oluşumu

Vücudumuzun her noktasında küçük, ama küçük olduğu kadar da karmaşık bir hayat hüküm sürmektedir. İnsanın herhangi bir organının derinlikleri mikroskop altında incelendiğinde, orada o organı oluşturmak üzere bir araya gelmiş ve her an faaliyet içinde olan milyonlarca küçük canlının yaşadığı görülür. Yalnızca insan değil, bütün canlılar, hücre denilen bu mikroskobik canlıların biraraya gelmesinden oluşmuştur. Biz de bu bölümde ayetlerle birlikte erkek ve kadın nutfesinin ne olduğu, oluşumunun ne zaman ve nasıl başladığı, hangi özelliklere sahip olduğu ve üriner sisteme olan etkilerini açıklamaya çalışacağız.

4.1.1.3. Üriner Sistemin Başlangıcı "Ergenlik Dönemi"

İnsanın yeryüzünde soyunu sürdürebilmesi üreme sisteminin kusursuz olarak çalışması ile mümkündür. Üreme sistemleri erkek ve kadın bedenlerinde birbirinden çok farklı bir işleyişe sahiptir. Ancak bu farklı işleyen sistemler birbirini kusursuz bir şekilde tamamlamakta ve sonuçta bir insan meydana gelmektedir. İnsanın yaratılışının gerçekleşebilmesi için insan vücudunda gereken hazırlıklar aslında yıllar öncesinde başlamaktadır. Bunun için öncelikle kadın ve erkek üreme hücrelerinin faal hale gelmesi gerekmektedir. Bu faaliyet her insanda "buluğ çağı" olarak adlandırılan süreç ile başlamaktadır. Bu süreçteki en önemli eleman hücreler arasındaki iletişimi sağlayan hormonal sistemlerdir. Hormonal sistem ise beynin denetiminde çalışmaktadır.

---

385 Şeftalioğlu, *Genel-Özel İnsan Embriyolojisi*, s. 41.
386 Moore, *Klinik Yönleriyle İnsan Embriyolojisi*, s. 23.
387 Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı*, s. 24; Moore, *Klinik Yönleriyle İnsan Embriyolojisi*, s. 20; Şeftalioğlu, *Genel-Özel İnsan Embriyolojisi*, s. 47; Kayalı, *İnsan Embriyolojisi*, s. 18.

Hormonal sistemin faaliyete geçişi genel olarak insan henüz anne karnındayken başlar ve insanın ölüm anına kadar devam eder. Üreme bezleri de hormonların etkisi sonucunda harekete geçen organlardır. Ancak diğer organlardan farklı olarak üreme bezleriyle ilgili hormonların salgılanması ergenlik döneminde başlar. Hormonal sisteme üreme ile ilgili emirler veren beynin hipotalamusu, ergenlik çağına gelindiğinde, kendisine bağlı olarak çalışan bezlerden biri olan hipofiz bezine üreme organlarını faaliyete geçirecek emirler göndermeye başlar. Hipotalamusu, Gn-RH adlı bir hormonu kan yoluyla hipofiz bezine göndererek kadın ve erkekte ergenlik çağının başlamasını sağlar. Bunlar LH (luteinleştirici) ve FSH (Folikül uyrarıcı) adlı hormonlardır. Bu iki hormon hem erkekte hem de kadında salgılanmasına rağmen, etkileri birbirlerinden tamamen farklıdır. FSH adlı hormon, kadınlarda yumurtanın gelmesini sağlarken, aynı hormon erkeklerde sperm oluşumunu sağlamaktadır. LH hormonu kadınlarda yumurtanın serbest hale gelmesini ve progestron adlı başka bir hormonun salgılanmasını sağlarken aynı hormon erkeklerde tamamen farklı bir görev üstlenmekte ve testesteron hormonu salgılanması için hücreleri uyarmaktadır.[388]

Erkekte hipofiz bezi, husyelere hormon göndermeye başlayınca, husyenin meni yani sperma kanalcıkları duvarlarında bulunan esas hücreler uzun süren hareketsiz devreden uyanır, o andan itibaren bölünmeye başlarlar. Sonunda milyarlarca sperma meydana gelinceye kadar bölünmeler devam eder ve bu durum ölünceye kadar değişikliğe uğrasa da devam etmektedir. Hipofiz bezi meni kanalcıklarında bulunan sperma hücrelerini uyarmakla kalmaz, ara hücreleri yani yan kanallar arasındaki hücreleri de uyarır. Bu ara hücreleri son derece önemli maddeler barındırırlar. Bu önemli madde de testesteron hormonudur. Bu hormon sayesinde erkeğin kemikleri sağlamlaşır, iskeleti güçlenir. Böylece kadın cinsinden tüm özellikleriyle tamamen ayrılmış olur.[389]

Kadında ise durum şöyledir; hipotalamusun engelleyici emirleri durur durmaz hipofiz bezi hormon göndermeye başlar. Hipofiz iki türlü salgı gönderir. Bunlardan ilki, yumurtalık üreme hücrelerini harekete geçiren ve geliştiren östrojen hormonudur. Bu hormonlar sayesinde yumurta oluşmaya başlar. Esas hücrelerle üreme hücreleri gelişir; diğer hücreler tarafından çember içine alınırlar. Daha sonra

---

388 Moore, *Klinik Yönleriyle İnsan Embriyolojisi*, s. 23.
389 Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı*, s.s 32-33.

yumurtalarla hücreler arasındaki sıvı miktarı artar. Buradan da Graff keseciği meydana gelir. Zamanla bu kese gittikçe büyür ve içi sarımtırak bir madde ile dolar. Boşalınca içinden yumurtalık çıkar ve yumurtalık borusunun saçakları bu yumurtayı alır fallop kanalının içine atar.[390] Sperma gelip eğer yumurtayı döllemeyi başarırsa artık ceninin oluşumu başlar. İnsân suresinin ikinci ayetindeki *Nutfetu'n-emşâc*'dan kasıt bu karışık sıvı da olabilir.

4.1.1.4. Ayetler ve Modern Veriler Işığında Erkek ve Kadın Nutfesi

Kur'ân'da insanın anne karnında oluşumunun başlangıcı *nutfe* aşaması olarak verilmektedir. Kur'ân'da 12 ayette nutfe kavramı geçmektedir.[391] Bu kullanımların bir kısmında nutfe/ نُطْفَةٍ kelimesi, erkek ve kadın hücrelerinin birleşmiş hali olarak *zigot,*[392] bir kısmında ise dışarı atılan hücre yani meni anlamında *sperm*[393] olarak ifade edilmektedir. *"Atılmak"* anlamına gelen مِنْ مَنِيٍّ يُمْنٰىۙ / اِذَا تُمْنٰىۖ fiilleriyle birlikte kullanıldığı için Necm 53/46 ve Kıyâmet 75/37'de geçen nutfe kelimesi erkeğe ait üreme hücreleri spermaya atıftır. Yine Necm 53/46 ve Kıyâmet 75/39'da erkek ve dişi şeklinde iki çiftin, atılan bu hücreden yani nutfeden yaratıldığını ifade ederek, insanoğlunun cinsiyetini belirlemede erkeğin üreme hücresi olan spermanın etkinliğine işaret etmektedir.[394] Öte yandan Kıyâmet 75/37 ve Secde 32/8 gibi ayetlerde nutfe yerine *meni* veya *mâ-i mehîn* gibi lafızlar zikredilmiştir. Vahiyde aktarılan bu kelimeler asla birbirleriyle eş anlamlı değildir. Derinliğine araştırma yapılırsa birbirinden farklı oldukları anlaşılacaktır.

Nutfe, *azar azar akmak, sızmak ve damlamak* anlamlarına gelen *na-tı-fe* sözcüğünden türemiştir.[395] Kelimenin sözlük anlamına baktığımızda bazen bol, çoğunlukla da az miktardaki suyu ifade etmek için kullanıldığı görülür. İsfehâni nutfe kelimesini *saf, arı, halis su, er suyu* olarak açıklamıştır. Kinayeli olarak incinin de bu sözle ifade edildiğini aktarmıştır.[396] Bazı dilciler Kur'ân'da zikredilen nutfeden maksadın meni olduğu ve meniye nutfe denmesini az miktarda olmasıyla ilgili

---

[390] Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı,* s.s 33-34.
[391] Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres,* s. 798.
[392] Nahl 16/4; Kehf 18/37; Hacc 22/5; Mü'minûn 23/12-14; Fâtır 35/11; Mü'min 40/67; İnsân 76/2; 'Abese 80/19.
[393] Vâkı'a 56/46; Kıyamet 75/37.
[394] Mehmet Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'ân Sözlüğü,* İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2015, s. 809.
[395] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* IX, s. 335.
[396] İsfehânî, *el-Müfredât,* s. 1458.

olduğunu ifade etmişlerdir.[397] Terim olarak, kadın ve erkeğin üreme sıvısının ismi olarak kullanılan nutfe tabiri, *“meni”, “mâin dâfik”, “mâ-i mehîn”, “min sülâletin min mâ-i mehîn”* gibi farklılıklarından dolayı çeşitli isimlerle vahiyde 12 yerde kullanılmıştır. Ayetlerin ifade tarzlarındaki farklılığında dolayı, meni ve nutfe aynı olmayıp meni, nutfeyi içinde taşıyan erkek ve dişinin üreme sıvısına verilen genel isim olmalıdır. Biz bu bölümde erkek ve kadın nutfesini ayetler ve modern bilim ışığında inceleyeceğiz.

Kur’ân’da üç çeşit nutfenin olduğunu görülmektedir. Bunlar;

1. Erkek Nutfe: Bunlar menide ve erkeklik bezinin salgısında mevcut olan hayvancıklardır yani embriyoloji diliyle sperm/spermadır.

2. Dişi Nutfe: Bu da yumurtalıkların ayda bir üretip salgıladığı yumurta yani ovum ya da oosittir.[398]

3. Karışık Nutfe (Nutfet’un Emşâc): Bu da döllenmiş yumurta hücresi demektir yani fertilize olmuş ovum hücresi zigottur.

1. Erkek nutfesi

Kur’ân’da 12 ayette geçen nutfe kelimesi Necm 53/45-46, Vâkıa 56/57-58 ve Kıyâmet 75/37. ayetlerde menî lafzıyla nitelendirilerek nutfenin erkeğin üreme sıvısından bir kısmı yani bilim diliyle sperma olduğu ifade edilmektedir. Ayetlerde geçen menî lafzı, Kur’ân’da 22 yerde,[399] *istemek, akıtmak, tebliğ yapmak, bir putun ismi,*[400] *takdir etmek, ölçmede kullanılan aletin ismi, kendisinden hayvan ve canlıların takdir edildiği şey,*[401] *sperm ve erlik suyu*[402] gibi anlamlarda gelmektedir. Söz konusu ayetlere baktığımızda;

Necm 53/45-46. ayette şöyle buyrulmaktadır:

وَاَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰىۙ مِنْ نُطْفَةٍ اِذَا تُمْنٰىۖ

“Yine erkek ve dişi çiftleri yaratan da kesinlikle O’dur; (rahme) atıldığı zaman, bir meni damlasından.”

Vâkıa 56/57-58. ayette ise;

397 İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab,* VIII, s.s 599-601; Sarı, *el-Mevârid,* s.s 1528-1529.
398 Bâr, *Kur’ân-ı Kerîm ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı,* s. 37.
399 Abdülbâkî, *el-Mu’cemu’l-Müfehres,* s. 773.
400 Okuyan, *Kur’ân Sözlüğü*, s.s 776-778.
401 İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 1399.
402 İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VIII, s. 382; Sarı, *el-Mevârid,* s. 1465.

نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ فَلَوْلَا تُصَدِّقُونَ اَفَرَاَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ

"Sizi yaratan Biziz; o halde (ey insanlar) bu gerçeği neden hala kabullenmezsiniz? Hiç attığınız hayat tohumunu düşündünüz mü?"

Kıyâmet 75/36-37. ayetlerde ise;

اَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ اَنْ يُتْرَكَ سُدًى اَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنٰى

"Ne yani insanoğlu başıboş bırakılacağını mı sanıyor? O, bir zamanlar akıtılan bir damlacık sıvı değil miydin?" şeklinde buyrulmaktadır.

Biz burada Kıyâmet 75/36-37 ayeti çerçevesinde konuyu açıklamaya çalışacağız. Söz konusu ayette geçen اَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنٰى "*akıtılan bir damlacık sıvıdan nutfe değil miydin?*" ayeti hakkında müfessirlerin büyük bir kısmı, buradaki nutfeden kastın mâ-i mehîn yani "az miktarda su" anlamında, yaratılışın başlangıcı olarak babanın sulbüne işaret ettiğini beyan etmişlerdir. Onlara göre babanın sulbündeki bu sıvı annenin rahmine ulaşmasından bir müddet sonra alakaya ve birçok merhalelerle insanı oluşturmaya dönüşecektir. مِنْ مَنِيٍّ يُمْنٰى ifadesindeki يُمْنٰى kavramının ise tekit için kullanıldığı ve bu halin babanın sulbünden oluşan bir sıvı olduğunu, insanın da bu en hakir halinden insan haline dönüştüren Allah'a itaat etmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Onlara göre 36. ayetteki "insanoğlu başıboş mu bırakılacak" ifadesiyle Allah, insanlığa, yaratılışlarının basit bir sıvıdan başladığını ve böylece hiçbir şekilde O'na karşı kibirlenecekleri bir durumlarının olmadığını anlatmak istemiştir.[403] Bir kısım müfessire göre ise; ayetteki ifadelerin hem erkeğin hem de kadının üreme sıvıları olan meniye atıf olduğunu beyan etmişlerdir. Onlara göre bu sıvılar, erkeğin sırt kısmından, kadınında kaburga kemiklerinden çıkarak kadının rahminde birleşmekte ve insan oluşumunun ilk aşamasını oluşturmaktadır.[404] Bu ayet hakkında Ateş de embriyoloji ilminin verileriyle nutfeyi; erkil, dişil ve karışık olmak üzere üçe ayırarak geniş bir izahat yapmıştır.[405]

---

403 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIII, s. 23; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, VIII, s.s 308-309; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, s.s 116-117; Nîsâbûrî, *Garâibu'l-Kur'ân*, XXIX, s. 114; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, XXIX, s. 157; Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, III, s. 316; Kâsımî, *Tefsîru'l-Kâsımî*, XVI, s. 6001; Tabatabâî, *el-Mîzân*, XXIX, s.s 125-126; Sâdık Hüseyin Hân, *Fethu'l-Beyân fî Mesâdiri'l-Kur'ân*, Kahire, yy, trs, X, s. 161; Harerî, *Tefsîru Hadâikı'r-Ravh ve'Reyhân*, XXX, s.s 457-459.

404 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XXX, s.s 233-234; İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXIX, s.s 339-342; Burhâneddîn Ebu'l-Hasan İbrâhîm Ömer el-Bikâî, *Nazmu'd-Dürer fî Tenâsubi'l-Âyâti ve's-Süver*, Beyrut, yy, 1971, VIII, s. 257.

405 Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri*, X, s.s 183-200.

Bu açıklamaları verdikten sonra embriyoloji ilmine göre erkeğin üreme hücresinin gelişmesi, olgunlaşması ve nitelik kazanma sürecine geçmekte yarar vardır.

Sperm ve ovum/yumurta özelleşmiş cinsiyet hücreleridir. Bunlar vücut hücrelerinin yarısı kadar kromozom taşımaktadır. Gametogenezis sırasında mayoz bölünme adı verilen özel bir hücre bölünmesiyle kromozom sayısı yarıya düşmektedir. Normal vücut hücresi 46 kromozom taşırken, üreme hücreleri 23 kromozom taşmaktadır. Bu durum sadece sperm ve yumurta hücresi için geçerlidir. Gametlerin olgunlaşma sürecine erkeklerde spermatogenezis, kadında oogenesiz denmektedir. Mayoz bölünmede kadın ve erkekte gametlerin oluşum şekli farklıdır, ancak olayların oluşum sırası aynıdır.[406]

Spermiumların ilk ana hücresi, "*Spermatogonium*"lardır. Bunlar fötal hayatta başlayan ve post-natal hayatta da devam eden mitozlar ile bölünerek çoğalmaktadır. Bu olaya çoğalma denmektedir. Böylece belli bir dönem mitoz ile sürekli bölünen spermatogoniumlar, belirli sayıdaki mitozdan sonra bu çoğalma durmakta ve bu hücrelerin bazılarında büyüme başlamaktadır. Bu ise *spermiogenezin* ikinci dönemi olan büyüme evresi olarak adlandırılmaktadır. Büyümeye başlayan bu hücreler *spermatosit I* adını alır ve bu evrede *spermatosit I* üretilir. Bu aşama spermanın olgunlaşma dönemine bir hazırlıktır ve birtakım değişiklikler meydana gelen dönemdir. Üçüncü dönem olan olgunlaşma devresinde birbirini izleyen iki bölünme olur ve bu bölünmeler sonunda kromozom sayısı yarıya iner. Bu nedenle olgunlaşma dönemine mayoz bölünme denmektedir. İlk bölünmede *spermatosit II* yapılır ve onun bölünmesiyle de *spermatid* ortaya çıkar. Spermatosit II'nin ömrü çok kısadır. Bu hücre olur olmaz tekrar bölünerek *spermatid* haline geçer. Spermatidler tam olgun hücreler değillerdir. Bunların tam olgun hale gelebilmeleri içim *spermahistogenesis* dönemini geçirmeleri gereklidir ki bu sürede sertoli hücreleri ile müşterek bir hayat geçirmeleri gerekmektedir. Sertoli hücreleri testis içindeki tubuli contorti seminiferlerin duvarında aralıklı olarak yerleşmiş oval veya armut biçimi nüveli, bol sitoplazmalı hücrelerdir. Spermatidler bu sertoli hücrelerinin sitoplazmalarına girerek birbirini izleyen değişikliklere uğradıktan sonra, en son

---

[406] Moore, *Klinik Yönleriyle İnsan Embriyolojisi*, s. 15; Şeftalioğlu, *Genel- Özel İnsan Embriyolojisi*, s. 7.

şekillerini alacaklardır.[407] Ve bu aşamaların sonunda ikişer tane 23X ve 23Y kromozomu taşıyan spermler meydana gelir. Sperma, ya erkek Y, ya da X işareti taşırken, yumurta sadece X (dişi) işareti taşımaktadır. [408] Spermatogoniumdan spermium haline gelişine kadar 19-20 günlük bir süre geçmektedir. Bu dönemin 10 günü olgunlaşma süresine aittir. Bu evrede spermalar etkin hale getirilir.[409]

Ayetlerde bahsedilen erkek üreme hücresi işte bu aşamalardan geçerek oluşmaktadır. Her şeyi belli bir ölçü ile yaratan Allah[410] spermanın/nutfenin gelişimini de belli aşamalara bağlamıştır. Secde suresinin 32/8. ayetinde geçen ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاۤءٍ مَهٖينٍۚ "Sonra onun neslini yine (en az o kadar) basit bir sıvı özünden yaratmıştır" ifadesindeki مِنْ سُلَالَةٍ kelimesi, *bir şeyden soyup çıkarılan, nesil, tohum, öz, hülasa* gibi manalara gelmektedir.[411] Bu anlamlardan yola çıkarak ayette kastedilen şeyin, üreme hücrelerinin geçirdiği evreler ve bu evrelerin sonucunda oluşan olgun üreme hücrelerine atıf olabileceği kanaatindeyiz. Çünkü sperma ve yumurta hücresi uzun bir gelişim ve olgunlaşma dönemlerinin sonucunda üretilirler. Şu anda, bir ejakulat sonunda hazneye boşaltılan meni içerisinde 250-300 milyon sperm bulunduğu bilinmektedir. Bunlardan bir kısmı henüz mehbildeyken ölmekte, bir kısmı rahim girişinde, bir kısmı da rahim içerisinde karşılaştıkları fiziki ortamın şartlarına uyum sağlayamama neticesinde, bir kısmı da zayıflıkları sebebiyle hareket etme kabiliyetinden yoksun oldukları için ölmektedir. Yumurtaya ulaşan 250-300 milyon spermden sadece bir tanesi ovumun/yumurtanın kalın duvarını geçip içeri girebilmekte yani onu dölleme şansına sahip olabilmektedir.[412] Bu hücrelerden, en özlü ve en nitelikli olanları dölleyebilme veya döllenebilme şansı kazanmakta ve bu süreç adeta bir fabrikanın çalışma sistemi gibi organize bir şekilde işlemektedir. Söz konusu ayet hakkında müfessirlerin büyük kısmı buradaki ifadenin erkeğin sırt ve kadının kaburga kemiklerinden çıkan üreme sıvısı olarak beyan etmişler ve detaylı açıklama yapmamışlardır.[413] Biz ise, ayetteki *min* edatının bir manasının olması

---

407 Şeftalioğlu, *Genel-Özel İnsan Embriyolojisi*, s.s 13-20; Tekelioğlu, *İnsanın Üremesi ve Gelişmesi*, 17; Kerse, *İnsan Embriyolojisine Giriş*, s.s 66-70.
408 Moore, *Klinik Yönleriyle İnsan Embriyolojisi*, s. 20.
409 Kayalı, *İnsan Embriyolojisi*, s.s 13-16.
410 Kamer 54/49.
411 İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 738.
412 M. Zeki Duman, *Kur'ân-ı Kerîm ve Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı ve Tüp Bebek Hadisesi*, İzmir, Nil Yayınları, 1991, s. 11.
413 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VIII, s.s 200-201; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, VI, s. 362; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, XXI, s. 105; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV, s. 90; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâturidî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân,* İstanbul, Dâru'l-Mîzân, 2005, XI, s. 282; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XXI, s. 124; Tabatabâî, *el-Mîzân*, XVI, s. 255.

gerektiği kanaatindeyiz. *Min* edatıyla hem *mâ-i mehîn* denilen üreme sıvısı hem de *min sülâle* denilen bu özlü yapı sınırlandırılmıştır. Yani ayet, "mâ-i mehînden/üreme sıvısının özlü yapısından yaratılmaya başlandı"yı kastetmiş olabilir. İşte yukarıda anlattığımız gibi milyonlarca spermden yalnızca bir tanesinin hiç zarar görmeden seçilip zorlu yolculuğu geçebilmesi ve yumurtayı dölleyebilmesi ayette sülâle/öz olarak verilmesi günümüz modern ilmin verileriyle tam bir uyum halindedir. Zira Kıyamet 75/37'de de نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنٰىۙ "akıtılan bir meniden nutfe" ifadesinde de *min* edatıyla meninin tamamı değil belli kısmı olduğu ifade edilmiştir. Şu halde, ayetlerde "meni" ve "mâ-i mehîn" olarak zikredilen şeyler ile nutfe, birbirinin aynısı değildir. Nutfe, meninin içerisinde bulunan sperm hücresinin ismi, meni de hem spermayı hem de spermayı meydana getiren, hem de onun canlılığını muhafaza eden ve onu içerisinde taşıyan sıvının adı olmalıdır. Nitekim günümüzdeki araştırmaların bize verdiği bilgilerde, üreme sisteminin muazzam bir şekilde çalıştığı ve üreme hücrelerinin çok geniş bir sorgulanma ve gelişim dönemi sonucunda olgunlaşarak döllenebilmeye hak kazandığını göstermiştir.

Ayetlerde anlatılan, *mâ-i mehîn, menî, mâ-i dâfik* ifadeleri modern embriyolojide şöyle karşılık bulmaktadır. Bir insanın ejakulatı ortalama 3,3-3,5 cc bir hacme sahiptir.[414] 250-300 milyon elemana yani spermaya sahip olan bu sıvıdaki spermalar milimetrenin %1'i kadardır.[415] İnsanda spermaların yaşam süresi, kadın vücudunda 2-3 gün kadardır. Erkeğin husyesinde yüz milyonlarca meni/sperma hayvancığı salgılanmaktadır. Her meni hayvancığı dikkatlice incelendiğinde adeta bir füze mermisine benzediği görülmektedir. Çelik miğfere benzeyen başı vardır. Boynu kısa ve kuyruğu uzundur. Kuyruğu ile hareket eder. Bu çelik miğferli hayvancığın başı 5 mikrondan daha büyük değildir. Bir mikron metrenin milyonda biridir. Babadan oğula ya da kıza bütün veraset sırlarını taşıyan 23 çift kromozom burada bulunmaktadır.[416]

Bu yapıya sahip meni/üreme sıvısı, 300 milyon elemana sahip dev bir ordu gibidir. Bu milyonlarca spermanın hepsi yumurtayı dölleyecek durumda değildir. Bunların %20'si döllenme gücünden yoksundur. Bir kısmı anne rahmine ulaşmadan ölmektedir. Aynı zamanda yumurta iki kanaldan birinde bulunmaktadır ve sperm

---

414 Kayalı, *İnsan Embriyolojisi,* s. 16.
415 Alparslan Özyazıcı, *Hücreden İnsana*, İstanbul, Yeni Asya Yayınları, 1979, s. 8.
416 Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı,* s.s 59-60; Moore, *Klinik Yönleriyle İnsan Embriyolojisi,* s.s 19-20.

yumurtanın hangi kanalda olduğunu bilemediğinden ters yola girenler de ölmektedir. Yine sperm yumurtaya varabilmek için zamanı da iyi ayarlamak zorundadır. Aksi takdirde yaşayamaz. Yumurta 24 saatten daha çok yaşayamaz. Dahası onun verimlilik süresi sadece 12 saattir.[417] Birlikte yola çıkan bu dev ordudan en dayanıklı olan 1000 tanesi yumurtaya ulaşmayı başaracaktır. Bunların içinden de tek bir tanesi yarışı kazanabilecek ve yumurtanın kalın duvarını delerek onu döllemeyi başaracak, diğerleri ise ölecektir. Yukarı da bahsettiğimiz gibi bu yolculuğa çıkmadan önce pek çok gelişim aşamaları geçiren spermalara birçok yapı yardım etmektedir. Bir yumurtanın döllenmesi için her seferinde yaklaşık 250-300 milyon sperm hücresi hazır hale getirilir. Bu sayı oldukça yüksek görünse de böyle olmasının önemli bir nedeni vardır. Bu neden ise, anne bedenine giren spermlerin büyük bölümünün yolda ölmesidir. Yumurtaya ulaşabilenlerin sayısı ise yukarıda bahsettiğimiz gibi yaklaşık 1000 tanedir. Bu sayıdan sadece bir tanesi yumurtanın kabuğunu eriterek içeri girebilecek ve döllenmeyi gerçekleştirebilecektir.

Şimdi de ayetlerde yer alan mâ-i mehîn ve mâ-i dâfık ifadesi hakkında biraz bilgi vermek faydalı olacaktır. Vahiyde, *mâ-i mehîn* kalıbı Secde 32/8 ve Mürselât 77/20 olmak üzere iki ayette gelmiştir. Mürselât 20. ayette şöyle buyrulmaktadır;

اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَاۤءٍ مَه۪ينٍۙ

"Sizin yaratılış sürecinizi basit ve zayıf bir sıvıdan başlatmadık mı?"

Mehîn kelimesi, *hakir, değersiz, önemsiz şey, hor, zelil zayıf, az şey* manalarına gelmektedir.[418] Ayet hakkında müfessirlerin büyük kısmı mâ-i mehînin, zayıf ve hakir olan *nutfe* olduğunu söyleyerek fazla bir açıklama yapmazken[419] diğer bir kısmı da ayetteki lafızdan kastın üreme sıvısı olduğunu beyan etmişlerdir.[420] Biz ise, ayetlerde anlatılan mâ-i mehîn'nin, içerisinde sperma barındıran meni sıvı olduğunu ve hakir, zelil gibi anlamlarından ziyade "*az miktarda sıvı"* manasına geldiği kanaatindeyiz. Çünkü yukarıda da izah ettiğimiz gibi erkek üreme hücreleri çok kompleks ve bir o kadar da muazzam bir gelişme ve olgunlaşma dönemi geçirmektedirler. Bu geçirdikleri dönemden sonra da ancak çok azı hayatta kalarak

---

417 Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı*, s. 64.
418 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VIII, s. 391; Zâvî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, IV, s. 293.
419 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIII, s. 594; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, VIII, s. 322; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XXX, s. 272; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, s. 159; Kâsımî, *Tefsîru'l-Kâsımî*, XVII, s. 6023; Cevherî, *el-Cevâhir*, XIV, s. 362.
420 Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili,* VIII, s. 477; Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri,* X, s. 271.

dışarıya atılmakta ve yumurtayı dölleyebilecek nitelik kazanmaktadır. Bu süreçleri de ayette bahsedilen mâ-i mehînde geçirirler. Bu sebeple bu sıvı hakir, zelil ya da olumsuz mana taşıyan bir anlamda değil, nitelikli ve üreme hücresi oluşturabilecek birçok özelliği içinde barındıran bir sıvı manasında düşünülmelidir. Zira spermalar bu sıvının içerisindeki yardımcı elemanlar sayesinde hayat kazanmakta ve dünyadaki insan üreme sistemi bu sıvılar yardımıyla yüzyıllardır devam etmektedir.

Kur'ân'da Târık 86/ 5-6. ayetlerde yer alan *mâ-i dâfık* ise; meni sıvısının bir başka özelliğini dile getirmektedir. Ayet şöyle buyurmaktadır:

فَلْيَنْظُرِ الْاِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَۜ خُلِقَ مِنْ مَٓاءٍ دَافِقٍۙ

"İnsanoğlu neden yaratıldığına bir baksın: o (üreme organlarından) fışkıran hayat tohumları içeren basit bir sıvıdan yaratıldı"

Ayette yer alan دَافِقٍۙ *dâfık* kelimesi, *süratle akan, dışarı akıtılan, dökülen, fışkıran, patlayan* anlamlarına gelmekte ve tek bir defada gelmeye ya da toplu olarak gelme manasında *câû dufgatun* kullanılmakta, süratli deve anlamında *baîrun edfagu* gibi kalıplar da kullanılmaktadır.[421] Müfessirlerin büyük kısmı buradaki *mâ-i dâfık'*ten kastın, erkeğin sulbü ile kadının kaburga kemikleri arasından çıkan üreme sıvısı yani *meni*[422] olarak açıklamıştır. Bir kısmı da buradaki lafzın sadece erkeğin sulbünden çıkan meni olduğunu ve rahme ulaşan bu sıvıdan insanın oluşmaya başladığını izah etmiştir.[423] Bir kısmı da buradaki meselede, insanın atılan bu sıvının tamamından değil, bir kısmından yani atılan meni içindeki milyonlarca spermden sadece birinin yumurtayı aşılamasının anlatılmak istendiğini belirtmiştir.[424]

Tüm bu yorumlar doğru olmakla birlikte ayette anlatılmak istenen meselenin, insan üreme sıvılarındaki hızlı hareketliliğin ve vücuttan dışarı atılma dönemlerinin anlatılmak istendiği kanaatindeyiz. مَٓاءٍ *mâ'* kelimesi ise *su* anlamına gelmekte, fakat

---

421 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, s. 379; İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 552.

422 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIV, s. 292; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, VIII, s. 396; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, XXX, s. 115; Nîsâbûrî, *Garâibu'l-Kur'ân*, XXX, s.s 79-80; s. 194; Hüseyin Hân, *Fethu'l-Beyân*, X, s. 305; Muhammed Alî Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, çev: Sadreddin Gümüş ve Nedim Yılmaz, İstanbul, Ensar Neşriyat, 1995, III, s. 545; Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III, s. 255; Kâsımî, *Tefsîru'l-Kâsımî*, XVII, s. 6123; Cevherî, *el-Cevâhir*, XXVI, s. 127; Ebû Suûd Muhammed b. Muhammed Amâdî, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire, yy, trs, IX, s. 141; Züheylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, XV, s. 456; Tabatabâî, *el-Mîzân*, XX, s. 291.

423 Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XXXI, s.s 127-129; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kurân*, XX, s.s 4-6; Hererî, *Hadâıku'r-Ravh ve'r-Reyhân*, XXXI, s. 323.

424 Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IX, s. 109; Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, X, s. 411; Mehmet Okuyan, *Kısa Surelerin Tefsiri*, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2010, I-II, s.s 310-311.

bu su her canlı şeyin yaratıldığı[425] su anlamında değil, Furkân 25/54 ve Mürselât 77/20'deki gibi insanın yaratıldığı sıvı yani sperma ve yumurtayı içinde barındıran meni sıvısı olduğu kanaatindeyiz.

Aynı zamanda üreme sıvıları, içlerinde barındırdıkları spermaları ya da yumurtayı birleştirmek için vücuttaki birçok mekanizmanın yardımıyla o sıvıyı dışarı atmaktadır. Târık suresinin 6. ayetinin de bu olaya atıfta bulunduğu kanaatindeyiz. Ayette bahsedilen bu olgu erkeklerde ejakulat aşamasında, kadınlarda ise her ay regl dönemlerinde gerçekleşmektedir. Bu nedenle de ayetteki sıvıdan maksat, insanın yaratılış sürecinin başlamasını sağlayacak hazırlık aşaması olmalıdır. Bu sıvının dışarı atılmasıyla beraber annenin rahim kanalında birleşen sperm ve yumurta eğer fertilizasyon yani döllenme gerçekleşirse zigot halini alacak ve insan oluşumu başlayacaktır. Yine ayette *min* edatının kullanılması, önceki ayetleri açıklarken söylediğimiz gibi, üreme sıvılarındaki her maddenin etkisiyle değil, içlerinde barındırdıkları olgun, gelişmiş ve nitelikli sperm ve yumurtanın birleşmesiyle insan oluşumunun başladığını anlatmaktadır. Söz konusu ayet aynı zamanda üreme hücrelerinin menşei hakkında da bize yol göstermektedir. Bu konu daha ayrıntılı şekilde ileride izah edilecektir.

2. Kadının nutfesi

Kadının üreme sıvısı olup olmadığı çok eski devirlerden itibaren, tartışma konusu yapılmıştır ve İslam dışı çevrelerde bu tartışma yirminci asra kadar devam etmiştir. Aristo dahil bir kısım Yunan bilginleri kadının üreme sıvısının olmadığını iddia etmiştir ve çocuğun sadece erkeğin sıvısından meydana geldiğini savunmuşlardır. Çocuğun meydana gelmesinde kadının rolünün, sadece ceninin oluşup gelişmesinde bir kültür olduğu fikrini ileri sürmüşlerdir. Yine Yunanlı tıp bilginlerinden, Calinos ve onun gibi düşünürler, birincilerin savundukları tezin aksine, tabiatı bakımından erkeğin menisinden farklı olmakla beraber, kadının da menisinin olduğunu savunmuşlardır. Bu tartışma zamanımıza kadar böylece devam etmiştir. Kur'ân'da ise; kadının menisinin mevcut olduğu ayetlerde açık bir şekilde belirtilmemiş; ancak spermle yumurtanın birleşmesi olgusunu İnsân 2. ayette *nutfe-i emşâc* (karışık nutfe) olarak belirtmiş; yine "Biz sizleri bir erkek ve bir dişiden

---

425 Enbiyâ 21/30.

yaratttık" (Hucurât 49/13),[426] ve dahası *nefs-i vâhide* yani tek canlı hücre (bilim diliyle zigottan) yarattık gibi ifadelerle insanın yaratılışında her iki cinsin de etkisi olduğu ve bu süreçteki etkilerin adil bir şekilde dağılım gösterdiğini beyan etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de insanın yaratılışının başlangıç aşaması olarak *nutfe* tabirinin kullanıldığından bahsedilmişti. Vahiyde geçen *nutfe* ifadesi, hem erkeğin üriner sistemindeki sperme hem de kadının üriner sistemindeki yumurtaya karşılık gelmektedir. Kur'ân'da, Nahl 16/4; Kehf 18/37; Hacc 22/5; Mü'minûn 23/12-14; Fâtır 35/11; Mü'min 40/ 67; İnsân 76/2; Abese 80/19. ayetlerinde kullanılan nutfe tabiri her iki cinse de şamil kullanılmıştır. Misal olarak İnsân suresinin 2. ayetinde;

اِنَّا خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ اَمْشَاجٍۗ نَبْتَل۪يهِ فَجَعَلْنَاهُ سَم۪يعًا بَص۪يرًا

"İnsanoğlunu katmerli bir karışım olan hayat tohumundan Biz yarattık, sınava tabi tutmayı diledik ve ardından ona işitme ve görme yeteneği verdik."

Yine insanın yaratılışında erkek ve kadının eşit payı olduğu Hucurât 13. ayette şöyle dile getirilmektedir:

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَاُنْثٰى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَٓائِلَ لِتَعَارَفُواۜ اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰيكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ خَب۪يرٌ

"Ey İnsanlık! Elbet sizi bir erkekle bir dişiden yaratan Biziz; derken sizi kavimler ve kabileler haline getirdik ki tanışabilesiniz. Elbet Allah katında en üstününüz, O'na karşı sorumluluk bilinci en güçlü olanınızdır, şüphe yok ki Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır."

Kur'ân'da yer alan ayetlerle konuya baktığımızda Allah'ın her şeye ölçü ve nizam koyduğu gibi insanın oluşumuna da o derece hassas denge koymuş olduğu görülmektedir. Şu anki bilgilerimize göre insanın oluşumunda erkek ve kadının adil rol oynadığı bilinmektedir. Fakat bundan çok kısa bir zamana kadar insanın oluşumu hakkında yanlış denebilecek bazı bilgiler yer almaktaydı. Mesela ilk dönem embriyologları spermin minyatür bir insanı içerdiğini, anne rahmine ulaştığında ise büyüyüp geliştiğini ya da spermin rahme ulaştıktan sonra yumurta benzeri bir yapıya dönüştüğünü ve bu yapıdan embriyonun gelişiminin başladığını savunmuşlardır.[427] Bu bilgilerden daha yanlış hatta hurafe ve uydurma diyebileceğimiz birçok bilgi yüzyıllarca kabul görmüştür. Fakat Kur'ân'da insanın yaratılması hakkında yer alan

---

426 Duman, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı,* s. 19.
427 Moore, *Klinik Yönleriyle İnsan Embriyolojisi*, s.s 9-10.

bilgiler, embriyoloji ilminin daha yeni keşfettiği birçok bilgiyi içinde barındırmaktadır. Vahye göre insan, erkek ve kadının adil rol paylaşımında bulunduğu olayın sonucunda oluşmaktadır.

Embriyoloji ilminin kabul gören verilerine bakıldığında kadının nutfesi, yani yumurtalık/oosit/ovum hücresi insan vücudundaki en büyük hücredir. Çapı 120-140 mikrona ulaşmakta ve kadın ergenliğe erdikten bitimine kadar her ay rahminde bir yumurta oluşmaktadır. Daha da ilginci kız çocuk daha anne karnında iken yumurtalıklarında 6.000.000 olgunlaşmamış yumurta bulunmaktadır. Fakat bu yumurtaların çoğu dünyaya gelmezden evvel körelmekte ya da ölmektedir. Bu körelme sonucu çocukluk yıllarında 40 binden az yumurta kalmaktadır. Ergenliğe ulaşınca 30 bin kadarı kalmakta ve nihayetinde bunlardan sadece 400 kadarı üreme döneminde ovulasyon sonucu dışarı atılabilmektedir. Böylece yumurtalıklarda büyüyüp de olgunlaşarak rahme ulaşanların sayısı kadının hayatı boyunca 400'ü aşamamaktadır.[428]

Yumurta hücresi aynı sperm gibi çoğalma, büyüme ve olgunlaşma evreleri geçirmektedir. Onun olgunlaşması follikül adı verilen bir kesecik içinde olmaktadır. Follikül, yumurta hücresinin korunduğu yerdir. Yumurta hücresinin ilk ana hücresi *Oogonium* adını almaktadır. Çoğalma döneminde oogoniumlar mitos ile bölünerek çoğalırlar. Yeni doğmuş kız çocuğunda oogonıum sayısı bellidir, buna doğumdan sonra yeni oogoniumlar eklenememektedir. Fötal hayatta oluşmuş olan oogoniumlar ancak ergenlik çağından sonra büyüme dönemine girmektedirler. Bunun nedeni de her ay ancak bir tek yumurtanın olgun duruma geçebilmesidir. Büyüme devrinde ortaya çıkan hücreye *Oosit I* adı verilmiştir. Oogenesis'de olgunlaşma dönemi birbirini izleyen iki bölünme ile karaterize edilmiştir. Fakat ilk bölünme sonunda ortaya çıkan hücrelerden bir tanesi büyük olup *Oosit II* adını almakta, diğeri ise ona oranla çok küçük olup hemen hemen hiç stoplazma içermemektedir. Bu küçük hücreye *Polosit I* adı verilmiştir. İkinci olgunlaşma bölünmesinde Oosit II'den yine biri büyük, diğeri küçük iki ayrı görünüşlü hücre oluşmaktadır. Büyük olan ovum/nutfe, küçüğü ise Polosit II'dir. Polosit I'in bölünmesi sonucu tekrar iki küçük hücre oluşabilir. Bu nedenle olgunlaşma bölünmeleri sonunda bir büyük hücre ovum/nutfe ile üç küçük hücre oluşmaktadır. Bu hücrelerden sadece ovum

[428] Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı*, s. 68; Moore, *Klinik Yönleriyle İnsan Embriyolojisi*, s. 20.

gelecekteki yavruyu meydana getirebilecek durumdadır. Diğer üç hücre ise, gelişim gösterme yeteneğinden yoksundur. Buna karşılık spermiogenesisde bir spermatogoniumdan dört tane olgun, birbirine eşit ve her biri dölleme yapabilme yeteneğinde dört tane spermium gelişmektedir. Fakat oogenesisde bir oogoniumdan bir tek ovum ile üç tane küçük gelişmemiş ve döllenme yeteneğinden yoksun hücre meydana gelmektedir. Bunun nedeni de, gelişecek yavru için çok gerekli olan vitellüsün tek bir hücre içinde toplanmasını sağlamaktır.[429]

Bu aşamaların gerçekleşmesinde birçok hücre ve salgılanmış sıvılar rol oynamaktadır. Yumurta hücresi adeta etrafı sağlam duvarlarla sarılmış kale gibi bu sıvı ve hücreler tarafından korunmaktadır. Aynı spermayı koruyan meni sıvısı gibi yumurtayı koruma altına alan sıvılarda vardır. Bu nedenle ayetlerde geçen *mâ-i mehîn/az su* kavramının kadının yumurtasını geliştirmek ve korumakla görevli sıvılar için de atıf olduğu kanaatindeyiz. Zira bu sıvılar sadece yumurtayı geliştirmek ve korumakla görevli değillerdir, aynı zamanda her ay rahimde olaylanan yumurta hücresini, rahmin kanalına ulaştırma, orada spermle birleşmede geçirdiği vakitte gerekli enzimleri karşılama, spermle buluşma durumunda birleşmelerine yardım etme ve eğer fertilize olunmayacaksa vücuttan dışarı atılmasına yardımcı olma görevleri de vardır. Nihayetinde, ayetteki *mâ-i mehîn* kadında yumurtanın/nutfenin olaylanmasını sağlayan sıvıyı da kapsar denilebilir.

Graff folükülünden her ay atılan hücre işte yukarıda bahsedildiği ovum/oosit II/yumurta hücresidir. Yalnız kromozomları tam olarak haploid olmamıştır. Spermin sahip olduğu 23 çift kromozoma yumurta da sahiptir ve ikisinin birleşmesiyle 46 çift kromozom olan yumurta, ancak spermle döllendikten sonra meydana gelmektedir. Dişi germ hücresi ister oosit II, ister ovum halinde olsun besin maddesinden çok zengin ve hareketsiz bir hücredir. Gebelik olup rahme yerleşene kadar zigota lazım olacak bütün besin maddelerine sahiptir. Protein, karbonhidrat, yağ, lipid, tuz ve lipokrom pigmentinden zengindir. Yine etrafında bol miktarda mitokondri gözlenmiştir. Döllenmemiş oosit II, sonunda ölmekte ve dışarı atılmaktadır. Ömrü ortalama 24-48 saattir.[430]

---

429 Kayalı, *İnsan Embriyolojisi,* s.s 20-21; Tekelioğlu, *İnsanın Üremesi ve Gelişmesi,* s.s 31-32; Kerse, *İnsan Embriyolojisine Giriş,* s.s 17-25; Şeftalioğlu, *Genel-Özel İnsan Embriyolojisi*, s.s 45-50.

430 Kerse*, İnsan Embriyolojisine Giriş,* s. 25.

Görüldüğü üzere bir yumurta hücresinin olgunlaşması birçok aşamanın art arda gerçekleşmesi ile mümkün olmaktadır. Yumurta yani vahyin diliyle nutfe ana hücrenin olgunlaşması ve bir üreme hücresi haline gelebilmesi için ilk önce bir mitoz ve iki mayoz olmak üzere bölünmeler gerçekleşir. Ancak belli bir sıralamada olan bu bölünmelerde hiçbir şaşma olmaması gerekmektedir. Çünkü bölünmeler sonucunda hücredeki kromozom sayılarında değişiklik meydana gelmekte ve farklı hücre tipleri oluşmaktadır. Tıpkı erkek üreme hücresinde olduğu gibi kadınlarda da ana yumurta hücrelerinde 46 kromozom sayısı, bu bölünmeler sonucunda 23'e inmektedir. Yumurta hücresinde meydana gelen mitoz ve mayoz bölünmeler sonucunda üç tane küçük ve bir tane büyük (asıl yumurta) meydana gelmektedir. Küçük olanlar besin yetersizliğinden ölürken, büyük olan hücre bazı değişiklikler geçirerek yumurtayı meydana getirir. Böylece bir yumurta hücresi aynı sperm gibi birçok aşamalardan geçerek oluşmaktadır. Bu aşamalardaki tüm dengeler hassas teraziyle tartılmakta ve insan oluşumu için gerekli yumurta bu hassas dengeler dahilinde oluşturulmaktadır. Erkek nutfesi de aynı aşamalardan geçmektedir ve o bölümü anlattığımız zaman da dile getirdiğimiz gibi Secde suresi 8. ayette geçen *sülâle/öz* kavramı, erkek üreme hücresinin seçilim aşamaları ve sonucundaki hücreye atıf yaptığı gibi, kadın üreme hücresinin seçilim aşamaları ve sonundaki yumurta/nutfeye de atıf yapmış olduğu kanaatindeyiz. Zira anlattığımız aşamalar sadece bizim bu anlattığımızdan ibaret değildir. Aksine birçok detayı içinde barındırmaktadır fakat sınırlı ve öz bir şekilde bilgi verilmek zorunda olunduğundan çoğu detay bilgi geçilmek zorunda kalınmıştır.

Şimdi de Târık suresi 86/6. ayetin yumurta hücresi için ne ifade ettiğini açıklamaya çalışalım;

خُلِقَ مِنْ مَٓاءٍ دَافِقٍۙ

"O, (üreme organlarından) fışkıran hayat tohumları içeren basit bir sıvıdan yaratıldı."

Ayette geçen dâfık kavramının, *süratle akan, dışarı akıtılan, dökülen, fışkıran, patlayan* anlamlarına geldiği dile getirilmişti. Mâ/su, ifadesinin ise, herhangi bir su olmadığı, sperm ve yumurtanın yaşaması için gerekli tüm maddeleri içinde barındıran sıvı olduğu izah edilmişti. Ayetin yumurta hücresi için ne anlama geleceği konusunda şunlar söylenebilir. Yumurta ana hücresi folikül denilen keseciklerin içinde bulunmaktadır. Folikül oluşumu yaklaşık olarak 14 gün devam etmektedir. Bir

hipofiz hormonu olan FSH (folikül uyarıcı hormon) kan yoluyla yumurtalıklara gelmektedir. Bu hormonun yumurtalıklarda folikülün oluşumu, gelişimi ve folikül içindeki ana hücreden yumurtanın meydana gelmesini sağlama gibi görevleri vardır. Aynı zamanda östrojen hormonu da salgılanmasına neden olur. Her ay bu hazırlıklar gerçekleşmektedir. Luteal evre denen evrede yumurtayı taşıyan folikül keseciği çatlamakta ve yumurta serbest hale geçmektedir. Bu noktada yumurtalık ve rahim arasındaki tüp şeklinde olan fallop tüpleri devreye girmektedir. Yumurtalıklardan boşluğa bırakılan yumurta hücresi, fallop tüpünün fimbria tüycükleri sayesinde yakalanmakta ve spermle buluşacakları yere götürülmektedir.[431] İşte ayette anlatılan "*atılan/fışkıran su*" olgunlaşmış yumurta hücresinin içinde bulunduğu keseciğin çatlaması ve yumurtanın dışarı atılmasına atıf olduğu kanaatindeyiz. Tıpkı sperm hücrelerini barındıran meninin her ejakulatta dışarı atılması gibi, yumurtada da her ay yukarıda anlattığımız olayla yumurtalıklardan rahim kanalına atılmakta ve belli süre burada aşılanmayı beklemektedir. Zira ayetin devamında bu sıvının menşei hakkında bilgi verilmektedir. Bu nedenle de ayetteki atılan/fışkıran sudan kastın, hem erkeğin hem de kadının üreme sıvılarındaki dışarı atılma durumuna atıf olduğu kanaatindeyiz.

3. Karışık Nutfe (Nutfetun Emşâc)

Kur'ân-ı Kerîm'de insanın yaratılış aşamasının başlangıcını oluşturan nutfe ve onu çevreleyen sıvılardan bahsedilmesine ek olarak İnsân suresinin 76/2. ayetinde *Nutfet-u emşâc* tabiriyle, nutfenin bir başka özelliği verilmiştir. Söz konusu ayet şöyledir:

اِنَّا خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ اَمْشَاجٍۗ نَبْتَل۪يهِ فَجَعَلْنَاهُ سَم۪يعًا بَص۪يرًا

"İnsanoğlunu katmerli bir karışım olan hayat tohumundan Biz yarattık, sınava tabi tutmayı diledik ve ardından ona işitme ve görme yeteneği verdik."

Ayette geçen emşâc kelimesi, *bir şeyi karıştırmak, iki rengin karışması, erkek ve kadının üreme sıvılarının karışması*[432] gibi anlamlara gelmektedir. Müfessirlerin büyük çoğunluğu ayetteki *emşâc* kelimesini, *karıştırmak, karışım* anlamına gelen *hale-da* ile karşılamışlardır. Onlara göre ayetteki *emşâc*, karışık manasına gelmektedir. Fakat bu karışımın unsurları hakkında farklı şeyler söylemişlerdir. İbn Abbâs,

[431] Kayalı, *İnsan Embriyolojisi*, s. 22.
[432] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, s. 194; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VIII, s. 290; İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 1380; Sarı, *el-Mevârid*, s. 1437.

nutfetun emşâc lafzını, erkeğin beyaz ve kıvamlı menisi ile kadının sarımsı ve daha az kıvamlı suyunun birbirine karışması olarak açıklamış ve bu iki karışımdan çocuk oluştuğunu söylemiştir. Buna karşılık İbn Mesûd *emşâcı*, nutfenin içindeki lifler veya temeldeki yapısal unsurlar olarak tefsir etmiştir. Diğer taraftan Katâde ve İkrime *emşâc* kelimesini, nutfenin rahimdeki alaka, mudğa gibi farklı aşamalarına hamlederken, Mücâhid nutfenin değişik renkleri şeklinde izah etmiştir. Bu yorumlara eserlerinde yer veren birçok müfessir vardır.[433] Bir kısım müfessir ise; ayetteki *emşâc* lafzının kadın ve erkeğe ait iki suyun karışımını anlattığını dile getirmiş ve bu sıvıların mahiyeti konusunda herhangi açıklama yapmamışlardır.[434] Bu yorumlardan yola çıkarak ayetteki *nutfetun emşâc* lafzının iki manaya gelebileceği kanaatindeyiz. Birincisi; çoğunluğun kabul ettiği görüş olan, erkek ve kadının sularının karışmasıdır ki bu durum izah edilecektir. İkincisi ise, sperm ve yumurtanın içinde bulundukları kompleks yapıdaki sıvılara atıf olabileceğidir.

Birinci görüşün modern embriyolojideki açılımı şöyledir:

İnsanın oluşumu, döllenme/fertilizasyon olayı ile gelişmeye başlamaktadır. Döllenme, hareketli olan spermin hareketsiz olan yumurtayı bulup onun içine girmesi olayıdır. Yumurtalıklardan olgunlaşarak boşluğa bırakılan yumurta hücresi, daha önce de belirtildiği gibi fallop tüpü denilen özel bir yapı tarafından yakalanır. Eğer yumurtalık tarafından bırakılan yumurta hücresi fallop tüpü tarafından yakalanmazsa, annenin diğer organlarının arasına düşer ve hiçbir şekilde spermle karşılaşamaz. Fallop tüpü, spermle yumurta hücresinin buluşma yeridir. Bu görevi yerine getirmek için fallop tüpü iki hareket yapmaktadır. Birinci hareket, ovulasyonda atılan yumurta hücresi üzerinde öne ve arkaya süpürme hareketi yaparak oluşturdukları periton sıvısı ile rahmin fallop tüplerinin infundibulum yöresine taşımak ve tüpün içinde spermle buluşacağı yer olan ampulla bölgesine kadar getirmektir. Ampulla, fallop tüpünün 1/3 distal kısmına denmektedir. İkinci hareket ise, spermi rahim boşluğundan alıp yumurta hücresi ile buluşacağı yere getirmektir. Spermlerin

---

433 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIII, s.s 532-536; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, VIII, s. 300; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XXX, s. 236; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, s.s 120-121; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, XXIX, s. 160; Muhammed Alî Tâhâ ed-Dürer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve İrâbihî ve Beyânihî*, Beyrut, 2009, yy, X, s.s 337-338; Ebû Suûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, IX, 70; Bikâî, *Nazmu'd-Dürer*, VIII, s.s 261-262.

434 İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXIX, s. 347; Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, III, s. 317; Kâsımî, *Tefsîru'l-Kâsımî*, XVII, s. 6009; Hüseyin Hân, *Fethu'l-Beyân*, X, s. 165; Tabatabâî, *el-Mîzân*, XXIX, s. 135.

fertilizasyon yani birleşmenin olacağı bölgeye ancak 250-300 adedi ulaşabilmektedir. Ulaşamayanların büyük kısmı bu uzun yolculukta dejenere olmaktadır.[435]

Öncelikle her iki yumurtalığın yanında bulunan fallop tüpü yumurtalıklardan bırakılan bütün yumurtaları toplamaktadır. Fallop tüpünün kolları yumurtlama zamanına göre hareket etmektedir. Yumurtlama zamanı yaklaştıkça, fallop tüpünün kolları açılmakta ve yumurtayı kavrayacak şekilde süpürücü hareketler yapmaya başlamaktadır. Tam yumurtlama anında ise yapılan bu hareketlerin sayesinde yumurtanın fallop tüpünün yüzeyine düştüğü görülmektedir. Fallop tüpünün içi tüycüklü yapıdadır. Yumurta bu tüycüklerin doğru hareketi sayesinde spermle buluşacağı yere çekilir. Yumurtanın etrafı onun için parlak bir taç mesabesinde olan birtakım hücreler tarafından sarılıdır. Bu taca *Corona Rediata* denmektedir. O bu ışınsal yapısıyla milyonlarca spermi kendine çekmektedir.[436] Bu arada fallop tüpü ikinci görevi olan spermi yumurtanın yanına getirmek için folikül hücrelerini devreye sokmaktadır.

Yukarıda bahsedildiği gibi döllenmenin gerçekleşeceği yer olan fallop tüplerinin ampullasına 300-500 kadar sperm ulaşabilmektedir. Fakat bunların hepsi, dölleme kapasitesine sahip değildir. Kapasitasyon denilen ve yaklaşık 8 saat süren bir kondisyon kazanma dönemi geçirirler. Bu sürede hiçbir yapısal değişiklik olmamakta sadece spermler daha aktif olmaktadır. Kapasite olmuş spermler, ampullada bekleyen yumurta etrafındaki corona rediata hücrelerine temas ettikleri zaman akrozomlarında yapısal değişiklik yaşanmaktadır. Spermlerin başı üzerindeki hücre zarı ve akrozom dış zarı, birçok yerinden erir, yırtılır ve pek çok delikler oluşur. Bu deliklerden, döllenmeye yardımcı olacak akrozom enzimleri salınır.[437] Bu enzimlerin, hiyalurodinaz ve proteolitik enzimler olduğu bilinmektedir.[438]

Spermler yumurtanın dış tabakası olan corona radiatayı geçerlerken, akrozom enzimlerinde hiyalurodinaz salınarak, yumurta hücresi etrafındaki hücreler uzaklaştırılır ve bu hücreler arasından spermlere yol açılır. Ayrıca spermlerin kuyruk hareketleri de bu dış tabakayı aşmada etkilidir. Yine spermler yumurtanın dış tabakasına ulaştığında, spermlerin dış zarı, burada kendini tanıyan özel bir alıcı

---

435 Şeftalioğlu, *Genel-Özel İnsan Embriyolojisi,* s.s 71-73.
436 Tekelioğlu, *İnsanın Üremesi ve Gelişmesi,* s.s 39-41; Kayalı, *İnsan Embriyolojisi,* s.s 34-36; Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı,* s.s 68-75.
437 Şeftalioğlu, *Genel-Özel İnsan Embriyolojisi,* s. 73.
438 Kerse, *İnsan Embriyolojisine Giriş,* s. 89.

protein ile bağlanır. Bu bağlanma ile birlikte spermlerin koruyucu kılıf olan akrozomun zarı erir. Aynı zamanda yumurtanın zarı da, spermleri kendisine çekmek için gerekli bir madde olan fertilizin maddesini salgılamaktadır. Bu molekül spermlerin hareket yeteneğini artırarak, onların yumurta zarı ile kolay tepkimeye girmesini sağlamaktadır. Corona radiata engelini aşan spermler, zona pellusida denilen yumurtayı içinde barındıran zarlı yapıya yapışırlar. Spermlerin yumurta zarına değmesi ile birlikte yeni maddeler devreye girmekte ve yeni işlemler gerçekleşmektedir. Yine bu arada yumurtaya değen sperm anti-fertilizin denilen bir madde salgılayarak, yumurtanın salgıladığı fertilizin maddesini etkisiz hale getirmektedir. Böylece yumurtaya ilk ulaşan sperm, diğer spermlerin yumurtaya gelişini durduracaktır. Aynı zamanda ilk spermin yumurtaya ulaşmasıyla, zona reaksiyonu denilen ve diğer spermlerin geçişine izin vermeyen bir olay da meydana gelmektedir. Bu reaksiyonda, yapısal ve fiziksel değişiklikler meydana gelerek zona pellusida diğer spermlere karşı geçirgenliğini kaybetmektedir.[439] Yumurta hücresini saran zar, sperm hücresinin içeriye girmesinden yaklaşık 2 saniye sonra kendisini yenilemeye başlamaktadır. Ve asla ikinci bir sperm hücresinin içeriye girmesine izin verilmemektedir.

Spermin yumurta zarına değdiği yerde önce bir çıkıntı meydana gelmektedir. Ve önce spermin baş kısmı yumurtanın en dış tabakasına girmektedir. Daha sonra spermin yapıştığı yer erimekte ve açılan bu noktadan sperm, yumurta hücresinin zarını geride bırakarak baş ve kuyruğu ile birlikte yumurtanın sitoplazmasına girmektedir. Yumurta ise, ikinci mayoz bölünmesini, spermi içine aldıktan hemen sonra bitirmektedir. Bunun sonucunda ergin dişi cins hücresi olan ovum ile 2. Polar cismi meydana gelmektedir. Ovum çekirdeği, dişi pronukleus olarak adlandırılmaktadır. Spermin kuyruğu ise, yumurtanın sitoplazmasında hemen dejenere olur. Spermin başını oluşturan çekirdek büyür ve erkek pronukleusu meydana getirir. Her iki cins hücrelerin pronukleuslarındaki kromozom sayısı duplike olur, yani yarıya iner. DNA sentezinden hemen sonra, iki nukleus ovumun merkezinde birbirlerine yaklaşırlar, sonra birleşirler ve çekirdek zarları erir yani ayette dile getirildiği haliyle *nutfet-u emşâc* olurlar. 23 anneye ve 23 babaya ait çift yapılı kromozomlar birbirine karışırlar. Böylece tek hücreli ve insanoğlunun başlangıcı olan zigot meydana gelir. Tüm bu olaylar 30 dakika içinde meydana

[439] Şeftalioğlu, *Genel-Özel İnsan Embriyolojisi*, s. 75.

gelmektedir. Bütün bu işlemlerin sonucunda spermin içinde taşıdığı genetik bilgi yumurtaya aktarılmış olur.[440]

İşte İnsân suresinin ikinci ayetinde bahsedilen *nutfet-u emşâc*'dan kastın bilimsel açıklaması bu şekildedir. İki hücrenin birleşme anından sonraki tek bir canlı hücreye dönmeleri sonuncunda da zigot oluşur yani ikinci aşamada anlatacağımız *nefs-i vâhide* oluşmaktadır. Allah her yarattığı varlığa koymuş olduğu hassas dengeyi insanın yaratılış aşamasının başlangıcı olan bu ilk aşamaya da koymuştur. Anlatmaya çalıştığımız bu olgunun daha nice detayları da mevcuttur. Dahası henüz keşfedilememiş ve açığa çıkmayı bekleyen, insanın yaratılışı hakkında nice hakikatler mevcuttur ve de bunlar araştırılmalı ve açığa çıkarılmalıdır. İnsan neslinin korunması ve sağlıklı devam etmesini sağlamak önemli görevlerdendir. Bu görevler ancak yaratılıştaki hikmetleri araştırarak farkına varılabilir. Vahiy her konuda olduğu gibi bu konuda da muazzam bilgiler vermiştir. DNA gibi bir sarmalın bilgisi bile daha yeni keşfedilmiş fakat mahiyeti hakkında hala araştırmalar devam etmektedir. Bu nedenle de ayetlerin bize göstermiş olduğu ipuçlarının müthiş bilgi kaynağı olduğu kanaatindeyiz.

Ayetteki ibare hakkında ikinci görüşümüz ise, *nutfetu emşâc*'dan kastın, sperm ve yumurtanın içinde bulundukları kompleks yapıdaki sıvılara atıf olabileceğidir. Şöyle ki; spermlerin yola çıkışlarıyla birlikte prostat bezinden salgılanan sıvı ve daha sonra seminal keseciklerden gelen sıvı sperme katılmakta ve meniyi oluşturmaktadır. Bu sıvılar sperm için gerekli olan enerjiyi karşılayacak olan besinleri bulundurmak, baz özelliği ile anne rahminin girişindeki asitleri gidermek, spermlerin daha rahat hareket edeceği ortamı sağlamak gibi görevleri vardır. Ayrıca küçük miktarda da olsa, früktoz, fosforilkolin, ergotionein, askorbik asit, flavinleri prostaglandinler, sitrik asit, kolesterol, fosfolipidler, fibrinolizin, çinko, asit fosfataz, fosfaz, hiyaluronidaz ve spermler gibi karışık maddelerden oluşan bir sıvıdır. Kadın üreme hücresi olan yumurtada etrafını saran birçok enzim ve salgı mevcuttur. Yumurta hücresinin oluşumundan, koruma sistemine, dışarı atılmasından, spermle buluşup fertilize olmasına kadar birçok madde ve hücre ona yardım etmektedir. Olgun bir yumurtanın gerçekleştiği folliküllerde de birçok enzim ve salgı bulunur. Yumurtanın döllenmesinde yardımcı olan, tubal mukozal enzimler, lizozom, fertilizin, hiyalürinik

[440] Kayalı, *İnsan Embriyolojisi*, s.s 36-37; Moore, *Klinik Yönleriyle İnsan Embriyolojisi*, s.s 31-33; Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı*, s.s 78-82.

asit gibi birçok enzim ve hücre yumurtanın içinde bulunduğu sistemde mevcuttur. Ayetteki *nutfetu emşâcdan*, anlatıldığı gibi sperm ve yumurta hücresinin içlerinde bulundukları karmaşık yapılara da atıf yapmış olabilir.

4.1.1.5. Üreme Hücrelerinin Menşei

Kur'ân'da insanın yaratılışı iki genel kategoride oluşturulduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, ilk insanın elementer geçmişiyle, yani tabiattaki cansı ve potansiyel haliyle ilgili olandır. İkinci grup bilgi ise, insanın anne rahmindeki biyolojik yapısıyla ilgilidir. Bu aşamada ilk olarak *nutfe* yani bilimsel adıyla zigot yani döllenmiş yumurta aşaması olduğu, daha sonra alak yani embriyo aşaması ve belli merhalelerle insan olarak vücut bulduğu Kur'ân'da ifade edilmiştir. İnsanın üreme sıvılarını ifade etmek için vahiyde mâ-i mehîn, mâin dâfik, menî gibi kavramlar da kullanılmıştır. Bu bölümde insanın üreme sisteminde etkin olan sıvıların ve hücrelerin kaynağının ne olduğu ve vahyin bu konuda neler söylediği ve son olarak da embriyolojide konunun nasıl açıklandığı izah edilmeye çalışılacaktır. Bu konu Târık 86/7. ve A'râf 7/172. ayetler çerçevesinde ele alınacaktır.

Târık 86/5-7. ayette insanın germ hücrelerinin yaratıldığı yer şu şekilde ifade edilmektedir:

فَلْيَنْظُرِ الْاِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَۜ خُلِقَ مِنْ مَٓاءٍ دَافِقٍۙ يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَٓائِبِۜ

"İnsanoğlu neden yaratıldığına bir baksın. O, (üreme organlarında) fışkıran hayat tohumları içeren basit bir sıvıdan yaratıldı, omurga ile kaburga kemikleri arasındaki bölgeden çıkan."

Ayette, insanın yaratıldığı suyun *sulb* ve *terâib* arasından çıktığı belirtilmiştir. Ayetteki sulb kelimesi, *sert, katı, çetin, güçlü, sağlam, sırt, asmak, bağlamak,*[441] terâib kelimesi ise; *kaburga kemikleri*[442] anlamına gelmektedir. Sulb, başın arka kemiğinden kuyruk sokumuna kadar arka kemiği yani omurga kemiğini kapsamakta ve bel kemikleri ile ifade edilmektedir. Terâib ise; iki göğüs ile boyun halkası kemiklerinin aralığına ve göğsün sağ tarafından dört ve sol tarafından dört kaburgaya denmektedir. Yine özellikle göğüste gerdanlık takılan yere de denmiştir.[443] Bu konuda müfessirlerin büyük kısmı İbn Abbas, Mücâhid, Saîd b. Cübeyr, Katâde gibi

---

441 İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 867; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* V, s. 369.
442 İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 271; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* I, s. 599.
443 Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IX, s. 109-110.

müfessirler, *sulb'ü* "sırt" veya "bel", *terâib*'i ise, "göğüs, sine ya da kaburga kemikleri" anlamında açıklamışlar ve buradaki *sulb'*den kastın erkeğin sırtı, *terâib*'den kastın da kadının kaburga kemikleri olduğunu ifade ederek erkeğin üreme sıvısının sırt kısmından, kadınınkinin ise kaburga kemiklerinden oluştuğunu beyan etmişlerdir.[444] Bir kısım müfessir ise, ayetteki sulb ve terâibin hem erkeği hem de kadını kastettiğini, ayette herhangi bir ayırıcı vasfı gösterecek bir ifadenin olmadığını ve beyne edatıyla da sulb ve terâibin beraber düşünülmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Onlara göre erkek ve kadının üreme sıvısı denilen yapı sırt ve kaburga kemikleri arasında oluşmaktadır.[445]

Günümüzde embriyoloji ilmi, erkeğin sperm/meni hayvancıklarını taşıyan bir su olduğu gibi, kadının yumurtasını taşıyan bir suyun olduğunu da keşfetmiştir. Sperm ve yumurta hücresini taşıyan her iki suda ayette belirtildiği gibi sulb yani arka kemikler ile terâib göğüs kemikleri arasında gelişen husye/er bezi ile yumurtalıktan çıkmaktadır. Ayette insanın sulb ve terâîb arasından fışkırarak çıkan sudan oluştuğu ifade edilmektedir. Bu fışkırmanın sebebi, meni kesesinin duvarı ile meniyi dışarı atan kanalın ve adelelerin kasılmasıdır. Modern ilim ise bu suyun husye ve yumurtalık gibi üreme organlarından oluştuğunu söylemektedir. Bu noktada vahiyde atıf yapılan nokta oluştuğu yere değildir, bu üreme sıvısının menşeinedir. Husye ile yumurtalık ceninin sulb ile terâibi arasında gelişmektedir. Sulb omurga, terâib de, eğe kemikleri manasındadır. Husye yani er bezi ile yumurtalık bezi tam da bu bölgede oluşmaktadır. Ovositlerin köken aldıkları ilkel cinsiyet hücrelerinden değişen ovogoniyumlar vitellüs kesesi duvarını çevreleyen endoderm hücrelerinin aralarından dördüncü embriyon gelişme haftasının ortasında farklanırlar. Birkaç gün içinde son bağırsak düzeyindeki embriyon içi gövde boşluğunun arka duvarını döşeyen mezotelin altındaki bölgeye geçerler. Altıncı haftada bölgeye önceden erişen bu hücrelerle iç gövde boşluğunun arka duvarını döşeyen mezotelden mitozla çoğalarak yöre mezenşimi içine tomurcuklanan hücreler içiçe yerleşirler; karşılıklı

---

[444] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIV, s.s 292-299; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, VIII, s.s 396-397; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XXXI, s.s 127-129; Nîsâbûrî, *Ğarâibu'l-Kur'ân*, XXX, s.s 79-80; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkami'l-Kur'ân*, XX, s.s 4-5; Hüseyin Hân, *Fethu'l-Beyân*, X, s.s 305-306; Hererî, *Tefsîru Hadâiku'r-Ravh ve'r-Reyhân*, XXXI, s.s 322-323; Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III, s. 255; Kâsımî, *Tefsîru'l-Kâsımî*, XVII, s.s 6123-6124; Cevherî, *el-Cevâhir*, XXVI, s. 127; Ebu Suûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, IX, s. 141; Züheylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, XV, s. 456; Seyyid Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'ân*, çev: Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa, İstanbul, trs, XVI, s. 139.

[445] Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, X, s.s 113-115; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, III, s. 545; Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, X, s.s 411-412; Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev: Muhammed Han Kayani vd. İstanbul, 1996, VII, s. 91; Okuyan, *Kısa Sûrelerin Tefsiri*, I-II, s. 312.

uyarmalarla sonraki zamanlarda farklanmaya başlarlar.[446] Ve husye daha sonra hamileliğin yedinci ayında yavaş yavaş vücudun dışındaki torbaya, yumurtalık ise leğen boşluğuna iner. Bu böyle olmakla birlikte husye ve yumurtalık, her ikisi de gıdasını esas yerlerinden, yani omurga ile eğe kemiği arasındaki yerlerinden almaktadır. Husyenin toplardamarı da aynı bölgeye dökülmektedir. Sol toplardamar sol böbrek toplardamarına açılmakta, sağ toplardamar alt karın toplardamarına bağlanmaktadır. Yumurtalığın atar ve toplardamarı da aynı bölgeye yani sulb ve terâib arasına bağlıdır. Husyeyi ve yumurtalığı besleyen sinirler de, mide altındaki sinir kümelerinden gelmektedir, bu da tamamıyla belkemiği ile eğe kemiği arası bölgededir.[447] Ayetteki belkemiğinden demeyip de, belkemiği ile eğe kemiği arasından demekle de tam bir icaz gösterilmiştir. Müfessirlerin çoğu *beyne* edatını bu yönüyle incelememişlerdir. Zira geçmiş dönemlerin verdiği imkanlar buna elverişli değildir. Fakat şimdiki teknolojik imkanlarla, erkeğin üreme sıvısı da arka ve göğüs kemiklerinin arasından çıktığı, kadının üreme sıvısı da arka ve göğüs kemikleri arasından çıktığı bilinmektedir. Ayet de bu ilmî icaza bir atıf yapmıştır.

A'râf 7/172-173. ayette ise yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَاِذْ اَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَن۪ٓي اٰدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَاَشْهَدَهُمْ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْۚ اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْۜ قَالُوا بَلٰىۚ شَهِدْنَاۚ اَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّا كُنَّا عَنْ هٰذَا غَافِل۪ينَۙ اَوْ تَقُولُٓوا اِنَّمَٓا اَشْرَكَ اٰبَٓاؤُ۬نَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْۚ اَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ

"Ve Rabbin Âdemoğlunun sulbünden onların nesillerini çıkardığı her zaman, onları kendileri hakkında tanık kıldı: 'Ben değil miyim sizin Rabbiniz?' Onlar da 'Kesinlikle' dediler, 'buna biz şahidiz'. (Bunu hatırlattık) ki, Kıyamet Günü bizim bu gerçekten haberimiz yoktu demeyesiniz ya da 'Doğrusu bizden önce babalarımız şirk koşmuştu, bizse sadece onların peşinden giden kuşağız, dolayısıyla, batılı icat edenlerin yaptıkları yüzünden bizi mi helak edeceksin?' gerekçesine sığınmayasınız."

İnsanın yaratılışı ile ilgili bu ayetler çok farklı yorumlar ve inanışlara dayanak oluşturmuştur. Bu ayetlerde Allah ile insan arasında vuku bulan sözleşmeden söz edilmekte ve bu sözleşme İslâm ilim ve kültür geleneğinde "mîsâk", "kâlû belâ", "ahid", "belâ ahdi", "rûz-i elest", bezm-i ezel" ve "bezm-i elest" gibi farklı kelime ve

---

446 Tekelioğlu; *İnsanın Üremesi ve Gelişmesi*, s.s 30-31; Moore, *Klinik Yönleriyle İnsan Embriyolojisi*, s.s 75-87; Kerse, *İnsan Embriyolojisine Giriş*, s.s 4-7.

447 Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı*, s.s 43-44.

terkiplerle nitelendirilmiştir.[448] Bu ayetin yorumunda ise genel anlamda 5 görüş vardır:

1. Meşhur olan birinci görüşe göre, Allah Âdem'in sırtından onun kıyamete kadar olacak bütün zürriyetini çıkarmış ve onlardan kendi varlığını ve birliğini tasdik edip bildiklerine dair söz almıştır. Bu hususta Hz. Ömer ve Ebû Hureyre'ye dayandırılan hadisler temel hareket noktası olarak kabul edilmiştir. Bununla beraber bu hadislerin sened yönünden sıhhatleri fazlaca ele alınmamıştır. Bu görüşü kabul edenlerin dayanak noktası olan hadislerden Hz. Ömer'e dayandırılan hadis şöyledir: "Yüce Allah Âdem'i yarattı, sonra sağ eliyle sırtını sıvazlayıp ondan bir zürriyet çıkardı ve 'Ben bunları cennet için yarattım; bunlar cennetliklere özgü ameller işleyecek' buyurdu. Sonra Âdem'in sırtını bir kez daha sıvazlayıp ondan bir zürriyet çıkardı, 'Ben bunları cehennem için yarattım; bunlar da cehennemliklere özgü ameller işleyecek' buyurdu. Bu sırada biri kalkıp, 'Peki o amelin faydası nedir?' diye sorunca, Rasulullah şöyle cevap verdi: "Allah bir kulu cennetlik olsun diye yaratınca onun cennetliklere özgü ameller işlemesini ister. Böylece o kul cennet ehline yaraşır bir amelle ölür ve Allah tarafından cennetle mükafatlandırılır. Allah bir kulu da cehennemlik olsun diye yaratınca onun cehennemliklere özgü ameller işlemesini ister. Böylece o kul cehennem ehline yaraşır bir amelle ölür ve Allah da onu cehennemle cezalandırır."[449]

2. Bir kısım müfessire göre ayet, dünyaya gelmezden önce, insanların ruhlar aleminde Allah'ın kendilerinin Rabbi olduğuna şahitlik ettiklerini bildirmektedir. Buna göre Allah bedenlerden önce ruhları yaratmıştır. Ruhlar bu bedenlere girmeden kendilerine özgü bir alemde bulunmaktadırlar. İşte bu alemde iken Allah onlara "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demiş onlar da "Evet, Sen bizim Rabbimizsin" demişlerdir. Ayetin ruhlar alemindeki bu tanıklık durumunu anlattığını iddia etmişlerdir. [450]

3. Bir kısım müfessir ise, ayetin temsili anlam ifade ettiğini, muhatabın ise tüm insanlık olduğunu yani Allah'ın kainatı ve insanı yaratırken kendi varlığına kanıt olarak delilleri de bu kainata ve insanın kendi tabiatına yerleştirdiğini, kainatı

---

[448] Öztürk, *Kur'ân ve Yaratılış,* s. 175.

[449] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân,* X, s.s 546-556; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-'Azîm,* III, s.s 500-505; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* XI, s.s 135-142; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî,* IX, s.s 103-105; Nîsâbûrî, *Garâibu'l-Kur'ân*, IX, s. 81; Cevherî, *el-Cevherî*, IV, s. 280.

[450] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân,* II, s. 103; Seyyid Kutub*, fî Zilâli'l-Kur'ân,* VI, s.s 305-314.

anlamaya, anlamlandırmaya çalışan salim akla sahip her insanın, derin araştırmalarla tüm yaratılış hakkındaki bilgisiyle Allah'ın varlığına olan inancını sağlamlaştıracağını beyan ettiğini ifade etmişlerdir. Allah'ın kainata koyduğu bu delillerle sanki, insanları kendileri üzerine tanık konumuna getirmiştir. Bundan sonra insanlara temsilen sanki "Ben Sizin Rabbiniz değil miyim?" diye buyurmuş ve bu soru karşısında onlar da sanki, "Elbette Sen bizim Rabbimizsin, biz bu konuda kendi adımıza tanıklık yapıyoruz" demişlerdir.[451]

4. Bu görüş çok az alim tarafından dile getirilmiştir. Onlara göre ayetler, Benî İsrâil'den söz etmektedir. Çünkü ayetin siyak ve sibakı İsrailoğullarından bahsetmektedir. Bu alimler de bütünlüğün korunması adına böyle bir açıklamada bulunmuşlardır.[452]

5. Bir kısım müfessir ise, "Âdemoğullarının bellerinden" kastın, her insanın zürriyetlerinin kendi bellerindeki meniden alındığını ve her çocuğun babasının belindeki meni hayvancıklarından yaratıldığını, ayetin de bunu kastettiğini ifade etmişlerdir. Onlara göre buradaki zürriyetin baba sulbünde ilahi yaratma ile belirlenip, sperma hücreciklerinin yine Allah'ın yönlendirmesi altında bir birleşme sonucunda anne rahmine geçmek için hareket ettiği ve orada takdir edilen rızıklarla beslenip alak ve mudga aşamalarından geçerek belli bir şekle büründürülmesiyle tam bir şahsiyet kazanan insanın buna her an şahit olacağını beyan etmişlerdir.[453]

Son yapılan yorumun doğru olduğu kanaatindeyiz. Zira, İnsanın yaratılışı konusunu Kur'ân detaylı bir şekilde ortaya koymuş ve kendi yaratılışımız üzerine derin bir şekilde araştırma yapmamızı teşvik etmiştir. Vahyin bu konuyu sadece Allah'ın varlığına ve birliğine inandırma konusuyla sınırlandırması halinde bu kadar detay gerek kalmayacaktır. Nitekim muhataplarının da Allah'ın yaratma sıfatıyla herhangi bir sorunları bulunmamaktadır. Onların inanmakta direndikleri nokta, Allah'ın hayatlarına müdahil olması ve yeniden dirilişi inkar ederek ahireti ötelemeleridir. Söz konusu ayetler iyice incelendiğinde ise, önemli bazı bilgiler içerdiği görülür. Bu çerçevede A'râf suresinin 172. ayetinde مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ ifadesinin insanoğlunun üriner sistemi hücrelerinin sırt bölgesinden çıkarıldığını

---

451 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, s. 129; Nesefî, *Medârıku't-Tenzîl*, IV, s.s 334-335; Mâturîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, VI, s.s 101-10; Ebû Suûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, III, s. 279; Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, IX, s.s 386-387.

452 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, VIII, s.s 344-346; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, III, s.s 99-100.

453 Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IV, s. 175; Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, III, s. 414.

ifade ettiğini ve bu ayetin Târık 6-7 ile beraber ele alınması gerektiğini düşünüyoruz. Târık suresindeki ayetin tefsirinde açıklandığı üzere orada germ/üreme hücrelerinin çıkış yeri olarak bel kemiği ile kaburga arasına atıf yapılmıştır. A’râf suresindeki ayette ise, üriner sistemde sırt bölgesinin önemine vurgu yapılmaktadır. Bu vahyin bir mucizesidir.

4.1.2. İnsanın Embriyolojik Sürecinde İkinci Aşama: Nefs-i Vâhide

4.1.2.1. Nefs-i Vâhide Kavramı ve Tefsir Kaynaklarındaki Yeri

Kur’ân’da *Nefs-i Vâhide* kavramı, Nisâ 4/1, En’âm 6/98, A‘râf 7/189, Lokmân 31/28 ve Zümer 39/6 olmak üzere 5 ayette geçmektedir. Bu ayetlerden Nisâ 4/1, En’âm 6/98, Arâf 7/189 ve Zümer 39/6. ayetlerde “siz” diye hitap edilen muhatapların *nefs-i vâhide*’den yaratıldığı, bu tek nefisten de ilkin eşinin yaratıldığı belirtilir. Bu ayetlere konu olan yaratılış, klasik tefsir literatüründe Hz. Âdem ve eşi Havva bağlamında yorumlanmıştır. Ancak ilgili ayetlerdeki وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا ifadesinin tefsirinde, yani ilk insan olarak kabul edilen Hz. Âdem’in eşinin nasıl yaratıldığı meselesinde farklı görüşler mevcut olmuştur. Bu bölümde, *nefs-i vâhide* hakkında en fazla açıklama yapılıp delil gösterilen Nisâ 4/1 ve A‘râf 7/189. ayetler hakkında, tefsir kaynaklarında verilen çeşitli bilgilere yer verilecek, sonraki başlıklarda söz konusu kavram hakkındaki diğer ayetler ele alınacaktır. Bu konu hakkında ilk önce Nisâ 4/1. ayeti ele alınacaktır. Ayette Allah şöyle buyurmuştur:

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَث۪يرًا وَنِسَٓاءًۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ي تَسَٓاءَلُونَ بِه۪ وَالْاَرْحَامَۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَق۪يبًا

“Ey insanlık! Sizi bir tek canlı varlıktan yaratan, ondan da eşini yaratan ve her ikisinden birçok erkek ve kadın var eden Rabbinize karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun. Kendisi adına birbirinizden (hak) talebinde bulunduğunuz Zât’a ve bu insanlık bağına karşı sorumluluk duyun. Kuşkusuz Allah, üzerinize daimi bir gözetleyicidir.”

Kur’ân’da “*nefs”* kelimesi 298 ayette geçmektedir.[454] 140 ayette nefis; *can, kişi, kişinin özü,[455] ruh, can, canlı, hakikat, beşer,[456] çok kıymetli olan, ceset, bir*

---

[454] Abdülbâkî, *el-Mu‘cemu’l-Müfehres*, s.s 803-807.
[455] Okuyan, *Kur’ân Sözlüğü*, s.s 816-817.
[456] İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 1472; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI, s.s 233-240.

şeyin cevheri, arzu, bir şeyin kendisi,[457] *kalp, sadır, insanın bedeni, zat, cins*[458] gibi anlamlara gelmektedir. Söz konusu ayetlerdeki "*zevc*" kelimesi ise; 81 yerde geçmekte[459] ve *çift oluşturmak, hayvanlarda erkek ve dişi eşlerden her birine,* ayakkabı çiftlerini ifade eden *huffe* ve *na'le*'de olduğu gibi *birbirinin eşi olan her şey, birbirinin benzeri ya da zıddı olarak diğerine eşlik eden her şey,*[460] *nikahlanmak, eşleştirmek, ikiz vermek, eş, çeşitlilik, erkek ve dişi şeklinde iki tür hücre*[461] gibi anlamlara gelmektedir.

Nisâ 4/1. ayet hakkında genel anlamda iki görüş vardır. Birincisine göre; ayetteki *nefs-i vâhide*'den kasıt Hz. Âdem, zevcehâ'dan kasıt ise, eşi Havvâ'dır. İkinci görüş ise, buradaki *nefs-i vâhide* terkibi erkek ve dişi olarak insanın aynı cinsten, aynı özden yaratıldığına işaret etmektedir. Bu nedenle de bu terkip tek kişiyi değil aynı özden yaratılmış insanlığı kapsar. Müfessirlerin büyük kısmı ayetlerdeki *nefs* ifadesinden kastın Hz. Âdem olduğunda ittifak halindedir. Bu ayete göre Allah, bütün insanları, erkekleri ve kadınları bir tek nefisten yani Âdem'den yaratmıştır. Bu görüşe göre bütün insanlar potansiyel olarak Âdem'de mevcuttu ve eşi de onun vücudundadır. Sonra ondan ayrı bir vücut olarak yaratılan eşiyle o ilk insan birleşiminden, doğum yoluyla erkekler ve kadınlar yaratılmıştır. Müfessirler bu ayeti açıklarken genel olarak bazı rivayetleri eserlerine almışlardır. Bu konuda da bir çok rivayeti özellikle de *Tekvin*'deki yaratılış hikayesine benzer rivayetleri eserlerine almışlar ve konuyu açıklamaya çalışmışlardır. Bazı müfessirler de ayetteki *nefs-i vâhidenin* Hz. Âdem, zevcehâ'nın ise eşi Havvâ olduğunu ifade etmişler ve herhangi bir rivayetten bahsetmemişlerdir.[462]

Bu konuda kullanılan yaygın rivayetler şöyledir:

"Kadınlar hakkında iyi davranmayı salık verin; çünkü kadın eğri kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Kaburga kemiğinin en eğri kısmı baş tarafıdır. Onu doğrultmaya çalışırsan kırarsın, mevcut hali üzere bırakırsan ondan istifade edersin"

---

[457] Sarı, *el-Mevârid*, s. 1541.
[458] Mehmet A. Ayni, *Nefs Kelimesinin Manaları*, Dârulfunun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, İstanbul, 1930, XIV, s.s 46-50.
[459] Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres,* s.s 408-410.
[460] İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 675.
[461] Okuyan, *Kur'ân Sözlüğü*, s. 398.
[462] Ebû Suûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, II, s. 138; Cevherî, *el-Cevâhir*, III, s. 6; Kâsımî, *Tefsîru'l-Kâsımî,* V, s.s 1094-1095; Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, s. 252.

manasındaki rivayetin etkisiyle وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا ifadesini, "Allah Havvâ'yı Âdem'in kaburga kemiğinden yarattı" diye açıklamışlardır.[463]

Yine büyük bir çoğunluğun kabul ettiği başka bir rivayet ise şöyledir:

"Allah Âdem'i yaratınca onu bir süre uyuttu. Sonra onun sol kaburga kemiklerinin birinden Havvâ'yı yarattı. Âdem uyandığında Havvâ'yı gördü, ona meyledip ünsiyet kurdu. Çünkü Havvâ, Âdem'in bedeninin bir parçasından yaratılmıştı.[464]

Bu konuda diğer bir rivayet ise şöyledir;

"Âdem cennete yerleştirilince yalnızlıktan sıkılmış bir halde yürüyüp durdu. Uykuya dalınca Havvâ onun sol tarafındaki kısa kaburga kemiğinden yaratıldı. Havvâ'nın yaratılması Âdem'in eş sayesinde dinginleşip huzur bulmasını ve yalnızlıktan kurtulmasını sağlamak içindi. Âdem uyanıp Havvâ'yı karşısında görünce, "Sen kimsin?" diye sordu. O da, "Ben bir kadınım, sayemde dinginleşip huzur bulasın diye senin kaburga kemiğinden yaratıldım" diye cevap verdi."[465]

Bu konuda diğer rivayet ise şöyledir;

"Kaburga kemiğinin en eğri kısmı en uç kısmıdır. Bu yüzden, kadın sana hiçbir zaman aynı şekilde dosdoğru olamaz. Sen ondan istifade edersen, ancak eğrileriyle birlikte istifade edersin yok eğer doğrultayım dersen, kırarsın. Onu kırmak boşamaktır."[466]

Yukarıda bahsettiğimiz rivayetler *Tekvin*'deki yaratılış hikayesiyle oldukça benzerdir. *Tekvin*'in ikinci babında insanın yaratılışı şöyle anlatılmaktadır:

"Ve Rab dedi: Adamın yalnız olması iyi değildir; kendisine uyumlu bir yardımcı yapacağım. Ve Rab adamın üzerine derin bir uyku getirdi ve o uyudu. Ve onun kaburga kemiklerinden birini aldı ve yerini etle kapadı. Ve Rab adamdan aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaptı ve onu adama getirdi. Ve adam dedi ki: Şimdi bu benim kemiklerimden kemik ve etimden ettir, buna Nisâ denilecek çünkü o insandan

---

463 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân,* VI, s.s 339-342; Nesefî, *Medârıku't-Tenzîl*, I, s. 206; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, VII, s. 310; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî,* III-IV, s. 180; Hererî, *Hadâıku'r-Ravh ve'r-Reyhân,* V, s. 379.

464 İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm, I, s. 448.

465 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VI, s. 341; 154; Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, s. 395.

466 Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I, s. 207; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî,* IV, s.s 175-177.

alındı. Bunun için insan anne ve babasını bırakacak, eşine yapışacaktır ve bir beden olacaklardır."[467]

Klasik tefsir kitaplarının çoğunda yer alan, Âdem'in cennette uyuması ve bu sırada eğri kaburga kemiğinden Havvâ'nın yaratılması hikayesi, Yahudi geleneğine dayanmaktadır ve yukarıda yer verilen Tekvin maddesiyle sabittir. Kaburga kemiği anlatısının Sümer mitolojine kadar uzanan bir geçmişe sahip olduğunu söylemek de mümkündür.[468] Bu rivayetler vahiyle çeliştiği gibi bilimsel verilerle de ispatlanamamaktadır. Vahyin hiçbir yerinde insanların yaratılış olarak birbirlerinden farklı olduğuna dair bilgi mevcut değildir. Aksine insanlığın erkek ve kadından yaratıldığı ve üstünlüğün sadece Allah'a yakın olan insanlara özgü olduğu vurgusu vardır.[469] Yine *nefs-i vâhide*'nin geçtiği tüm ayetlerde özel olarak Hz. Âdem ve eşinden bahsedilmemekte, genel olarak vurgu "يَآ اَيُّهَا النَّاسُ" hitabıyla insanlığa hitap edilmektedir. Eğer aksi durum olsaydı vahiyde direkt olarak Hz. Âdem ve eşinin ismi verilmesi gerekirdi. Hz. Âdem'in ilk insan olduğuna dair de vahiyde bilgi mevcut değildir. Vahiy aşamalı olarak insanlığın varlık sahnesine çıkışından bahsetmektedir. Kur'ân uslubu gereği cinsiyet ayrımı yapmaz, aksine eşlerin birbirlerini tamamlayan varlıklar olduğunu ifade eder.[470] Dahası rivayetlerde Hz. Peygamber'in cinsiyet ayrımı yaparak bütün kadınları eğri bir kaburga kemiğine benzetmesi de kabul edilebilir bir durum değildir. Zira bilimsel olarak bakıldığında da kadının fizyolojik olarak da psikolojik olarak da kusurlu ve eksik olduğuna dair bir veri yoktur.[471] "Nefs-i Vâhide"den yaratma konusunda müfessirlerin çoğunluğunca benimsenen görüşün aksine, İsfehânî, Nisâ 4/1. ayetteki, وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا ifadesini, tıpkı "Allah size kendi cinsinizden eşler nasip etti",[472] "Allah onlara kendi cinslerinden bir elçi gönderdi"[473] ayetlerinde olduğu gibi, "Allah sizi bir cinsten/türden yarattı ve aynı cinsten eşini de yarattı" şeklinde yorumlamıştır ki buna göre nefs-i vâhide terkibi, bir tek kişi değil, tek veya aynı cins anlamındadır.[474] Bu konuda kadının erkekle aynı cinsten veya kadının da erkeğin de aynı insanlık özünden yaratıldığını düşünenler

---

467 Kitab-ı Mukaddes: Tekvin 2/2.
468 Öztürk, *Kur'ân ve Yaratılış,* s. 161.
469 Hucurât 49/13.
470 Bakara 2/187.
471 Züleyha Birinci, *Nefs-i Vâhide İfadesinden Hareketle Kadının Yaratılışı Hakkında Bir Değerlendirme,* MÜİFD, İstanbul, 2014, s. 47, s.s 152-160.
472 Nahl 16/21.
473 Âl-i İmrân 3/164; Tevbe 9/128.
474 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* IX, s. 131.

vardır.[475] Bazıları ise, ayetteki nefs-i vâhide'den kastın insanın biyolojik yaratılışının ilk halkasını oluşturan, ilk yaratılan hücre olabileceği düşüncesindedir. Allah her canlı türünü meydana getirmek üzere çeşitli hücreler yaratmış olabilir. Mevcut canlıların her biri, kendilerini meydana gelmesi için yaratılan ayrı ayrı ana hücrelerden, kendi köklerinden gelişerek bugünkü halini almış olabilir.[476]

Buradaki nefs-i vâhide'nin iki canlı hücre olan sperm ve yumurtanın birleşmesi sonucu (yani nutfet-u emşâc aşamasından sonra) oluşan tek canlı hücre olduğu kanaatindeyiz. İlk canlı hücre veya hücre topluluğunun nasıl olduğu konusunda herhangi bir yorum yapamamaktayız. Bu ilk canlı hücrelerin nasıl, ne zaman ve ne mahiyette olduğunu da bilemiyoruz. Fakat, nefs-i vâhidenin geçtiği her bir ayet tek bir şahsa indirilmeyecek kadar genel mahiyette geldiği görülmektedir. Söz konusu olan 5 ayet ya "Ey İnsanlık" hitabıyla ya da "Sizi yarattım" gibi çoğul anlamda kullanılan zamirlerle gelmiştir. Eğer durum genel kanaat sahiplerinin söylediği gibi Hz. Âdem ve ondan da eşinin yaratılması ve insanlığın bu şekilde çoğalması durumu olsaydı ayetlerde bu isimler anılmalıydı. Vahyin herhangi bir yerinde Hz. Âdem'in ilk insan olduğuna dair bir kayıt geçmemektedir. Dahası insanlığın yaratılışının aşamaları farklı kavramlarla verilmektedir. Bu nedenle de, nefs-i vâhide kavramının insanın varlık sahnesine çıkışını başlatan ilk hücre olduğunu savunanlara katılmakla birlikte, bu ilk hücrenin nasıl gelişim gösterdiği hakkında kesin yargıda bulunmayı doğru bulmuyoruz. Günümüzdeki bilgilere dayanarak nefs-i vâhide'nin zigot yani sperm ve yumurtanın birleşmesinden sonra tek canlı hücre olduğu, zevcehâ'nın ise, zigotun belli bir süre sonra kendisinden bir tane daha kopyalayarak ikiye bölünmesine bir atıf olduğu kanaatindeyiz. Bu konu ileride detaylandırılacaktır ancak kanaatimizce, yaratılış noktasında kadın da erkek de aynı aşamalardan geçmekte ve her iki cinsin oluşumunda da ve varlığa gelmesinde de anne ve babanın adil etkisi vardır.

Bu konuda en çok dile getirilen ikinci ayet grubu ise A'râf 7/189-190'dır. Ayet şöyle buyurmaktadır:

---

[475] Tabatabâî, *el-Mîzân*, IV, s. 136; Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayış Işığında Kur'ân Tefsiri*, İstanbul, Bayraklı Yayınları, 2013, V, s.s 19-24; Öztürk, *Kur'ân ve Yaratılış*, s. 162.

[476] Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, II, s.s 188-194; İslamoğlu, *Yaratılış ve Evrim*, s.s 243-245.

هُوَ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ اِلَيْهَاۚ فَلَمَّا تَغَشّٰيهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَف۪يفًا فَمَرَّتْ بِه۪ۚ فَلَمَّٓا اَثْقَلَتْ دَعَوَا اللّٰهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ اٰتَيْتَنَا صَالِحًا لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِر۪ينَ فَلَمَّٓا اٰتٰيهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَٓاءَ ف۪يمَٓا اٰتٰيهُمَاۚ فَتَعَالَى اللّٰهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ

"O'dur sizi bir tek candan yaratan ve kendisine ilgi duysun diye ona kendi cinsinden eşini var eden. Gün gelip o eşine sarılınca eş hafif bir yük yüklenir ve o yükü bir süre taşır. Ardından yük ağırlaşınca eşler Rableri olan Allah'a: 'Eğer bize eli ayağı düzgün, kusursuz bir çocuk bahşedersen, söz Sana şükreden kimselerden olacağız!' diye yakarırlar. Fakat O kendilerine eli ayağı düzgün çocuk bahşedince de, onlara bahşettiği çocuk üzerinden O'na ortak koşmaya kalkarlar. Oysa ki Allah, onların ortak koştukları şeylerden çok yücedir."

Klasik tefsirlere göre ayetteki *nefs-i vâhide* Âdem'e, *zevc*'de Havvâ'ya delalet etmektedir. Bu durumda Âdem ve Havvâ'nın sağlıklı bir çocuk sahibi olmaları sonrasında şirke düştüklerini söylemek gerekir ki, İbn Abbâs, Mücahid, Katâde gibi müfessirlerden gelen nakiller bunu söylemektedir.[477] Müfessirler ilk insan ve ilk peygamberin şirke düştüğünü söylemenin son derece sakıncalı olduğunu fark ettiklerinden, burada söz konusu olan şirkin ibadet ve inanç düzeyinde olmadığını ifade etmişlerdir.[478] Bazıları ise, buradaki şirk koşanın Hz. Âdem değil, onun nesli olduğunu beyan etmişlerdir.[479] Bir kısmı ise, ayetteki anlatının temsili olduğunu zikretmiştir. Bazıları bu yorumlardan farklı olarak söz konusu ayetteki hitabın Hz. Peygamber dönemindeki Kureyşli müşriklerle ilgili olduğu yönünde yorum aktarmıştır.[480]

Ayet hakkında yapılan yorumlara baktığımızda, *nefs-i vâhide*'nin Hz. Âdem ve zevcehâ'nın eşi Havvâ olduğu görüşü ayetin devamına asla uymamaktadır. Çünkü ayetin devamında, bu çiftin çocuk sahibi olmak istedikleri ve Allah'a dualarının sonucunda sahip oldukları çocuğu Allah'a ortak koşmalarından bahsetmektedir. Bir peygamberin Allah'a ortak koşması düşünülemez ve burada zaten ilk yaratılan insandan değil genel anlamda insanlığın hangi özden yaratıldığı anlatılmaya çalışılmakta ve de "Sizi yarattı" ifadesiyle de genel bir hitap bu durumu

---

477 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VI, s.s 144-146; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, II, s. 274; Ebû Suûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, III, s.s 302-303; Cevherî, *el-Cevâhir*, IV, s. 290; Nîsâbûrî, *Garâibu'l-Kur'ân*, III, s.s 682-683.
478 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, s. 137.
479 Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, VII, s. 215.
480 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XV, s. 71.

desteklemektedir. Ayet açıkça Allah’a çocuk veya herhangi bir şeyle şirk koşan her insana hitap etmektedir. Kanaatimizce bu ayet bu kişilere, kendi yaratılışlarının başlangıcını hatırlatarak adeta ne kadar aciz olduklarını ve şirk aracı olarak kullandıkları çocuklarının da Allah tarafından aynı süreçlerden geçerek yaratıldığını ve her ne kadar inkar etseler de yaratılış özlerinin aynı olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. Kur’ân yaratılış noktasında insanlar arasında ayrım yapmamakta ve bu durum günümüzdeki teknolojik aletlerle çok net bir şekilde görülebilmektedir. Edinilen bilgilere göre, her bir insanın oluşumu ve gelişimi aynı süreçlerden geçmektedir. Zencisi de beyazı da sarısı da hangi ırktan olursa olsun, tek anne ve babanın üreme hücrelerinin birleşiminden yaratılmaya başlamaktadır.

4.1.2.2. Nefs-i Vâhide, Zigot Olabilir Mi?

Nefs-i Vâhide hakkında önceki bölümde bazı bilgiler vermiş ve nefs-i vâhide’nin sperm ve yumurta hücresinin birleşerek tek canlı hücreye ve zevcehâ’nın bu tek hücrenin belli zaman sonra kendini kopyalayarak ikiye ayrılmasına atıf olabileceğini söylemiştik. Bu bölümde ise, Zümer 39/6. ayeti baz alınarak konu daha detaylı açıklanacaktır. Ayet şöyle buyurmaktadır:

خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَاَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْاَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍ يَخْلُقُكُمْ فٖي بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فٖي ظُلُمَاتٍ ثَلٰثٍ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَاَنّٰى تُصْرَفُونَ

“O sizi de bir tek canlı varlıktan yaratmış, ondan da eşini meydana getirmiştir; yine O her iki cinsten dört tür hayvanı sizin yararlanmanız için emre amade kılmıştır, O sizi annelerinizin karınlarında üç kat karanlığın göbeğinde birbirini izleyen yaratma aşamalarından geçirerek halk etmektedir. İşte Rabbiniz olan Allah budur: mutlak hakimiyet O’na aittir, O’ndan başka ilah yoktur. Böyleyken, nasıl gerçeğe bunca mesafeli durabiliyorsunuz?”

Müfessirlerin büyük kısmı buradaki *nefs-i vâhide*nin Hz. Âdem, *zevcehâ*’nın ise eşi Havvâ olduğunu iddia etmiştir. Ve ayetin vermek istediği mesaj, her ne kadar dilleriniz ve renkleriniz faklı olsa da, aslında siz tek nefisten ve onun eşinden yaratıldınız mesajıdır. Ayetin devamındaki وَاَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْاَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍ ifadenin ise; En‘âm 6/143’te belirtilen; deve, inek, koyun ve keçi gibi erkek ve dişi hayvan çiftleri olup, Allah tarafından insanlığın emrine amade kılındığını belirtmişlerdir. Biz ise önceden belirttiğimiz gibi buradaki *nefs-i vâhide*’nin Hz. Âdem değil, sperm ve

yumurtanın anne rahminde birleşerek tek canlı hücre olduğu ve belli bir süre sonra kendini kopyalayıp ikiye bölünmesinin de zevcehâ kısmı olduğu kanaatindeyiz.

Bir yumurtanın spermle döllenmesi, yeni bir insan hayatının ilk başlangıcıdır. Milyonlarca sperm, yumurtayı döllemek için birbiriyle yarışır ve sonuçta bir tanesi başarılı olmaktadır. Ancak bu ihtimallere ve tesadüfe dayalı bir yarış değildir, her aşaması Allah tarafından takdir edilmiştir. Önceki bölümlerde de anlatıldığı gibi uzun bir yolculuktan sonra yumurtanın dış engellerini aşmayı başaran spermle yumurta fallop tüpünün ampullasında birleşmekte ve tek bir canlı hücre olan zigotu oluşturmaktadır. Bu olaya fertilizasyon denmektedir. Sperm ve yumurtanın birleşmesiyle oluşan 46 kromozomlu hücre, yaklaşık 9 ay sonra dünyaya gözlerini açacak olan yeni insanın ilk hücresidir yani nefs-i vâhide'dir. Tüm vücudun planını içinde barındıran bu ilk ve tek hücre bilim diliyle zigottur. Fertilizasyon yani döllenmenin üç önemli sonucu vardır: Yeni diploid kromozom sayısının meydana gelişi, gelecekteki yavrunun cinsiyetinin belirlenmesi, segmentasyonun (ikiye ayrılma) başlamasıdır.[481]

Birinci sonuca göre, döllenme olayının en önemli anlamı, ovumun/yumurtanın gelişmeye zorlanması ile anne ve babaya ait genlerin birbirine karışmasıdır. Döllenmeden önce yumurta/ovum gelişmeye hazır durumda beklemektedir; fakat bu gelişimin başlayabilmesi için bir uyarana gereksinim vardır. İşte bu uyarıcı spermin ovumun içine girmesiyle oluşur.[482] Babanın sperm hücresi, annenin yumurta hücresini döllediğinde, doğacak bebeğin bütün kalıtsal özelliklerini belirlemek üzere babanın ve annenin genleri birleşir. Bu genler saç ve göz rengi, yüzünün biçimi, iskelet çatısındaki, iç organlardaki, beyin, sinirler ve kaslardaki sayısız ayrıntıyı belirleyen genlerdir. Sperm ile yumurta birleştiklerinde oluşan bu hücre ile beraber, insanın hayatının sonuna kadar her hücresinde şifresini taşıyacağı DNA molekülünün de ilk kopyası oluşmuş olur. 23 kromozom anneden ve 23 kromozom babadan gelen genlerin birleşmesiyle, anne ve babadan farklı bir kromozom kombinasyonu olan, 46 kromozomluk zigot, daha sonra çoğalmaya başlayan insanın ilk ve ana hücresidir.[483]

İkinci sonuç olan cinsiyetin meydana gelişi ise şöyledir; yakın bir zamana kadar, bebeğin cinsiyetinin anne hücreleri tarafından belirlendiği ya da anne ve

---

[481] Şeftalioğlu, *Genel-Özel İnsan Embriyolojisi*, s. 78.
[482] Kayalı, *İnsan Embriyolojisi*, s. 38.
[483] Süleyman Yusuf, *DNA Harikası*, İstanbul, 2003, Güneş Yayınları, s. 12.

babadan gelen hücrelerin birlikte cinsiyet belirledikleri zannedilmiştir. Fakat daha sonraları yapılan araştırmalar, cinsiyetin tümüyle erkekten gelen sperm hücreleri tarafından belirlendiği, kadından gelen yumurtanın ise bu işte hiçbir rolünün olmadığı anlaşılmıştır. Cinsiyet belirlenmesindeki etken, kromozomlardır. İnsan yapısını belirleyen 46 kromozomdan iki tanesi cinsiyet kromozomu olarak adlandırılır. Bu iki kromozom erkekte XY, kadında ise XX olarak sabittir. Bunun sebebi söz konusu kromozomların bu harflere benzemesidir. Y kromozomu erkeklik, X kromozomu ise kadınlık genleri taşır. Bir insanın oluşması, erkek ve kadında çiftler halinde yer alan bu kromozomların birer tanesinin birleşmesi ile başlar. Kadında yumurtalama sırasında ikiye ayrılan eşey hücresinin her iki parçası da X kromozomu taşır. Oysa erkekte ikiye ayrılan eşey hücresi, X ve Y kromozomları içeren farklı sperm meydana getirir. Kadında bulunan X kromozomu, eğer erkekteki X kromozomu içeren spermle birleşirse doğacak bebek kız olacaktır. Eğer Y kromozomu içeren spermle birleşirse, bu kez çocuk erkek olacaktır. Yani doğacak çocuğun cinsiyeti, erkekteki kromozomlardan hangisinin kadının yumurtasıyla birleşeceğine bağlıdır.[484] Kur'ân bu hakikati yüzyıllar öncesinden bizlere bildirmiştir. Vahiyde yer alan Necm 53/45-46 ve Kıyâmet 75/36-39. ayetlerde, cinsiyeti belirleyenin erkek olduğu bildirilmiştir.

Necm suresi 53/45-46. ayetlerde şöyle buyrulmaktadır:

وَاَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰىۙ مِنْ نُطْفَةٍ اِذَا تُمْنٰىۖ

"Yine erkek ve dişi çiftleri yaratan da kesinlikle O'dur; (rahme) atıldığı zaman, bir meni damlasından."

Kıyâmet 75/36-39'da ise şöyle buyrulmaktadır:

اَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ اَنْ يُتْرَكَ سُدًىۜ اَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنٰىۙ ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوّٰىۙ فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰىۜ

"Ne yani, insanoğlu başıboş bırakılacağını mı sanıyor? O, bir zamanlar akıtılan bir damlacık sıvı değil miydi? Sonra bir parçacık pıhtı olmuş, bu safhada (Allah) onu yarattığı gibi, şekil de vermişti; nihayet ondan erkek ve dişi cinsler var etti."

Kur'ân'da verilen bu bilginin doğruluğu, genetik ve mikrobiyoloji bilimlerinin gelişmesiyle birlikte bilimsel olarak da doğrulanmıştır. Genetik bilimi ortaya

---

[484] Kerse, *İnsan Embriyolojisine Giriş*, s. 91; Özyazıcı, *Hücreden İnsana*, s.s 15-16.

çıkıncaya dek, 20. yüzyıla kadar bunların hiçbiri bilinmemektedir. Aksine bu dönemlerde pek çok kültürde, doğacak çocuğun cinsiyetinin kadın bedeni tarafından belirlendiği inancı yaygındır. Hatta bu nedenle de kız çocuğu doğuran kadınlar kınanmaktadır. Binlerce kadın yüzyıllarca erkek çocuk sahibi olamadıkları için fizyolojik ve psikolojik baskıya maruz kalmıştır. Oysa Kur'ân'da, genlerin keşfinden 13 yüzyıl önce, bu batıl inanışı reddeden bilgi verilmiş ve cinsiyetin kökeninin kadın değil, erkekten gelen menideki spermlerin etkili olduğu bildirilmiştir. Yine bu bilgilerin yanında, Allah takdir etmediği sürece hiçbir dişinin hamile kalamayacağı veya hamile kalsa bile doğum gerçekleştiremeyeceği, her bir dişinin Allah'ın koyduğu yasalar çerçevesinde hamile kaldığı,[485] kişinin ancak Allah'ın izniyle erkek ya da kız çocuğa sahip olabileceği[486] O'nun izni dahilinde zamanından önce veya sonra doğum gerçekleşeceği,[487] her dişinin rahminde ne taşıdığı bilgisi Allah katında olduğu,[488] ifadeleri yer almaktadır.

Üçüncü sonucu ise; segmentasyon yani bölünmedir. Döllenmeden itibaren dişi yumurta hücresi zigot adını alır ve aralıksız olarak mitotik bölünmeler başlar ki, bu olay embriyonik gelişimin başlangıcıdır. Döllenmeden sonra, mitotik bölünme ile ortaya çıkan iki hücreye blastomer adı verilir. Bu birbiri ardından gelen aralıksız bölünme olayına, germ üzerinde yarıkların belirlenmesi ile kendisini dıştan belli etmesi ve bu bölünen parçaların birbirleriye bağlılık halinde kalması nedeniyle yarıklanma veya segmentasyon adı verilir. İnsanda bu bölünmeler tam ve eşittir. Her bölünmeden sonra ortaya çıkan blastomerler bir öncekine oranla daha küçüktür. Bu bölünmeler normalde, zigotun fallop tüplerinden rahme giderken gerçekleşir. Zigotun blastomerlere bölünmesi döllenmeden 30 saat sonra başlar.[489]

Zigotun ikiye ayrılması ise şöyledir; sperm ve ovumun birleşmesi sonucu oluşan zigot, hemen 1. mitoz bölünmeye girer. Anne ve babadan gelen iki yapılı kromozomlar, sentomerleri hizasında uzunluğuna ikiye ayrılırlar. Kardeş kromatidler, aksi kutuplara çekilirler. Derin bir yarık zigot yüzeyinde gözlenir, bu giderek derinleşir ve zigot ikiye bölünür. Böylece iki hücreli, iki blastomerli zigot oluşur. Her bir blastomer, diploid kromozom sayısına, 2n DNA miktarına sahiptir.

---

485 Fâtır 35/11, Fussilet 41/47.
486 Şûrâ 42/49-50.
487 Ra'd 13/8.
488 Lokmân 31/34; Necm 53/32.
489 Kayalı, *İnsan Embriyolojisine Giriş*, s. 39; Moore, *Klinik Yönleriyle İnsan Embriyolojisi*, s. 35.

Bu olay 30 saatte gerçekleşir.[490] Artık anne rahminde tek değil iki hücre vardır. Bu iki hücre birbirinin eşi/benzeri gibidir. Bu durumun, insanoğlunun anne rahmindeki yaratılışının nasıllığını özetleyen Zümer 6. ayetindeki خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ "Allah sizi Tek nefisten yarattı" ile buyrulan "Tek nefis", İnsân suresinin ikinci ayetindeki نُطْفَةٍ اَمْشَاجٍ "karışık nutfe" halinden sonraki tek canlı hücre haline gelmesini ifade ettiği kanaatindeyiz. Bu da embriyoloji ilmindeki "zigot" halidir. Ayette yer alan ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا "Sonra Allah ondan eşini yaptı" ifadesinin ilmi manasının müfessirlerin düşündüğü gibi Hz. Âdem'in eşi değil, rahme inen spermlerden bir tekinin, rahimdeki yumurta ile döllenip tek zigot yani nefs-i vâhide olduktan sonra, mitotik olarak kendi eşini oluşturulması durumudur. Ayetteki zevcehâ'dan kastın, zigotun ikiye ayrılması olabileceğini düşünüyoruz. Zira زَوْجَ kelimesi "birbirinin eşi olan her şey, çift oluşturmak, benzer olan şey" manalarına gelmektedir. Bu tıpta zigotun kendi kopyasını oluşturup ikiye ayrılmasına benzemektedir. Yine ayetteki *min* edatı, nefs-i vâhide'ye atıfla "ondan eşini oluşturdu" denilerek, ilmî tarifle zigotun kendi eşini yani benzerini oluşturması durumuna atıftır. Nitekim zigot ikiye ayrılırken aynı kendinden bir kopya yapmakta ve şekil değiştirmeden belli süre çoğalmaya devam etmektedir. İnsanın başlangıç aşamasında önemli dönüm noktalarından biri de birleşen sperm ve yumurtanın, bu birleşmenin ardından yeni doğacak bebeğin bütün özelliklerini içinde barındıran zigotun artık gelişmeye başlaması ve bu gelişmesini de ikiye ayrılarak yani kendini kopyalamasıdır. Ayetteki ifadeler bu hakikati açıklar niteliktedir.

Tüm vücudun planını içinde barındıran zigot 30 saat sonra ikiye ayrılmasıyla yeni oluşan iki hücre birbirinin aynıdır. Bu olayla birlikte yaşamın anne karnında sürecek olan 9 aylık döneminin ilk günü başlamış olur. Daha sonra bu rakam döllenmeden itibaren 40-50 saat sonra 4 blastomerli, 60 saat sonra da 8 blastomere ayrılır. Kendisi için hazırlanan güvenli bir yere doğru ilerleyen hücre topluluğu günden güne bölünerek çoğalmaya devam eder. 2, 4, 8, 16 olarak bölünen hücreler bir süre sonra küçük hücreler kümesi oluşturarak, yakınlarında dolaşan başarılı olmamamış sperm hücreleri ile birlikte fallop tüpünden rahme doğru yavaşça yol alırlar. Bu hücre kümesi (embriyo) yolculuğuna fallop tüpünde meydana gelen dalgalanmalar sayesinde devam eder. Spermi yumurtaya doğru iterek döllenmenin gerçekleşmesini sağlayan dalgalanma hareketi, bu kez yumurtayı rahme taşır. Fallop

---

[490] Şeftalioğlu, *Genel-Özel İnsan Embriyolojisi*, s. 81.

tüpündeki hücreler yüzeylerindeki silya isimli tüycükleri aynı yöne doğru hareket ettirirler. Sekiz hücre aşamasından sonra blastomerler şeklini değiştirir, birbirlerine sıkıca bağlı, bir tür paketlenmiş hücre topu oluşturur. Blastomer sayısı 16 olduğunda gelişen insan artık morula adını alır.[491] Morula'da iki tip hücre ayırt edilir. Bu hücrelerden bir kısmı dışarıda bir kısmı da orta kısımda yerleşmişlerdir. Bu dönemde morulayı yapan hücrelerde morfolojik farklılık görülmemesine karşılık ilerideki gelişimden sadece ortada yerleşen hücreler sorumludur, yani gelecekteki canlıyı bunlar yapacaklardır. Dış tabakadaki hücreler ise plasentanın yapımına katılacaklardır. Morula aşamasına gelinince 4. günde bu hücre topluluğu rahme ulaşır.[492]

Ayete dönecek olursak, ayetin devamındaki وَاَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْاَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍ "Yine O her iki cinsten dört tür hayvanı sizin yararlanmanız için emre amade kılmıştır" ifadesini önceki alimler ve şu andaki çoğu müfessir, En'âm 6/143'te belirtilen; deve, inek, koyun ve keçi gibi erkek ve dişi hayvan çiftleri olup, Allah tarafından insanlığın emrine amade kılındığını belirtmişlerdir. Onlara göre bu sekiz çift insanların en fazla yararlandıkları hayvanlar olduğu için ayette beyan edilmekte ve insanlardan Allah'a karşı duyarlı olmaları istenmektedir. Fakat bu ayet hakkında bir başka ilginç yorum daha vardır. Bu yoruma göre ayetteki, وَاَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْاَنْعَامِ ifadesindeki اَنْزَلَ *enzele* fiili "yararlanma" anlamında değil, "indirdi" manasına gelirken مِنَ الْاَنْعَامِ ifadesinin de deve, inek, koyun ve keçi hayvanlarını değil, erkeğin rahme inen sperm hayvancıklarını kastettiği ve bu yüzden de ayette kullanılan "indirdi" fiilinin, rahme inen bu sperm hayvancıklarını anlattığı iddia edilmiştir. Zira *en'âm* tabiri, canlılara verilen bir isimdir ve meni sıvısındaki sperm hücreleri canlı olmaları itibariyle, ayette onlara inzâl anlamı açısından "inen hayvanlar" denilmiştir. Erkeğin, kadının rahmine inen meni deryasında yüzen 250-300 milyon miktarındaki bu sperm hayvancıklarından sadece bir teki, rahimdeki yumurta hücresiyle döllenir ve tek hücre (zigot) olur ve ardından mitotik olarak iki, dört, sekiz bölünmeler başlar. Bu yüzden de ayetteki ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍ "sekiz çift" ifadesi rahimde döllenen tek zigotun, matematik dizisinin çift kat sayısı itibariyle 1, 2, 4, 8 ilh… mitotik olarak çift çift bölünüşünü bildirmektedir. Bu sebeplerden dolayı da En'âm suresinin 143. ayetinde geçmekte olan; deve, inek, koyun ve keçi gibi dişi hayvanların rahimlerinde de,

---

491 Moore, *Klinik Yönleriyle İnsan Embriyolojisi,* s. 35.
492 Tekelioğlu, *İnsanın Üremesi ve Gelişmesi*, s. 42.

kadının ki gibi aynı embriyonik safhaların oluştuğu bildirilmektedir. Elektronik kamera ile rahimden çekilmiş resimlerin her birinde, döllenen zigotun sekize kadar bölünüşü rahat bir şekilde gözlenmekte ve sekizden sonra hızlı ve sayılamayacak kadar fazla hücre bölünerek çoğalmaktadır. O halde tek nefisten yaratılmanın; rahimde döllenen tek zigottan yaratılma olduğu, ondan çiftinin yaratılmasının da, zigotun ikiye bölünmesi ve inen hayvanların da, spermlerin bilinen yolla anne rahmine inmelerini ve sekiz çiftin de, mitotik olarak iki, dört, sekiz ve devamı çift çift bölünme olduğunu ayet anlatmaktadır. Yine ayetteki ثُمَّ edatı da “hemen sonra” anlamında zigotun fazla zaman geçmeden ikiye ayrıldığını zamansal olarak anlatmaktadır. Aynı zamanda “fe” edatı dururken neden “sümme” edatının kullanıldığı da gözden kaçırılmamalıdır.[493]

Söz konusu ayet hakkındaki bu yorum oldukça ilginçtir ve dikkate alınması gerekmektedir. Zira gerçekten de anlatıldığı gibi, anne rahminde döllenen hücreler 2, 4, 8 çift bölünür ve morula aşaması denen 8 çift aşamadan sonra şekil değiştirmeye başlar ve hızlıca bölünmeler artar. Yukarıdaki izahlar hakkında net bir şey demek zor olsa da, bu yorumun yabana atılmaması gerektiği kanaatindeyiz. Çünkü ayetteki “sekiz çift” ifadesini “dişi ve erkek deve, inek, koyun ve keçi çifti” olarak açıklandığında ayetin vermek istediği mesaj tam olarak anlaşılamamaktadır. Ve ayetin devamındaki, “O sizi annelerinizin karınlarında üç karanlığın göbeğinde birbirini izleyen yaratma aşamalarından geçirerek halk etmektedir” ifadesindeki “sizi” zamiri ve insanların yaratılmaları ile ilgili bu beyanlar ayetin bir bütün halde ele alınması gerektiğini gösterir.

Ayetin devamındaki يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِي ظُلُمَاتٍ ثَلٰثٍ “O sizi annelerinizin karınlarında üç kat karanlığın göbeğinde birbirini izleyen yaratma aşamalarından geçirerek halk etmektedir” ifadesi de çok önemli bilgiler içermektedir. Ayetteki خَلْقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ “birbirini izleyen yaratma aşamaları” hakkında müfessirlerin çoğu, bu aşamaların nutfe, alaka, mudga ve ayetlerde bildirilen aşamalar olduğunu, فِي ظُلُمَاتٍ ثَلٰثٍ “üç kat karanlık” ifadesinin de iki manaya gelebileceğini ifade etmişlerdir. Buna göre üç karanlıktan kasıt ya, annenin karnı, rahmi ve rahimdeki

[493] Aksoy, *Kur’ân’ın Embriyolojik Sırları,* s. 117-134.

çocuk kesesi ya da babanın sulbü, annenin rahmi ve annenin karnı diye açıklama yapmışlardır.[494]

Ayetteki "üç kat karalıktan" kastın cenini çepeçevre saran; amniyon zarı, koriyon zarı ve plasenta olduğu kanaatindeyiz. Bebeğin daha gelişim aşaması başlamadan en sağlam yer olan, vahyin diliyle karâr-ı mekîn[495] olan rahme yerleşmesiyle artık koruma kalkanı olan üç zar işleve girmektedir.[496]

Amniyon zarı, döllenmeden itibaren iki hafta süresince embriyoblast ile onu çevreleyen hücreler arasında bir aralık belirmesiyle oluşumu başlar. Bu ilkel amniyon boşluğudur. Bu boşluğun tavanı, amnioblast adı verilen bir sıra yassı hücrelerle, tabanı ise ektoderm ile çevrili, gittikçe büyüyen kapalı boşluk halini alır. Hamileliğin erken aylarından itibaren amniyon boşluğunda bir sıvı toplanmaya başlar.[497] İşte insan yavrusu da bu sıvı dolu kese içerisinde gelişir. Embriyon ve fötus göbek bağından asılı olarak bu sıvı içinde serbestçe yüzer. Hamiliğin altıncı aylarında ortalama 1 litre sıvı içerir. Bu sıvıda %1 oranında katı maddeler bulunur. Bunlar, fötal epitel hücreleri, eşit miktarda organik ve inorganik tuzlar olup sıvının %99'unu oluşturan su içinde asılı dururlar. Organik maddelerin yarısını protein, diğer yarısını ise karbonhidratlar, yağlar, enzimler, hormonlar ve pigmentler oluşturur. İlk önceleri saydam bir sıvı olan amniyon sıvısı hamileliğin sonlarına doğru bu durumu kaybedip bulanıklaşır zira bebeğin kılları ve yüzeysel epidermis hücreleri bu sıvının içine dökülmektedir.[498] Bebek için özel hazırlanmış olan amniyon sıvısı organların doğumdan sonraki kullanım için hazırlanmasını sağlar. Bebek amniyon sıvısıyla bir anlamda dış dünyaya alışmak için egzersiz yapar ve düzenli olarak bu sıvıyı içer. Bu sayede dili acı, tatlı, tuzlu ve ekşiyi algılamaya başlar. Bebeğin içtiği bu sıvı hem bağırsakları emilim işine hazırlamakta, hem de böbreklerin aynı sıvıyı devamlı olarak kandan süzmesine olanak sağlayıp böbrekleri çalıştırmaktadır. Bu sıvı sürekli başka sıvılar yardımıyla 3 saatte bir temizlenir yani her gün sekiz defa ceninin bağırsakları tarafından emilir ve kan yoluyla anne kanına

494 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XX, s.s 164-166; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, IV, s. 46; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XIX, s. 139; Ebû Suûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, VII, s. 243; Cevherî, *el-Cevâhir*, XVIII, s. 183; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, XXIII, s.s 146-147.
495 Mü'minûn 23/12-13; Mürselât 77/21.
496 Aksoy, *Kur'ân'ın Embriyolojik Sırları*, s.s 132-133; Duman, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı*, s.s 24-25.
497 Kerse, *İnsan Embriyolojisine Giriş*, s.s 109-110.
498 Kayalı, *İnsan Embriyolojisi*, s. 56.

verilir.[499] Bu sıvı sayesinde cenin, annenin maruz kalacağı ani çarpma, zor hareket ve düşmelerden korunur. Amniyon sıvısı, cenin için tam ve rahat hareket imkanı sağlar. Yine bu sıvı cenine, sabit bir ısı temin ederek onun için yeterli ısı miktarını ayarlar.[500]

Koriyon zarı, cenini çevreleyen zarlardan ikincisidir. Koriyon, plasenta ile amniyon zarının arasında bulunur. Yumurta zarı döllenir döllenmez koriyon zarı oluşmaya başlar. Döllenen yumurta bölünmeye devam eder ve morula denilen şekli alır. Bu küre birkaç hücre tabakasından oluşmuştur. Cenin iç tabakadan yaratılır. Dış tabakada ise birtakım kemirici hücreler halinde birleşerek rahim duvarına yerleşirler. İşte bu hücre topluluğu zamanla koriyon zarına dönüşür.[501] Bu zar dış ve iç olmak üzere iki tabakadan oluşur. Dış tabakanın üzerinde birçok tüy ve kabartılar vardır. Bunlar aracılığı ile bebeğe gıda ve oksijen, bebekten anne kanına karbondioksit ve üre taşınır. İç tabaka ise, ilk zamanlarda cenine ait dış damarlar bulunur. Koriyon zarı ile üzerindeki tüysü tabaka ceninle birlikte gelişir. Hamilelik ilerledikçe daha çok incelen bu zar aracılığı ile cenine anneden gıda ve oksijen geçtiği gibi yabancı cisimleri öldüren maddeler de iletilir. Böylece ceninde koruyucu sistemler kurulmuş olur. Aynı zamanda bu tüyler cenine zehirli maddelerin ve mikropların sirayetini de önler. Bu arada cenin üzerinde meydana gelen devamlı gelişmeler sonucunda üre ve karbondioksit gibi artıklar da bu tüyler aracılığı ile anneye geçer.[502]

Plasenta zarı ise, cenini her taraftan kuşatan en dıştaki üçüncü zardır. Rahmin içini bir astar gibi kaplar. Çok incedir. Embriyo, gelişimi için gerekli olan besin, oksijen ve diğer maddeleri belirli bir dönemden itibaren anne kanından almaya başlar. Plasenta da, anne ve embriyo arasında bu maddelerin alışverişini sağlayan bir yapıdır, anne ile bebek arasında köprü işlevi görür. Plasentanın yapısı gelişmekte olan fetüsün bütün gereksinimlerini karşılayacak şekilde yaratılmıştır. Anneden gelen tüm besin maddelerini, oksijeni, demir ve kalsiyum gibi önemli mineralleri önce göbek bağına ve oradan da embriyonun kılcal damarlarına iletir.[503] Üstelik plasenta sadece embriyonun metabolizması için gerekli besinleri sağlamakla kalmaz, yeni dokuların oluşması için gerekli olan besinleri de seçerek fetüse taşır. Oksijen,

---

[499] Şeftalioğlu, *Genel-Özel İnsan Embriyolojisi*, s.s 147-148; Özyazıcı, *Hücreden İnsana*, s.s 63-64.

[500] Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı*, s.s 161-162.
[501] Moore, *Klinik Yönleriyle İnsan Embriyolojisi*, s. 45.
[502] Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı*, s.s 162-163.
[503] Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı*, s.s 163-165.

karbondioksit, karbon monoksit gibi gazların taşınması, elektrolitlerin taşınması, anneye ait antikorların bebeğin bağışıklık sistemini güçlendirmesi için taşınması, üre ve ürik asit, ilaç gibi maddelerin basit difüzyonla atılmasından plasenta görevlidir. Onları stoklar, gerekli olanı kendisi için kullanır, bir kısmını da fetüs için kullanır. Plasenta, cenin için gerekli olan östrojen ve progestron gibi hormonları da salgılar. Bu hormonlardan progestron annenin vücudunda özellikle rahim kısmını canlandırarak bebeğe fiziksel destek sağlar ve gelişimini devam ettirebilmesi için en rahat ortamın oluşmasına imkan verir. Ayrıca annenin süt bezlerinin gelişimini sağlayarak zamanı geldiğinde sütün oluşturulmasına da yardımcı olur.[504]

Bu açıklamalarımız neticesinde, insanoğlunun mükemmel bir yaratılışla inşa edildiği rahatlıkla görülebilmektedir. Vahiyde insanın yaratılışı hakkındaki tüm ayetler detaylı bir incelemeden geçirildiğinde karşımıza mükemmel yapısıyla insan çıkmaktadır.

4.1.2.3. *Nefs-i Vâhide*nin İnşâsı

Nefs-i vâhide hakkında yukarıda uzunca izahlar yapılmış ve bu kavramdan kastın zigot olabileceği ifade edilmişti. Bu pasajda da En‘âm suresinin 6/98. ayetinde geçen *nefs-i vâhide*'nin ne anlatmaya çalıştığı hakkında bilgi verilecektir. Ayet şöyle buyurmaktadır:

وَهُوَ الَّذِيَ اَنْشَاَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ

"Yine O'dur sizi bir tek canlıdan ortaya çıkaran ve (her biriniz için) geçici ve kalıcı bir yer tayin eden. Doğrusu Biz bu mesajları kavrama yeteneği olan insanlara açık ve anlaşılır kılıyoruz."

Bu ayette, *nefs-i vâhide* kavramının geçtiği diğer 4 ayetten farklı olarak اَنْشَاَ *enşee* fiili kullanılmıştır. Diğer 4 ayette ise, خَلَقَ *haleka* fiili kullanılırken bu ayette farklı bir fiil kullanılmasının bir sebebi olduğu kanaatindeyiz. Bu sebebi ele almadan önce ayetteki fiilin mümkün manalarını açıklamak ve ayet hakkında müfessirlerin görüşlerini vermek istiyoruz. Ayette geçen fiilin anlamlarına bakıldığında, ***bir nesneyi ihdas etmek, icat etmek, daha önce yokken varlık sahasına taşımak, yapmak veya üretmek, besleyip büyütmek ve yetiştirmek,***[505] ***meydana getirmek, imal etmek,***

[504] Moore, *Klinik Yönleriyle İnsan Embriyolojisi*, s.s 118-120; Şeftalioğlu, *Genel-Özel İnsan Embriyolojisi*, s.s 151-161.
[505] İsfehânî, *el-Müfredât*, s.s 1450-1451.

bina etmek, tesis etmek, terbiye etmek,[506] *yaratmak, yetiştirmek, inşa etmek*[507] gibi manalara gelmektedir. Müfessirlerin büyük çoğunluğu ayetteki اَنْشَاَ *enşee* fiilini "yaratma" anlamında ele alırken *nefs-i vâhideyi* de Hz. Âdem olarak açıklamışlardır. Onlara göre ayetin anlatmaya çalıştığı gerçek, tüm insanlığın tek nefisten yani insanlığın atası olan Hz. Âdem'den yaratıldığıdır.[508]

Biz ise ayetteki اَنْشَاَ *enşee* fiilinin yaratma anlamının dışında, bina etmek, inşa etmek, yetiştirmek, türetmek manalarına geldiğini ve ayetteki *nefs-i vâhidenin* yani zigotun inşa edilme sürecine atıf yapıldığını düşünüyoruz. Ayette *nefs-i vâhide*'den kastın tek bir kişi değil, her insanın yaratılma sürecindeki tek canlı hücre yani anne ve babanın üreme hücrelerinin birleşmesiyle oluşan tek hücre/zigot olduğu kanaatindeyiz. Ve ayette kullanılan fiilin de, bu zigot halinin inşâ edilmesini yani gelişip büyümesi ve adeta bir binanın inşası gibi şekil alıp yavaş yavaş insan olma yolunda geçirdiği inşayı anlatmaya çalıştığı kanaatindeyiz. Zira, üreme hücreleri çok titiz ve uzun bir seçilme dönemlerinden geçmekte ve bu dönemler oldukça kompleks bir yapı arz etmektedir. Seçilen bu hücrelerin en nitelikli ve en özgün olanı anne rahminde döllenmekte ve tek bir hücre olduktan sonra hücre kendini inşa etmeye başlamaktadır. Öncelikle bu tek hücrede, doğacak bebeğin bütün kalıtsal özelliklerini belirlemek üzere babanın ve annenin genleri birleşmektedir. Bu binlerce genin her birinin özel bir işlevi vardır. Bunlar doğacak insanın, saç ve göz rengini, yüzünün biçimini, iskelet çatısındaki iç organlarını, beyin, sinirler ve kaslardaki sayısız ayrıntıyı belirleyen genlerdir. Döllenmiş yumurta dediğimiz o ilk hücrenin insana dönüşmesi için yapacağı ikinci şey ise çoğalmadır. Hücreler bölündükçe başkalaşmakta ve vücutta bulunması gereken bölgelere gitmektedirler. Tüm hücreler, oluşturacakları dokunun gerektirdiği kadar çoğalmakta ve bu dokular da gerekli yapıyı oluşturmak üzere yanyana gelerek organları oluşturmaya başlamaktadırlar.[509]

Bu başkalaşım ve yapılanma DNA molekülü tarafından sağlanır. İnsan vücudunda bulunan trilyonlarca hücre, bölünerek birbirinden çoğalmaktadır. Ancak her hücredeki farklı gen farklı zamanlarda aktive olmakta ve bu şekilde hücrelerde başkalaşım sağlanmaktadır. İlk hücreden sonra bölünerek çoğalan her hücrede, tüm

---

506 Sarı, *el-Mevârid*, s.s 1512-1513.
507 Okuyan, *Kur'ân Sözlüğü*, s. 801.
508 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IX, s. 433; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, II, s. 159; Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, s. 347; Ebû Suûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, III, s. 165.
509 Yusuf, *DNA Harikası*, s.s 12-13; Bilge, *Hücre Bilimi*, s.s 117-152.

genetik bilgi vardır; yani her hücre aslında kalp kası, deri, alyuvar veya vücudun herhangi başka dokusunu üretme yeteneğine sahiptir. Her hücre o vücut için tam bir DNA bilgisine sahip olsa da, gelişmenin farklı aşamalarında ve farklı organlarda sadece bazı genler aktiftir.[510] Hücrelerdeki bu bilinçli yapı Allah'ın onların fıtratlarına nakşettiği yetenek sayesindedir. Hücre hem kendi içinde yoğun ve hassas işlevler görmekte hem de diğer hücrelerle mükemmel bir koordinasyonla çalışmaktadır. Edinilen bilgilere göre, insan tek bir canlı hücreden trilyonlarca canlı hücreye sahip olana kadar devamlı inşa halindedir. Vahyin bizlere söylediği gibi 8 çift hücreden yüzlerce çift hücre haline şekil değiştirerek gelen yapı, alak halinde anne rahim duvarına yapışır, belli dönem sonra belli belirsiz şekille mudga olur ve daha sonra kas ve kemik sistemleriyle hem iç hem de dış görüntüsüyle tamamen değişerek insan halini alır ve bu dönemler aynı ayette belirtildiği gibi, insanın inşâ dönemleridir. Kanaatimizce ayette kullanılan fiil de bu gerçeğe işaret etmektedir.

4.1.3. İnsanın Embriyolojik Sürecinde Üçüncü Aşama: Alak/Alaka

İnsanın embriyolojik yaratılış sürecindeki üçüncü aşaması olan alaka, Kur'ân'da 5 ayette عَلَقَة *'alakah* şeklinde tekil halde gelirken,[511] sadece 'Alak suresinin 96/2. ayetinde عَلَق *'alak* çoğul olarak gelmektedir. *'Alak/'alaka* kelimesinin manaları ise şöyledir; *yapışmak, pıhtılaşmış kan, suda bulunan sülük dediğimiz kan emen kurtçuk,*[512] *pençeyle bir şeyi sıkıca tutmak, yakalamak ya da ona sıkıca yapışmak*, kendisi vasıtasıyla bir nesnenin asılır hale geldiği alet anlamında *mi'lak*, kendisinden sıkıca tutulan, kavranılan şeye '*ulgatun*, *kurumadan önce pıhtı halindeki kan, şiddetli kırmızılık, husumet*, *alaka, ilgi, muhabbet, sahibinin bağlandığı* ya da *düşkün olduğu bundan dolayı da kendisinden geçemediği nefis*,[513] *yapışkan madde, asılan veya takılan şey, sevgi*,[514] gibi manalara gelmektedir. Alak/alaka kelimesinin geçtiği ayetlerden bir kısmı şöyledir:

اِقْرَاْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذ۪ي خَلَقَۚ خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍۚ

"Oku yaratan Rabbin adına, O insanı alaktan yarattı" ('Alak 96/1-2)

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ ط۪ينٍۚ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً ف۪ي قَرَارٍ مَك۪ينٍۖ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًاۗ ثُمَّ اَنْشَاْنَاهُ خَلْقًا اٰخَرَۜ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِق۪ينَۜ

---

[510] Bilge, *Hücre Bilimi*, s.s 56-79.
[511] Hacc 22/5; Mü'minûn 23/14; Mü'min 40/67; Kıyâmet 75/37.
[512] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, s. 862-865.
[513] İsfehânî, *el-Müfredât*, s.s 1035-1037.
[514] Sarı, *el-Mevârid*, s. 1041.

“Doğrusu Biz insan türünü, bir nevi konsantre bir balçıktan yarattık, epey sonra onu, karar kılacağı (rahimde) yer tutan bir hayat tohumu kıldık, daha sonra o hayat tohumundan döllenmiş hücreyi yarattık, hemen sonra döllenmiş hücreden cenini yarattık ve ceninden de kemikleri yarattık, en sonunda kemiklere kas giydirdik, sonuçta onu bağımsız bir varlık olarak inşa ettik, işte her şeyi en güzel şekilde yaratan Allah’ın şanı böyle yücedir.” (Mü’minûn 23/12-14)

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوٓا اَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِتَكُونُوا شُيُوخًاۚ وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفّٰى مِنْ قَبْلُ وَلِتَبْلُغُوٓا اَجَلًا مُسَمًّى وَلَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

“Sizi önce toprak türünden, sonra bir damlacık hayat suyundan, sonra da döllenmiş yumurta hücresinden yaratan O’dur, sonra bebek olarak meydana gelmenizi (dilemiştir), sonra olgunluk çağınıza erişmeniz ve ardından da yaşlanmanız için (yasa koymuştur). Ne ki kiminize ölüm erken tattırılır, kiminize de sonu yasayla belirlenmiş bir süreye ulaşmanız için (zaman tanınır) ki, belki aklınızı başınıza alırsınız.” (Mü’min 40/67)

İnsanın anne rahminde geçirdiği üçüncü safha olan alak/alaka kelimesini müfessirlerin geneli, döllenme tamamlandıktan sonra yapışkan bir madde olarak rahme tutunan pıhtılaşmış, donmuş kan veya pıhtılaşmış kan parçası olarak tanımlamışlardır.[515] Bazı müfessirler ise bu kelimeye, spermle döllenen yumurta hücresinin bölünüp çoğalarak, bir hafta içinde fallop borusuna inip rahmin duvarına asılması olarak tanımlamışlardır. Kelimenin asıl anlam olarak yapışkanlığı bulunduğu için insanın yapışkandan yaratılması, döllenen yumurtanın, rahmin duvarına yapışıp hayat bulmasıdır. Bu nedenle de bu aşamada insan canlı bir varlık olarak değişmeye ve dönüşmeye başlamaktadır.[516] Bizde alak/alaka kelimesinin aslında bulunan yapışkan anlamından yola çıkarak ve günümüzde edinilen bilgileri de göz önüne alarak, sperm ve yumurtanın fertilizasyonu sonucunda oluşan zigotun 30 saatlik tek canlı hücre halinden sonra yavaş yavaş 2, 4, 8 çifte bölünmesinden sonra, morula aşaması dediğimiz 16 hücreli hale geldikten sonra şekil değiştirmesi ve

---

[515] Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, XVII, s. 21; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, V, s. 390; Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, XVI, s. 265; Kâsımî, *Tefsîru’l-Kâsımî*, XII, s. 4324; Merâğî, *Tefsîru’l-Merâğî*, XVII, s. 88; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XIX, s.s 213-220; Züheylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, XVII, s. 170; Cevherî, *el-Cevâhir*, XI, s. 5; Hererî, *Tefsîr-u Hadaıkı’r-Ravh ve’r’Reyhân*, XVIII, s. 244; Ebû Suûd, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm*, IX, s. 177.

[516] Esed, *Kur’ân Mesajı Meal-Tefsîr*, s. 1032; Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, XI, s.s 5-8; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri,* XXI, s.s 229-237; Okuyan, *Kısa Sûrelerin Tefsiri*, I, s.s 347-354.

bu değişiklikle ve çoğalmayla beraber anne rahmindeki en sağlam yere tutunması ve başkalaşmaya başlama aşaması olduğu kanaatindeyiz.

Bu durum embriyolojide şu şekildedir; döllenmiş yumurta hemen bölünmeye başlar. Üçüncü ve dördüncü bölünmeden sonra blastomerler, şekillerini değiştirirler ve birbirleriyle sıkıca birleşerek sıkı bir top oluştururlar. Zigot, dut benzeri bir görünüm alır. Bu yapıya morula denir. Hücre kümesi hamileliğin sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi için uygun bir yere yerleşmelidir. Öyle bir yer seçmelidir ki, bu yer hem korunaklı hem de dokuz ay sonra doğumun gerçekleşebileceği niteliklerde bir yer olmalıdır. Ayrıca bu yerleşme yeri bebeğe besin sağlayacak olan annenin kan damarlarına yakın bir yerde olmalıdır. Bu iş için en uygun yer annenin rahmidir, yani vahyin diliyle فِي قَرَارٍ مَكِينٍۙ "en sağlam/ dayanıklı yer"dir. Fallop tüpünden rahme doğru ilerleyen embriyo da, bu bilinçle hareket etmektedir.

Morula denilen aşama, döllenmeden sonra 3. günde oluşmaktadır. Zigot yarıklanırken bir taraftan da tüplerindeki sillerin ve kasların hareketi ile rahme doğru taşınır. Morula safhasında zigot rahme ulaşmıştır. Bu aşamada yaklaşık 100 hücreli bir küme halindedir. Döllenmeden sonra 4. günde, morula merkezindeki hücreler arasında boşluklar görülmeye başlar. Rahmin boşluğundaki besin maddelerinden zengin sıvı, bu boşluklara sızar. Sıvı miktarı arttıkça, morulayı oluşturan hücreler iki gruba ayrılırlar. Dış hücre grubu, tek sıra olup trofoblast yani ileride bebeği besleyecek olan plasentayı yapacaktır. Kemirici ve besleyici hücrelerden oluşur. Ana küre rahme varır varmaz orada tutunur, rahim çeperine asılır, rahim hücrelerini kemirmeye başlar. Merkezdeki hücre grubu ise embriyoblast adını alır ve bu iç hücre kitlesi embriyoyu ve onu saracak zarları oluşturacaktır. Sıvı içeren boşluklar, kısa sürede birleşirler, tek ve büyük bir boşluk yaparlar. Bu boşluğa blastosist boşluğu denir.[517] Döllenmeden 4,5 gün sonra rahim boşluğundaki embriyo 100'ün üzerinde hücreden meydana gelmiş ve taşlı bir yüzük görünümündedir.[518] Döllenmeden sonraki altıncı günün sonunda embriyo, ilk önce endometrium yüzeyindeki bir girinti içine yerleşir sonra da endometrium epiteline sıkıca tutunur. Endometrium denilen yer rahmin en iç tabakasıdır yani oluşacak canlının gelişebilmesi için en uygun bölgedir. Embriyo döllenmeden itibaren yedinci günün sonunda endometrium denilen yere tamamiyle gömülür ve bu olaya implantasyon yani vahyin diliyle

---

[517] Kayalı, *İnsan Embriyolojisi*, s.s 39-41; Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı*, s.s 85-86.
[518] Özyazıcı, *Hücreden İnsana*, s. 19.

“alaka” denir. Embriyo yaşamak ve gelişmek için sürekli olarak oksijene ve besine ihtiyacı vardır. İşte bir insanın ilk hücrelerinden oluşan embriyo, bu ihtiyaçlarını 9 ay boyunca tutunacağı bu noktadan karşılayacaktır. Bu andan itibaren hamilelik durumu başlamış olur.[519] Embriyonun (blastosist) gömülmesi, birinci haftanın sonunda başlamakta ve ikinci haftanın sonuna kadar devam etmektedir. Embriyonun gelişiminin sekizinci gününde hücreler farklılaşmaya başlayarak iç ve dış olmak üzere iki tabakalı görünüş kazanırlar. İç hücreler (embriyoblast) embriyonun yaşamı boyunca sahip olacağı hücreleri oluşturur. Dış hücreler (trofoblast) insanın sadece doğumuna kadar, yani 9 ay boyunca anne karnındaki yaşamına yardımcı olacak hücreleri oluşturur. İçteki hücre topluluğu 9 ay boyunca kendisine hizmet edecek dış bölümden ayrılır. Sadece ileride yeni gelişecek olan plasenta ve embriyo arasındaki bağlantıyı sağlayacak göbek kordonu olacak bölge kalır ve embriyoblast hücreleri yassı bir şekil oluşturarak “embriyonik disk” adını alır. Daha sonraki büyüme, bu diskin iki tarafında simetrik olarak meydana gelir.[520] Bu işlemler insan vücudundaki ilk düzlemlerin başlangıcıdır. Bu düz çizginin her iki tarafında ektoderm ve endoderm, ikisi arasında da mezoderm denen yeni hücreler oluşmaya başlar. Bu üç katmanın her biri ileride bebeğin vücudunun ayrı bölümlerinin oluşumunu sağlayacaktır.[521] İkinci haftanın sonunda artık yeni bir döneme girilmiş ve embriyonik safhalar yavaş yavaş belirmeye başlamıştır.

İnsanın yaratılışındaki bu aşamanın vahiyde alak/alaka olarak bildirilmesi, Kur’ân’ın mucizelerindendir. Çünkü “alak” kelimesinin “bir yere asılıp tutuna şey” hatta “deriye yapışarak oradan kan emen sülük” anlamlarına geldiği belirtilmiştir. Bundan 1400 küsür sene önce indirilmiş olan Kur’ân’da, anne karnında gelişmekte olan embriyoyu bu özelliği ile tarif eden bir kelimenin kullanılması, vahyin mucizelerindendir. Gerçekten de insan anne karnında alak halindeyken hem rahmin en sağlam yerine tutunmaya çalışır hem de rahim duvarını kemirmeye başlar ve gerekli gıdaları temin eder. Bu aşamanın eşik durumunu temsil ettiği kanaatindeyiz. Yani ileride oluşacak olan cenin bu aşamadan önce tam anlamıyla bir şey değilken, bu aşamadan sonra artık varlık kazanıp yavaş yavaş insan görünümü aldığı aşamadır.

---

519 Şeftalioğlu, *Genel-Özel İnsan Embriyolojisi,* s.s 81-83; Moore, *Klinik Yönleriyle İnsan Embriyolojisi,* s. 45.

520 Bâr, *Kur’ân-ı Kerîm ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı*, s. 94.

521 Şeftalioğlu, *Genel-Özel İnsan Embriyolojisi*, s.s 87-97; Moore, *Klinik Yönleriyle İnsan Embriyolojisi,* s.s 45-52.

4.1.4. İnsanın Embriyolojik Sürecinde Dördüncü Aşama: Mudğa

Alaka safhasının sona ermesiyle ya da aşamalı olarak değişime uğraması sonucu meydana gelen yeni merhaleye, ceninin *mudğa* safhası adı verilmiştir. Kur'ân'da *mudğa* lafzı Hacc 22/5 ve Mü'minûn 23/14. ayetlerinde geçmektedir. Mudğa, *çiğnem büyüklüğündeki et parçası, normal etten başka bir et parçası,*[522] *ceninin alakadan sonra ulaştığı durumun ismi*[523] gibi anlamlarda kullanılmıştır. Mudğa lafzı Mü'minûn suresinin ilgili ayetlerinde herhangi bir nitelik belirten sıfatla gelmezken, Hacc suresinin 22/5. ayetinde ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ terkibiyle gelmiştir. Hacc suresindeki anlatıma baktığımızda ayet şöyledir:

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنْ كُنْتُمْ فٖي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَاِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِنُبَيِّنَ لَكُمْۜ وَنُقِرُّ فِي الْاَرْحَامِ مَا نَشَٓاءُ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوٓا اَشُدَّكُمْۚ وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفّٰى وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ اِلٰٓى اَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْـًٔاۜ وَتَرَى الْاَرْضَ هَامِدَةً فَاِذَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَٓاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَاَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهٖيجٍ

"Ey İnsanlık! Eğer (ölümden sonra) diriliş konusunda kuşku içindeyseniz, unutmayın ki Biz sizi (ilk önce) bir tür topraktan, sonra bir damlacık döl suyundan, sonra rahim cidarına asılıp tutulan döllenmiş yumurtadan, sonra (asli unsurları) oluşmuş fakat (tali unsurları) henüz oluşmamış bir ceninden yarattık. Bu size menşeinizi açıklamak için yaptığımız (bir uyarıdır). Derken, (doğmasını) dilediğimiz belirlenmiş bir süreye kadar (annelerinin) rahimlerinde tutarız; sonra sizi bir bebek olarak dünyaya getiririz; nihayet sizler olgunluk çağına (işte bu süreçlerden geçerek) ulaşırsınız. Ama içinizden kimilerine ölüm (erken yaşlarda) tattırılır, kimileri de ömrün en düşkün çağına kadar ertelenir; öyle ki sonunda o, bilen biriyken hiçbir şey bilemez hale gelir. (Bu şuna benzer), önce yeryüzünü kupkuru bir halde görürsün; fakat ona indirdiğimiz suyun ardından canlanır, kabarır ve her türden göz alıcı bitkilerle yeşerir."

Ayetteki *mudğa* lafzını müfessirlerin geneli "bir çiğnemlik et parçası" olarak tanımlamışlardır. Onlar, *mudğa*nın *muhallak* ve *ğayr-ı muhallak* olması konusunda farklı görüş belirtmişlerdir. Genelin görüşü *muhallaktan* kastın, şekillenmiş, noksanlık ve kusurdan uzak, dümdüz ve pürüzsüz olduğu, *ğayr-ı muhallağın* ise, şekil almamış, hatları belirlenmemiş ve bir et parçası olarak kalan şey olarak

---

522 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VIII, s. 308.
523 İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 1381.

açıklamışlardır.[524] Diğer bir görüş ise, üzerinden peşpeşe merhaleler ve birbirini izleyen yaratmalar geçmiş olan şeye, üzerinden peşpeşe yaratma işi geçtiği için *muhallaka* denirken, bu merhaleleri tamamlamayana da *gayr-ı muhallaka* denir. Başka bir görüşe göre ise, *muhallaktan kastın*, baş, eller ve ayakların belirgin olması, *gayr-ı muhallakta* ise bu uzuvların daha belirgin hale gelmemiş olmasıdır. Bir görüşe göre ise, *muhallak* tam zamanında doğan bebeğe denirken, zamanında doğmayıp düşen bebeğe ise *ğayr-ı muhallaka* denir.[525] Başka bir görüş ise, ruh üflenen cenine *muhallaka*, ruh üflenmeyene ise *ğayr-ı muhallaka* denir.[526]

Mudğa aşamasında cenin ayetin de belirttiği gibi, belli belirsiz şekiller almaya başlar. Bu şekil değişikliği ise hücrelerin farklanmaya başlamasıyla oluşur. Embriyonik gelişimin üçüncü haftasına gelindiğinde yani *alak* aşamasının bitimiyle birlikte, embriyonik diskte üç olaylanma görülür: primitif çizgi belirir, notokord gelişir ve üç germ tabakası (gastrulasyon) oluşur. Gastrulasyon tüm embriyonik dokuların kaynağı olan üç germ tabakasının şekillenme sürecidir. Embriyonun gelişiminin sekizinci gününde hücreler farklılaşmaya başlayarak iç ve dış tabaka olmak üzere iki tabakalı bir görünüm alırlar. İç hücreler embriyonun tüm yaşamı boyunca gerekli olan hücrelere sahipken, dış hücreler ceninin sadece doğuma kadarki yaşamıyla ilgili hücrelere sahiplerdir. Ve işte bu içteki hücrelerin üç tabaka haline gastrulasyon denmektedir. Bu dönemde yaygın hücre şekil değişiklikleri, yeniden düzenlenme, hareket ve yapışma özelliklerinde değişiklikler yaşanır. Bu nedenle de bu dönem vücut şeklinin gelişiminin başlangıcıdır ve üçüncü haftadaki en önemli olaydır. Gastrulasyonun ilk morfolojik işareti embriyonik diskin yüzeyinde primitif çizgi belirmeye başlamasıdır. Primitif çizgiden de embriyonun üç germ tabakası oluşacaktır. Notokord ise erken dönemdeki embriyoda sinyal merkezi olarak görev yapar ve daha sonra oluşacak sinir sisteminin plağını oluşturur.[527]

Bu evrede üç germ tabakası denen ektoderm, mezoderm ve endoderm özel doku ve organları oluşturmaya başlar. Bu üç tabakadan en dışta kalan ektodermden, sinir dokusunun yanı sıra, salgı yapan bez ve epitel doku gelişir. Bu dokulardan da

---

[524] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, V, s. 390; Kâsımî, *Tefsîru'l-Kâsımî*, XII, s. 4324; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, XVII, s. 88; Mâturîdî, *Te'vîlâtul-Kur'ân*, IX, s. 344; Cevherî, *el-Cevâhir*, XI, s. 5; Züheylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, XVII, s. 170; Hererî, *Tefsîr-u Hadaıkı'r-Ravh ve'r'Reyhân*, XVIII, s. 245; Muhammed Ebû Zehra, *Zehretu't-Tefâsîr*, Kahire, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, trs, IX, s. 4943.

[525] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVI, s. 460; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XVI, s.s 266-268; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, s.s 9-10.

[526] Hererî, *Tefsîru Hadâıkı'r-Ravh ve'r-Reyhân*, XVIII, s. 245.

[527] Şeftalioğlu, *Genel-Özel İnsan Embriyolojisi*, s.s 100-101.

beyin, omurilik, duyu organları ve göz mercekleri oluşacaktır. Ayrıca üst deri, ter bezleri, diş minesi, saç ve tırnakları da bu tabakadan oluşur. Mezoderm olarak adlandırılan orta tabakadan ise, tüm iskelet kasları, kan hücreleri ve kan damarlarının tabakaları, tüm düz kas tabakaları ve tüm vücut boşluklarının örtüleri, üreme ve boşaltım sistemlerinin organları ve kanalları, kalp sisteminin büyük bir bölümü ve vücuttaki bütün dokulara ait hücreler bu kök hücrelerden oluşacaktır. Embriyonun en iç tabakası olan endodermden ise, sindirim ve solunum sistemini oluşturan organlar (karaciğer, akciğer, pankreas vs), ve ilgili bezlerin (tiroit gibi) gelişimini üstlenmiştir.[528] İşte bu dönem ceninin yapısının belirsiz olduğu yani ayetin diliyle *ğayr-ı muhallaka* olduğu dönemdir. Henüz insan şeklini almamış olan cenin, bu dönemde içinde insan şekli alma potansiyeline sahip hücrelerin farklanmalarıyla belirsiz bir şekildedir ve bu hücreler yavaş yavaş farklanarak iç ve dış organları yapmaya başlayacaklardır.

3. haftanın başlarında beyin, kalp ve göze ait hücreler farklanmaya ve organları oluşturmaya başlar. Bu dönemde kardiyovasküler sistem yani kalp sistemi fonksiyonel evreye ulaşan ilk organdır ve 21 ya da 22. günde çarpmaya ve kan dolaşmaya başlar. Artık bu aşamada embriyo gelişim evrelerini tamamlamaya başlar. Gelişimin ilk evresi büyümedir ve hücre bölünerek kendi ürünlerini oluşturur. Gelişimin ikinci evresi vücudun ve organların tümünün ya da bir kısmının şeklinin, büyüklüğünün ve diğer özelliklerin karmaşık etkileşimlerle belli bir düzen içinde oluşmasıdır. Gelişimin üçüncü evresi farklılaşmadır. Farklılaşmanın tamamlanması ile doku ve organlar özelleşmiş işlevlerini gerçekleştirme yeteneğine sahip olurlar. Embriyo başlangıçtaki şekli yassı ve üç tabakalı olan şekli katlanarak silindirik bir yapı halini alır. Katlanma, embriyonun hızlı büyümesi sonucunda, enine ve boyuna olmak üzere gerçekleşir. Katlanmalar sonucunda embriyonun baş kısmında beyin tomurcuğu oluşur, ön barsak, ağız, yutak zarı gibi yapıların taslağı oluşur. Daha önce bahsettiğimiz üç tabakadan oluşacak organların taslağı bu dönemde oluşmaya başlar.[529] Embriyonun ilk üç haftası çoğalan hücreler bir çiğnemlik et parçası görünümü alırlar. Bu gelişim ayette belirtildiği gibi *gayr-ı muhallaka* halidir.

Dördüncü haftaya gelindiğinde vücut şeklinde büyük değişiklikler olmaktadır. Bu aşamada embriyo şekli baş ve kuyruk katlanması nedeniyle hafifçe kıvrıktır,

---

528 Moore, *Klinik Yönleriyle İnsan Embriyolojisi*, s.s 55-62; Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı*, s.s 94-98.

529 Kayalı, *İnsan Embriyolojisi*, s.s 50-55.

kalpte büyük çıkıntılar görülür ve kan pompalama başlamıştır. Yine ön beyin, göz lens çukurları, iç kulak taslağı oluşmaya başlar. Dördüncü hafta sonunda cenin 5 milimetrelik bir boya ulaşır. Bu hafta içinde vücut azalarının taslağı ortaya çıkmaya başlar. Altıncı haftada embriyonun dokunmaya tepki verdiği görülür. Beyin keseleri belirmeye başlar ve el plakları ve parmak taslakları oluşmaya başlamıştır. Yine bu dönemde gözler oluşmaya başlar ve hücreler arası mükemmel bir plan içerisinde hareket eder ve gözün farklı bölümlerini oluştururlar.[530]

Yedinci haftada cenin 2 cm boyundadır ve el plağında parmak taslakları arasında yarıklar oluşur ve artık parmaklar belirgindir. Bu haftanın sonunda vücut dokuları kemikleşmeye başlar. Baş vücudu yarısını oluşturmaya devam eder, iç organlardan kalp, mide ve damarlar büyük ölçüde gelişmiş, diğer organlarda yavaş yavaş gelişmektedir. Yani üç germ tabakası dediğimiz ektoderm, mezoderm ve endoderm hücreleri bütün hızlarıyla faaliyetlerini sürdürür.[531]

Sekizinci hafta artık embriyonik dönemin son haftasıdır. Ellerde perdeli olmak üzere parmaklar ayrılmıştır. Ayakların parmak taslakları arasında da belirgin yarıklar bulunur. Kafa derisi de başın çevresinde belirgin bir bant halini almıştır. Sekizinci haftanın sonunda, vücut hatları artık belirginleşmiştir. Parmaklar uzamış ve birbirinden ayrılmıştır. Vücudun belli bir amaca hizmet eden hareketleri bu haftada olur. Baş orantısız bir şekilde vücudun yarısı kadar büyüklüğe sahip olsa da, embriyoda boyun gelişmiş, göz kapakları belirginleşmiş, kulak kepçesi son halini almış, cinsiyet ayrımı yapılabilecek organlar belirginleşmeye başlamıştır. Kısacası bu haftanın sonunda yani 61 günlük ve yaklaşık 28-30 milimetre boyundaki cenin tamamiyle insan görünümüne kavuşmuştur yani ayette anlatıldığı gibi mudga *muhallaka* haline gelmiştir.[532]

Sonuç olarak mudganın büyümesi çok hızlı gelişir. Onun alaka halinden kısa bir zaman sonra başladığı göz önüne alınırsa, bu aşamanın sonuna doğru artık insan şeklini almaya ve insani vasıflara sahip olmaya başladığı andır. Parmak ucu kadar küçüklüğünde olmasına rağmen yavaş yavaş aslî ve tâlî unsurlarıyla varlık kazandığı dönemdir. Vücuttaki bütün dokular bu dönemde hızlı şekilde büyüyüp teşekkül eder. Kalp, basit tüp şeklinden çıkarak normal hala gelir. *Mudganın* son dönemlerine

---

530 Özyazıcı, *Hücreden İnsana*, s.s 28-30.
531 Özyazıcı, *Hücreden İnsana*, s. 36.
532 Moore, *Klinik Yönleriyle İnsan Embriyolojisi*, s.s 73-90; Kayalı, *İnsan Embriyolojisi*, s. 92; Şeftalioğlu, *Genel-Özel İnsan Embriyolojisi*, s.s 100-131.

doğru (yaklaşık 3 ayın sonuna) kan dolaşım sistemi tamamlanmış, plasenta cenini beslemeye başlamıştır. Bu esnada beyin ve beyincik de büyümüştür. Kemikler ise, organları korumak için yavaş yavaş büyür. Daha sonra da kemikleri kaslar takip eder. Sindirim sisteminde önce karaciğer, daha sonra sistemin diğer kalan organları üç ayın sonunu bulmadan her şeyiyle gelişmiş olur.[533]

İlk haftalarda yarım santimi bile bulmayan cenin, dördüncü ayın sonunda genişçe açılmış bir avuç içini dolduracak büyüklüğe erişmiştir. Bu ayın sonuna doğru artık insan halini alan ceninin *mudga* dönemi bitmiş ve gelişimini ve büyümesini devam ettirmektedir. *Alaka* ve *mudğa* dönemleri birbirini kesin çizgilerle izlediği dönemler değildir. Zira döllenen hücreler çoğalmaya başladıktan sonra birbiri ardına değişim geçirirler ve bu değişimler bize karmaşık gelse de kendi aralarında mükemmel bir düzene bağlıdır. Alaka halinden *mudğa* haline geçişte belirsiz şekil alan embriyo belki de vahyin *gayr-ı muhallaka* detayını vermesinin sebebi bu geçiş sürecidir.

4.1.5. İnsanın Embriyolojik Sürecinde Beşinci Aşama: Kemikler

İnsan, anne rahminde birbiriyle bağlantılı aşamalardan geçerek insan şeklini almaktadır. Bu aşamaları birbirinden kesin çizgilerle ayırmak zordur. İnsan tek bir hücreden çoğalarak ve şekil alarak oluşmakta ve bu oluşumunda da her bir hücre zamanı geldiğinde potansiyelini kullanmaktadır. İnsanın yaratılış sürecinin beşinci aşaması olan kemiklerin oluşumu evresi de aynı şekilde *alaka* ve *mudğa* aşamasında potansiyel olarak var olan hücrelerin farklanarak belirgin hale gelmesi aşamasıdır. Çok yakın bir zamana kadar kemiklerle kasların birlikte ortaya çıkarak geliştikleri sanılmıştır. Ancak yapılan son araştırmalar insanların hiç farkında olmadıkları bir gerçeği ortaya koymuştur. Embriyodaki kıkırdak doku önce kemikleşmekte, daha sonra kas hücreleri kemiklerin etrafındaki dokulardan seçilerek biraraya gelerek sarmaktadır. Bu durum 6. haftada kıkırdaklaşmanın devamı olarak ilk kemikleşme köprücük kemiğinde ortaya çıkmakta ve 7. hafta sonunda uzun kemiklerde de kemikleşme başlamaktadır. Kemikler oluşmaya devam ederken kas hücreleri kemiği çevreleyen dokudan seçilerek kas iskeletini meydana getirmektedir. Kas dokusu bu şekilde kemiğin etrafında ön ve arka kas gruplarına ayrışır. Bilimin daha yeni keşfettiği bu gerçeği, Kur’ân yüzyıllar önce insanlara şu şekilde bildirmiştir:

---

533 Bâr, *Kur’ân-ı Kerîm ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı*, s.s 107-112.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍۚ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فٖي قَرَارٍ مَكٖينٍۖ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْماًۗ ثُمَّ اَنْشَاْنَاهُ خَلْقًا اٰخَرَۜ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقٖينَۜ

"Doğrusu Biz insan türünü, bir nevi konsantre bir balçıktan yarattık, epey sonra onu, karar kılacağı (rahimde) yer tutan bir hayat tohumu kıldık, daha sonra, o tohumdan döllenmiş hücreyi yarattık, hemen sonra döllenmiş hücreden cenini yarattık, ve ceninden de kemikleri yarattık, en sonunda kemiklere kas giydirdik, sonuçta onu bağımsız bir varlık olarak inşa ettik. İşte her şeyi en güzel şekilde yaratan Allah'ın şanı böyle yücedir." (Mü'minûn 23/12-14)

وَانْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْماًۜ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُۙ قَالَ اَعْلَمُ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ

"Ve bak (canlılara ait) kemiklere, onları nasıl yerli yerince dizip, ardından üzerlerini etle kapladığımızı düşün! Bütün bunlar kendisine açıklanınca şu itirafta bulundu: "artık bildim ki, Allah her şeye kâdirdir." (Bakara 2/259)

İnsanın anne rahminde geçirdiği evrelerin detaylı sayılabilecek anlatımı Mü'minûn suresinin 14. ayetinde yer almaktadır. Bu ayette *mudğa* halinden sonraki aşamada, *mudğadan* kemiklerin yaratıldığı belirtilir ve müfessirlerin büyük kısmı da عِظَامًا kelimesinin "kemik" anlamında kullanıldığı ve *mudğanın* bizzat kendisinden kemiklerin yaratıldığı, kemikten kastın da vücudun ana azaları olan baş, eller ve ayaklar gibi dış iskeletin şekil alması ve bedenin temel organların oluşması anlamına geldiğini ifade etmişlerdir.[534] Müfessirlerin dile getirdikleri bu yorum genel anlamda doğrudur. Hakikaten de kemikleşme embriyonun erken dönemlerinde başlar. Organların gelişimi, ceninde erken devrede başlar. Önce planı çizilir, sonra uzuvlar yavaş yavaş inşa edilir.

Embriyoloji ilmine göre kemikler, üç germ tabakasının ortasında yer alan mezodermal hücrelerden gelişirler. Mezodermal hücreler, gevşek düzenlenmiş embriyonik bağ dokusu olan mezenşimi meydana getirirler. Kemikler ilk önce yoğunlaşmış mezenşim hücreleri olarak belirirler, bunlardan kemik taslakları oluşur. Çoğu yassı kemik, önceden var olan mezenşimden gelişir. Mezenşimden gelişen bu yapılar önce kıkırdak kemik taslaklarına, sonra da kemiklere dönüşür. Mezenşimden gelişen kıkırdak, embriyoda ilk olarak beşinci haftada belirir. Kıkırdağın gelişeceği

[534] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVI, s. 21; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, V, s. 461; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XVI, s. 420; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, s. 109; Züheylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, XVII, s. 337; Cevherî, *el-Cevâhir*, XI, s. 114; Kâsımî, *Tefsîru'l-Kâsımî*, XII, s. 4391; Ebû Zehra, *Zehratü't-Tefâsîr*, IX, s.s 5051-5055.

alanlarda mezenşim yoğunlaşarak kıkırdaklaşma merkezlerini oluşturur. Mezenşimal hücreler bazı maddeler yardımıyla farklılaşır ve bunun sonucunda elastik lifler hücrelerarası maddede birikirler. Bu birikme nihayetinde; hiyalin, fibröz ve elastik olarak üç tip kıkırdak oluşur. Hiyalin kıkırdak en yaygın olan kıkırdaktır ve eklemler bu kıkırdaktan oluşur. Elastik kıkırdak ise, kulak kepçesi gibi organları oluşturur.[535] Yedinci haftada yani mudğa aşamasında kıkırdak omurlarda kemikleşme görülür. Sekizinci haftada ise omur yaylarında kemikleşme noktaları meydana çıkar ve kaburgalar ilk defa o zaman görülmeye başlar. Sonra da kemiklerin etrafında kaslar oluşur.[536]

Anne rahmindeki ceninin iskeleti kısmen kemikleşse de, büyük çapta kıkırdak olarak kalmaktadır. Tamamen kemikleşmesi halinde, doğum anında güçlük çekilecek, hatta bebek, iskeletinde meydana gelen birçok kırıklarla dünyaya gelecektir.[537] Bu nedenle de ilk dönemlerde insan vücudundaki kemiklerin çoğu kıkırdaksıdır. Mesela kol ve bacak kemikleri ile omurlar böyledir. Kafatasını oluşturan kemiklerin bir kısmı da kıkırdaksıdır. Embriyonun kol ve bacakları erken dönemde büyümeye başlar. Üçüncü haftada iki üstte, iki altta olmak üzere dört kabartı belirir. Bu kabartılar önce kıkırdağı sonra da sinirleri ve kanı oluşturur. Altıncı haftada üst kabartıda iki yerde daralma görülür. Bunlardan biri dirseğin, diğeri de bileğin yerini belirler. Diz ve ayakların yeri ise yedinci haftada seçilmeye başlar. Böylece altıncı haftanın sonlarında üst tarafta önkol, el; yedinci haftanın sonlarında da alt tarafta bacak ve ayağın yerleri belirlenmiş olur. Kol ve bacak kemikleri kıkırdak dokudan oluşur. Sonra üzeri kaslarla kaplanır ve kaslar da birbirine sinirlerle bağlanır. Üçüncü ayda cenin normal şeklini alır.[538] Benzer şekilde vücudun diğer organları olan kafatası kemikleri, kaburgalar, omurgalar, eklemler ve bütün iskelet sistemi önce kıkırdaksı bir doku olarak kendini gösterir sonradan kemikleşir ve son görünümünü kazanır.[539] Tüm bu oluşumlar ayetin de belirttiği gibi embriyonun alaka ve mudğa aşamasındaki hücrelerin farklanmasıyla meydana gelir. En sonunda da tam bir insan görünümüne sahip canlıyı oluştururlar. Hücre, farklılaşma sürecinde adeta görevlerini biliyormuşçasına hareket eder.

---

[535] Moore, *Klinik Yönleriyle İnsan Embriyolojisi*, s. 339.
[536] Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı*, s.s 117-118.
[537] Özyazıcı, *Hücreden İnsana*, s. 54.
[538] Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı*, s.s 119-121.
[539] Şeftalioğlu, *Genel-Özel İnsan Embriyolojisi*, s.s 452-463; Moore, *Klinik Yönleriyle İnsan Embriyolojisi*, s.s 339-356.

4.1.6. İnsanın Embriyolojik Sürecinde Altıncı Aşama: Kas

Bir önceki bölümde söylediğimiz gibi Mü'minûn suresinin 23/14. ayetinde insanın anne rahminde geçirdiği evreler sırasıyla verilmekte ve kemiklerin mudğadan oluştuğu belirtildikten sonrada, aynı ayetin devamında kemiklere et giydirilmesinden bahsedilmektedir. Ayet şöyle buyurmaktadır;

فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًاۗ

"Hemen sonra döllenmiş hücreden cenini yarattık, ve ceninden de kemikleri yarattık, en sonunda kemiklere kas giydirdik."

Ayette, mudğanın kemikler haline sokulması ve kemiklere et giydirilmesi safhaları bir arada zikredilmiştir. Bu nedenle, müfessirlerin bir kısmı bu ayeti açıklarken, mudğanın tamamen kemiğe dönüştürüldüğünü yani mudğanın tamamı kemik haline dönüşerek vücudu ayakta tutan iskeleti meydana getirdiğini, daha sonra da o kemikler üzerinde etin yaratıldığını düşünmüşlerdir.[540] Bir kısmı da *mudğanın* yarısının kemiğe dönüştürüldüğünü kalan yarısının da o kemiklere et olarak giydirildiğini ifade etmişlerdir. Bu görüşe göre, *mudğanın muhallaka* kısmı kemik haline sokulurken, *gayr-ı muhallaka* kısmı da, o kemiklerin üzerini kaplayan et olarak, kasları meydana getmektedir.[541] Biz ise ayetteki bu aşamada bahsedilen لَحْمًا kelimesinin kemiklerin etrafını saran kas ve sonra da kasların yüzeyini örten deri sistemine atıf olduğu kanaatindeyiz. Önceki bölümde bahsettiğimiz gibi vücutta ilk önce kıkırdak dokularının taslağı oluşur ve onlar ileride kemiklere farklanırlar ve kemiklerin belirginleşmesiyle de üzerleri kaslarla örtülür ve sonra da o kaslar deri tabakasıyla kaplanır ki ayetteki sıralama bu durumla benzerlik göstermektedir. Zira ayette kemiklere et giydirilmesinden bahsedilirken كَسَوَ kelimesi kullanılmaktadır. Bu fiil, *bir şeyle örtünmek, giyinmek, kaplamak,* [542] *elbise, libâs*[543] gibi manalara gelmektedir. Ayette kullanılan bu fiil tam da kemiklerin kas ve deri ile örtünmesi ve adeta elbise gibi vücudun kaplanmasını anlatmaktadır. Bu nedenle vahiyde geçen hiçbir kelime rastgele kullanılmamıştır, aksine her bir kavram yerinde bir mana vermek için kullanılmıştır. Bu durum insanın yaratılışını anlatan ayetlerde de açık bir şekilde görülmektedir.

540 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân,* XVI, s. 21; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl,* II, s. 103; Cevherî, *el-Cevâhîr,* XI, s. 114.
541 Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî,* XVIII, s. 14.
542 Sarı, *el-Mevârid,* s.s 1308-1309.
543 Zâvî, *el-Kâmusu'l-Muhît,* IV, s. 273.

Embriyolojide ise bu durum şöyledir;

Nöroektodermden gelişen iris kasları ve düz kastan farklılaşarak gelişen özafagus kasları hariç, kas sistemi kemiklerin geliştiği temel yapı olan mezodermden gelişir. Embriyonik kas hücreleri, embriyonik bağ dokusu olan mezenşim kökenlidir. Kas gelişmesinin ilk göstergesi, mezenşim hücrelerinin çekirdek ve hücre bedenlerinin uzayıp, embriyonik kas hücrelerine farklanmasıyla oluşuma başlar. Kısa zamanda, bu taslak kas hücreleri, birbirleriyle birleşip uzamaya, çok çekirdekli olmaya ve miyotüpler denilen silindir yapıları oluşturmaya başlarlar. Ve embriyonik kas hücreleri ve miyotüplerin birleşmesi sonucu kas büyümesi başlar. Kıkırdaklaşmanın ileride kemikleşmeye farklanmasından sonra iskelet kası, düz kaslar, kalp kası, göz, dil, eklemdeki kaslar gibi birçok kas kemiklerin etrafını çevreler ve onları sarar. Dil, göz, kalp ve diğer kaslar da görevli olan hücreler aracılığıyla oluşturulurlar.[544]

Kas sisteminin gelişmesiyle beraber deride, vücudun dış yapısını örtmeye başlar. Embriyolojide deri sistemine "The Integumentary System" adı verilmiştir. İntegumentary kavram olarak, "örtü" anlamına gelmektedir.[545] Bu ise ayetteki كَسَو fiili ile benzerlik gösteren önemli bir detaydır. Vücudun koruyucu örtüsü olan deri, karmaşık organ sistemi olup, vücudun en büyük organıdır. Bu sistem, deri, ter bezleri, tırnaklar, kıllar, yağ bezleri, meme bezleri ve dişleri de içine alır. Embriyonu örten ekdoderm, başlangıçta tek bir hücre kalınlığındadır. 4-5. haftalarda yüzey ekdodermi çoğalarak, periderm denilen tek katlı yassı epitel yeni bir dış tabaka oluşturur ve 21. haftada tamamen soyulurlar. Çoğalan hücreler altındaki tabaka, basal tabaka olarak adlandırılır ve 11. haftada, basal tabakanın çoğalması, yeni bir ara tabaka meydana getirir ve bu tabaka da hayat boyunca epidermisi devamlı olarak üretecek, ana hücreler tabakasını oluşturur. Epiderm hücreleri zamanla farklanır ve deriyi güneş radyasyonlarından, güneş yanmalarından, deri kanserine karşı koruyacak hücreler üretir. İlk dikkati çeken deri çıkıntıları 11 ve 12. haftalarda gelişen, parmak yüzeylerindeki helezonlardır. Tüm yüzey şekilleri sistemi, fötal hayatın 5. ayı gibi erken bir dönemde kurulur.[546] Bu şekilde bebeğin vücudun dışı

[544] Şeftalioğlu, *Genel-Özel İnsan Embriyolojisi*, s.s 470-490; Moore, *Klinik Yönleriyle İnsan Embriyolojisi*, s.s 358-360.
[545] Şeftalioğlu, *Genel-Özel İnsan Embriyolojisi*, s. 581.
[546] Şeftalioğlu, *Genel-Özel İnsan Embriyolojisi*, s.s 582-590; Moore, *Klinik Yönleriyle İnsan Embriyolojisi*, s.s 440-454.

deri ile kaplanır ve ömür boyu gerekli olan hücreler potansiyeli dahilinde farklanmaya ve işlevlerini yerine getirmeye devam ederler.

4.1.7. İnsanın Embriyolojik Sürecinde Yedinci Aşama: Bambaşka Bir Varlık Olarak İnşa Edilme

İnsanın yaratılış sürecinin son bölümünü teşkil eden "bambaşka bir varlık olarak inşa edilme" aşamasında artık anne rahmindeki insan, hem iç ve dış organlarının teşekkül etmesi hem de akıl ve iradeye sahip kılınmasıyla, tek hücreli canlı halinden bambaşka bir yaratılıştadır. Başlangıçta zayıf ve güçsüz bir halde olan insan, anne rahminde geçirdiği merhalelerle nitelikleri sağlam ve mükemmel bir yaratılışa sahip bir varlık halini almıştır.[547]

Kur'ân'da insanın anne rahmindeki yaratılış sürecinin detaylı bir şekilde yer aldığı Mü'minûn suresinin 14. ayetinin sonunda yer alan ثُمَّ اَنْشَاْنَاهُ خَلْقًا اٰخَرَۜ "onu bambaşka bir varlık olarak inşa ettik" ifadesini, müfessirlerin çoğunluğu, ceninin dört aylık olduktan sonra, ona ruhun üflenmesi manasında tefsir etmişlerdir.[548] Bir kısmı ise ayeti, ilk yaratılışındaki durumundan çok farklı olan başka bir yaratılışla yarattık yani cansızken canlı, konuşmazken konuşur, duymazken duyar ve görmezken görür kıldık anlamında tefsir etmişlerdir. Onlara göre ayetin vermek istediği mesaj, insanın tüm iç ve dış organlarıyla mükemmel bir şekilde yaratılması, akıl ve iradeyle de tam bir insan olarak teşekkül etmesidir.[549] Biz ise ayetin bu kısmının, anne rahmindeki bebeğin hem tasvir ve tesviye edilmesinin tamamlanması hem de ona irade ve aklın verilmesiyle birlikte insan olma potansiyelinin fıtratına yerleştirilmesine atıf olduğu kanaatindeyiz. Ayette kullanılan اَنْشَاْ *enşee* fiili *nefs-i vâhide*nin inşa edilmesi ile ilgili ayette de kullanılmış ve bu fiilin kullanılması rastgele değildir. Anne rahminde gelişen embriyo, tek hücreli canlı halinden çok hücreli canlı haline ve oradan da insan görünümü kazanma sürecine kadar bambaşka yaratılışla inşa edilmektedir. Aynı fiil Mülk suresinin 67/23. ayetinde ise şu şekilde geçmektedir:

قُلْ هُوَ الَّذ۪ٓي اَنْشَاَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَۜ قَل۪يلًا مَا تَشْكُرُونَ

---

547 Rûm 30/54.

548 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVI, s. 22; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, V, s. 461; Züheylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, XVII, s. 337; Cevherî, *el-Cevâhîr*, XI, s. 114; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* XII, s.s 109-110.

549 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XVI, s. 420; Kâsımî, *Tefsîru'l-Kâsımî*, XII, s. 4391; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî,* XVIII, s. 9; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, s. 515; Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, s.s 87-93.

“De ki: O sizi inşa edendir; size işitme duyusu, gözler ve akleden kalpler bahşedendir. Ne kadar da azınız şükrediyor.”

Anne karnındaki gelişme sırasında, milyarlarca hücreden her birinin kendisine ait olan yere yerleşmesi lazımdır. Bunun için ilk önce anne ve babanın üreme hücreleri bulunmaları gereken yere getirilirler ve onların birleşmeleri ile artık yepyeni bir canlı oluşumu başlar. Vahiydeki ifadesiyle, “cansız bir haldeyken insana hayat bahşedilir ve varlık sahnesindeki yerini alır”.[550] Tek hücreli halde olan bu canlı 2, 4, 8 çift bölünmelerle bu inşa sürecini devam ettirir. Bölünerek çoğalmanın gerçekleşebilmesi için, ilk hücrenin kendi kopyasını yapması, bu kopyaların da sırası gelince bölünüp benzer kopyaları üretmeleri, böylelikle zamanla aynı hücreden milyonlarca kopya meydana gelmesi gerekir. Bu şekilde, ortak bir ana hücreden gelen hücreler, bölünme süreci içinde zamanla farklılaşıp ayrı ayrı dokuları ve organ sistemlerini meydana getirirler. Belli bir çoğalma devresinden sonra hem şekli değişmeye hem de bölünme sayısındaki artışla beraber anne rahminin en sağlam yerine asılır ve oraya gömülmeye başlar. Bu vakitten sonra alaka halini alan embriyo hem kendini besleyen hem de şekil değiştirme potansiyeline sahip olan bir canlıdır. Böylece insan, tek bir canlı hücreden oluşmaya başlamasıyla birlikte artık zamanla değişir ve dönüşür. Bu dönüşüm, hem iç organların şekil ve fonksiyonlarında hem de fiziki ve ruhi görünümünü kapsar. Kur’ân’da ise bu dönüşüm şu şekilde anlatılır:

هُوَ الَّذ۪ي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْاَرْحَامِ كَيْفَ يَشَٓاءُۜ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ

“Rahimlerde size dilediği şekli veren O’dur. O’ndan başka ilah yoktur, O her işinde mükemmel olandır, her hükmünde tam isabet edendir.” (Âl-i İmrân 3/6)[551]

وَاللّٰهُ اَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْـٔاًۙ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَۙ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Sizi annelerinizin karınlarından hiçbir şey bilmez bir halde çıkaran, belki şükredersiniz diye sizin için işitme, görme ve duyma-düşünme kabiliyeti takdir eden yine Allah’tır.” (Nahl 16/78)[552]

اَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ اَنْ يُتْرَكَ سُدًىۜ اَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنٰىۙ ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوّٰىۙ فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰىۜ اَلَيْسَ ذٰلِكَ بِقَادِرٍ عَلٰٓى اَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتٰى

550 Bakara 2/28; Yûnus 10/4; Meryem 19/66-67; Hacc 22/66; Şu‘arâ’ 26/184; Rûm 30/11, 19-22, 27, 40; Yâsîn 36/79; Mü’min 40/11, 68; Câsiye 45/26.
551 Benzer âyetler için bkz. A‘râf 7/11; Haşr 59/24; Kasas 28/68-70; Mü’min 40/64; Teğâbün 64/3.
552 Benzer âyetler için bkz. En‘âm 6/46; Mü’minûn 23/78-80; Secde 32/9; Ahkâf 46/26.

“Ne yani insanoğlu başıboş bırakılacağını mı sanıyor? O, biz zamanlar akıtılan bir damlacık sıvı değil miydi? Sonra bir parçacık pıhtı olmuş, bu safhada (Allah) onu yarattığı gibi şekil de vermişti, nihayet ondan erkek ve dişi cinsler var etmişti. Şu halde aynı (Allah) ölüye hayat vermeye kadir değil midir.” (Kıyâmet 75/36-40)

يَٓا اَيُّهَا الْاِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَر۪يمِۙ اَلَّذ۪ي خَلَقَكَ فَسَوّٰيكَ فَعَدَلَكَۙ ف۪يٓ اَيِّ صُورَةٍ مَا شَٓاءَ رَكَّبَكَۜ

“Ey İnsanoğlu! Bu kadar ulu ve cömert olan Rabbine karşı bu gururun ne? O (Allah) ki seni bir amaçla yarattı, sana varoluş amacının gerçekleştirecek bir donanım ve dengeli tabiat verdi; yani hangi surette dilemişse seni öyle terkip etti” (İnfitâr 82/82/ 6-8)

اَلَّذ۪ي خَلَقَ فَسَوّٰىۙ وَالَّذ۪ي قَدَّرَ فَهَدٰىۙ

“O ki, tüm mahlukatı yarattı ve yaratılış amacını gerçekleştirecek bir donanım verdi. O ki, her şeye yaratılıştan bir ölçü ve amaç takdir etti, sonra (o ölçüye uyarak amacına ulaşacak) istikamete yöneltti.” (A‘lâ 87/2-3)

Yukarıda yer alan ayetlerinde belirttiği gibi, Allah insanı iç ve dış görünümü ve ruhi özellikleriyle mükemmel bir şekilde yaratmakta ve şekil vermektedir. İnsan her bir hücresiyle gelişmeye devam eder ve bu gelişme sırasında, milyarlarca hücreden her biri kendi görevini eksiksiz bir şekilde yerine getirir. İki hücrenin birleşmesiyle oluşan canlı hücre *alaka* halinin bitimiyle embriyo, ayetin diliyle *mudğa* halini alır yani et parçası görünümündedir. Başlangıçtaki et parçası yavaş yavaş insan şeklini almaya başlar. Bölünen ve farklılaşan hücrelerin kimi ışığa karşı duyarlı göz hücrelerini, kimi karaciğer hücrelerini, kimi sıcağı ve soğuğu algılayacak sinir hücrelerini veya ses titreşimlerini algılayacak duyu hücrelerini oluştururlar. Tüm bu olaylar sırasında en ufak bir karışıklık ve düzensizlik meydana gelmez.

Bu gelişim sırasında göç eden hücrelerin ve ulaştıkları yerde tutunacakları hücrelerin birbirlerini tanımaları da söz konusudur. Misal olarak, sinir sistemi gelişirken milyonlarca sinir hücresi birbirleriyle bağlantı yapabilmek için eşlerini bulurlar ve eşlerini bulduktan sonra da meydana getirecekleri organın son şeklini ve yapısını oluşturmak için mükemmel bir şekilde hareket ederler. İnsan vücudundaki tüm iç ve dış organlar birbirleriyle eş zamanlı ve uyum içinde büyür ve olgunlaşırlar. Embriyo ilk üç ayın sonuna doğru farklı şekillere girer ve ileride oluşacak organların taslakları belirir. Bu ayda embriyo parmağını emme veya göbek kordonunu tutma gibi istemli hareketler eder. Rahim içinde döner. Uyur, uyanır, sesleri işitir. Alnında

benzersiz yazılar görülür. Kendine has parmak izlerine sahip olur. Alnında görülmemiş çizgiler oluşur. Karaciğer, kalp, beyin, kol ve bacaklar, göz, kulak bütün bunların inşası tamamlanır. Yine bu ayın sonuna doğru iç ve dış üreme organları seçilmeye başlar. Erkek ve dişi ayırt edilmeye başlar. Bu ay insani özelliklerin belirgin halini aldığı aydır. Yüz hemen hemen gelişmesini tamamlamıştır. Kemikler kaslarla kaplanır, kaslar sinirle beslenir. Sinirler beyinden emir alır ve ona göre hareket eder. Kaslarda istemli hareketler devreye girer. Bu ayın sonunda embriyo işitmeye başlar. 4-5. aylarda cenin daha belirgin hareketlerdedir, yüzü daha anlamlı hale gelmiş, iç ve dış organları fonksiyonlarını daha etkin bir şekilde yerine getirmektedir. Daha sonraki aylarda artık yavaş yavaş inşa süreci bitme evresine girer ve son aylara doğru cenin için yeni bir dünya yolculuğu hazırlığı başlar.[553] İşte böylece mükemmel bir tasarıma sahip olan insan vücudü meydana gelirken başlangıçta tek bir hücreden oluşmaya başlayan canlı 9 ay gibi kısa bir süre sonra bambaşka bir hal almıştır. Doğduktan sonra artık hem iç ve dış görüntüsüyle insandır hem de fıtratına yerleştirilen akıl ve iradeyle diğer varlıklardan seçilen özellikli bir canlı olmuştur. Her hücre, Allah'ın fıtratına koyduğu yasayla hareket etmekte ve ona ne emredildiyse o hale gelmektedir.

Sonuç olarak başlangıçta, 250-300 milyon sperm hayvancığı içerisinde, gözle görülemeyecek derecede küçük bir sperm hücresinin, önce tehlikeli ve helak edici ortamlardan, adeta sıyrılarak geçip, annenin yumurtası ile birleşmesi, birçok safhalar atlatarak cenin haline gelmesi, dar ve karanlık bir ortamda ilahi bir kudret tarafından yaratılıp, insan şekline sokulması ve neticede dokuz ay gibi bir süre içerisinde mükemmel bir bebek olarak kollarımız arasına verilmesi karşısında akıllı ve inanan bir insanın hayretini gizlemesi mümkün değildir.[554] İşte böylesine mükemmel bir yaratma olayı karşısında hayret ve hayranlığın ifadesi olarak ayetin sonundaki şu ifade durumu en iyi şekilde özetlemektedir:

فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِق۪ينَۜ

"Her şeyi en güzel şekilde yaratan Allah'ın şanı böyle yücedir."[555]

---

553 Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı*, s.s 150-158.
554 Duman, *Kur'ân-ı Kerîm ve Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı*, s. 46.
555 Mü'minûn 23/14.

SONUÇ

Kur'ân her şeyden önce anlaşılmak için indirilmiştir ve onu anlamanın tek yolu da okumaktır. Kur'ân okumanın şartı ise, insan olmaktır. Kur'ân insanlığa rehberlik etsin diye indirilmiştir. Onun bu rehberliği ancak okunup anlaşıldığında gerçekleşecektir. Hz Peygamberimiz, vahiy nazil olmaya başlamasıyla, onu tüm yönüyle hayatına geçirmeye ve etrafındaki insanlara da numune-i imtisal olmaya çalışmıştır. Ve yine O, vahyin kuşattığı değerlerle bütünleşen, şahsiyetini ayetlerle oluşturan ve adeta yürüyen Kur'ân olarak hayatını ikame eden bir teslimiyet abidesidir. Vahyi tüm insanlığa ulaştırmakla sorumluluk altına girmiş olduğundan, bu yükümlülüğünü biran olsun aksatmamış ve hayatının sonuna kadar bu ağır ve meşakkatli yürüyüşünü yılmadan devam ettirmiştir. Etrafında ona tabi olan tüm sahabeye de vahyi hayatlarına geçirmelerini ve tüm insanlığa ulaştırmalarını vasiyet etmiştir. Ve böylece o, vahyin amacı olan anla, yaşa ve anlat eylemlerini en aktif şekilde tatbik etmiştir. Onun ahirete irtihalinden sonra sahabe de, onun bıraktığı yolda yürümeye ve Kur'ân'ı anlama ve yaşama görevlerini yerine getirmeye çalışmıştır. Böylece vahyin indirilişiyle beraber, onu anlama adına birçok faaliyet yapılmıştır.

Kur'ân indirilmeye başlamasıyla beraber birçok okumaya tabi tutulmuştur. İlk dönemlerde rivayet eksenli okunan vahiy, zamanın değişmesi ve ortamın farklılaşması neticesinde birbirinden farklı okuma ve anlamaya maruz kalmıştır. Zamanın ilerlemesi ve İslam'ın dünyanın birçok yerine ulaşmasıyla beraber, karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri de değişmiştir. Bunun sonucunda da, dirayet tefsiri dediğimiz, müfessirin gözlem ve yorumuna dayalı metot oluşmuştur. Özellikle kainat ve insanın kendisi ile ilgili ayetlerin yorumunda, dönemin bilgisi dahilinde faklı yaklaşımlar oluşmaya başlamıştır. Zira Kur'ân'da yer alan bilgiler önceden de bahsettiğimiz gibi, Allah, insan ve kainat üçlemesi etrafında şekillenmektedir. Bu bilgilerde müşahedeye konu olmayan gaybe ait bilgiler olduğu gibi, evrene ait ve bizzat müşahede edilebilen bilgiler de mevcuttur. Kur'ân'da özellikle kainatın yapısı ve yaratılışı hakkında pek çok ayet mevcuttur. Bu ayetler de, dirayet tefsir geleneğinde bilimsel yönelişi ortaya çıkartan ve geliştiren nedenlerdendir. Çünkü bu ayetler, doğrudan deney ve tecrübe alanına hitap etmektedir. Günümüz bilimsel alanın ilerlemesine paralel olarak, bilgi dağarcığının gelişmesiyle ayetleri anlama ve

yorumlama da değişmiştir. Böylece, kevni ayetlerle ilgilenen her müfessir, bir şekilde çağının bilimsel gelişmelerine kulak vermek durumunda kalmıştır.

Tüm bu gelişmeler olurken, vahyin bilimsel bilgilerle ilişkiledirilmesini kabul etmeyen ve eleştiren birçok müfessir ve yazar mevcuttur. Özellikle 19. yüzyıldaki teknolojik ve bilimsel ilerlemeye paralel olarak, vahyin atıfta bulunduğu varlıklar hakkında, vahiyle bilimsel buluşların verilerini mezc eden anlayışlara karşı pekçok eleştiri yapılmıştır. İlmî tefsire veya vahyin herhangi bilimsel ya da pozitif bilimin verileriyle birlikte ele alınmasına şiddetle karşı gelenler, vahyin dönemin bilgisinin dışında hiçbir hakikat barındırmayacağı temelinden yola çıkmaktadırlar. Onlara göre vahiy, öncelikle Araplara nazil olmuştur ve bundan dolayı onların dilinden ve bilgilerinden bağımsız herhangi atıfta bulunamaz. Vahiyde bulunan öğretiler sadece dönemin lafızlara yüklediği anlam ve bilgi düzeyindedir, onun dışına çıkamaz. Bu nedenle de Kur'ân bir ansiklopedi değildir ve içeriğinde evrene insana ait bulunan atıflar Allah'a olan teslimiyeti artırma ve kuvvetlendirme amacıyladır.

Kur'ân'ın ansiklopedik bir metin olmadığı doğrudur. Fakat onda, kainata ve insanın bizzat kendisiyle alakalı yüzlerce ayetin mevcut olmasının bir sebebi olması gerekir. Bu ayetlere, ilk dönem insanlarının bilgi düzeyi ve algısı dahilinde bakarak onları sınırlandırmak, günümüzde bize ışık tutacak yüzlerce ayeti karanlığa mahkum etmek olduğu kanaatindeyiz. Vahiy bizzat kendisi, âfâkta ve enfüste birçok ayetin olduğundan bahseder ve çoğu ayette, akletmez misiniz? düşünmez misiniz? göğe bakmazlar mı? insan kendi yaratılışına baksın, anlamına gelen emirler, kainata ve insanın kendi yaratılışı hakkında düşünmesi ve araştırma yapmasını teşvik etmektedir. Bu teşviklerden dolayıdır ki, Müslümanlar Batı'nın karanlık yaşadığı çağlarda, dünyanın ilim merkezlerine sahip olan bir medeniyet inşa etmiştir. Yüzyıllarca Müslüman alimler, vahiyden aldıkları itici güçle, kainatı ve içinde barındırdığı nesneleri ve aralarındaki ilişkileri araştırmış ve hiç durmadan faaliyetlerine devam etmişlerdir. Batı, yaşadığı dinsel ve sosyal çalkantıların sonucunda, bilimsel ilerleme önündeki tek engeli din olarak görmüş ve bilim ile dinin uzlaşmasının imkansız olduğunu yayan pekçok argüman ortaya atmıştır. Böylece Batı'da dini ilimler ve pozitif bilimler uzlaşamaz hale getirilmiştir. Batı'nın yaşadığı bu ayrımın yansımaları, Müslümanların ilmi derinliklerinin gerilemeye başlamasıyla, İslam ile bilimsel bilginin de arasında bu şekilde bir ayrım varmış gibi lanse edilmiş ve hem Batı hem de kendi içimizdeki bazı yorumcular vahyin bilimsel

gerçeklere atıfta bulunamayacağını, onun böyle bir amacının olamayacağını iddia etmeye başlamışlardır. Bu yaklaşımı doğru bulmamaktayız.

Kur'ân-ı Kerîm'de evrenin yaratılışı ve oluşu ile ilgili birçok ayet vardır. Bu ayetler konu hakkında fazla detaya girmemekte, yol gösterici nitelik taşımaktadır. Fakat insanın varlık sahnesine çıkışı ve anne rahminde oluşumu ile ilgili ayetler oldukça detay verir niteliktedir. Kur'ân insanın yaratılışını iki süreç dahilinde ele almaktadır. İlk süreç mahiyetinin henüz bilinmediği, toprakla olan ilişkileri bağlamında elementer süreçtir. Bu süreçte insan henüz akıl ve irade yetisiyle donatılmamıştır. Vahye göre bu aşama insanın henüz bir şey olmadığı yani sorumluluk almadığı süreçtir. Çalışmada elementer süreç yedi aşamada açıklanmıştır. Bu aşamaların her biri günümüz modern bilimin yeni keşfettiği ve çalışmaların devam ettiği konuları aydınlatacak niteliktedir. Bu aşama insanın kökenine dair bilgiler vermekte ve onu su ve toprağın karışımından ve sonrasında ateşle buluşmasına ve şekil almasına kadar geçen süredeki oluşumu sembolik bir dille anlatmaktadır. Bu aşamalar günümüz teknolojisi yardımıyla gözlemlenememektedir. Bu nedenle de kesin yargılarda bulunmak doğru değildir. Kur'ân'da insanın kökeninin toprakla olan münasebeti pekçok ayette mevcuttur ve bilimsel çalışmaların verileri de bu yöndedir. Bilimsel çalışmalara göre de insanın kökeninde su ve toprak bir şekilde mevcuttur. Onlara göre insanın hayatını ikame etmesi toprağa bağlıdır ve insan bedeninde bulunan minerallerin çoğu toprakta da mevcuttur. Bu durum insanın kökeninde toprağın önemli işlevi olduğunu göstermektedir. Bilimsel araştırmaların bu yöndeki açıklamaları ile vahyin yüzyıllar öncesinde atıf yaptığı bu hakikatlerin belli noktalarda benzerlik göstermesi dikkate alınmalıdır.

Kur'ân'da insanın yaratılışının ikinci aşaması anne rahminde geçirdiği aşama yani embriyolojik aşamadır. Vahiy bu aşama hakkında detaylı denebilecek bilgiler vermiştir. Çalışmada bu süreç de yedi aşamada anlatılmıştır. Her bir aşama embriyoloji biliminin verileriyle karşılaştırılmış ve görülmüştür ki onun daha yeni tanıdığı ve ispatladığı bilgilerle önemli derecede benzerlik içermektedir. Kur'ân tüm insanlığın yaratılışının bir yasaya tabi kılındığını ifade etmiştir. Ona göre insanlık anne ve babanın üreme hücrelerinin birleşmesiyle oluşmakta ve insanların birbirlerine bu anlamda üstünlükleri bulunmamaktadır. Bu yasaya göre, insanın bedeni hem üreme hücresi taşımakta ve üretmekte hem de bu hücreler işlevlerine uygun hareket etmektedir. Bu hücrelerin menşei hakkında da önemli bilgiler

içermektedir. Yine bu yasaya göre cinsiyet belirleyen hücreler erkeğe aittir ve kadının bu anlamda etkin rolü yoktur. Vahye göre kadın ve erkeğin üreme hücreleri adil rol paylaşımıyla birleşmekte ve anne rahminde belli aşamalar geçirerek insan şeklini almaktadır. Bu aşamaların her biri dikkatlice incelendiğinde embriyoloji ilminin yeni keşfettiği gerçeklere atıf yaptığı rahatlıkla görülebilir. Örnek vermek gerekirse, uzun yıllar boyunca cinsiyet belirleyenin kadın olduğu düşünülürken mikroskobun keşfiyle bu düşüncenin yanlış olduğu anlaşılmıştır. Mikroskop yardımıyla binlerce kez büyütülen hücre incelenebilmiş ve cinsiyet belirleyen hücrenin kadına değil erkeğe ait olduğu ortaya çıkmıştır. Vahiy ise bu gerçeğe yüzyıllar öncesinden atıf yapmıştır. Bunun gibi örnekler çoğaltılabilir. Kur'ân'da insanın yaratılış aşaması embriyoloji ilminin verileriyle daha net anlaşılmaktadır. Vahyin nutfe diye isimlendirdiği aşama, günümüz teknolojik aletleriyle müşahede imkanı bulmuştur. Bunun gibi diğer aşamalar da detaylıca incelenip gözlemlenebilmektedir. Kur'ân'ın insanın oluşu ile ilgili söylediği her bir ayetin güne bakan yönü olduğu kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

KUR'ÂN-I KERÎM

A. AYNÎ, Mehmet; *Nefs Kelimesinin Manaları*, Dâru'l-Funûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası, İstanbul, 1930.

ABDÜLBÂKÎ, M. Fuad; *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire, Dâru'l Hadis, 1996.

AÇIKGENÇ, Alparslan; *İslâmî Bilim ve Felsefe Anlayışı*, İslâmî Araştırmalar, Ankara, 1990.

ADIVAR, Abdülhak Adnan; *Tarih Boyunca İlim ve Din*, İstanbul, Kültür Yayınları, 2012.

AKARSU, Bedia; *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, İnkilap Kitabevi, 1994.

AKSOY, Süleyman; *Kur'ân'ın Embriyolojik Sırları*, İstanbul, Kayahan Yayınları, 2004.

ARMAĞAN, Mustafa; *İslam ve Bilim Tartışmaları*, İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2007.

__________; *Ah Endülüs*, Derin Tarih Dergisi, İstanbul, 2015.

AMIR, A. N., O. Shuriye ve A. F. İsmail; *Muhammed Abduh'un Moderniteye Katkısı*, çev: Osman Şahin, Birey ve Toplum, 2013.

ATEŞ, Süleyman; *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri*, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989.

AYDIN, Hasan; *Postmodern Çağda İslam ve Bilim*, İstanbul, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2008.

AYDIN, Erdoğan; *İslamiyet Gerçeği II*, İstanbul, Tüm Zamanlar Yayınları, 1995.

BAĞDÂDÎ, Ebu'l-Fadl Şihâbu'd-Dîn Muhammed el-Âlûsî; *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve Seb'ı'l-Mesânî*, Beyrut, yy, trs.

BÂR, Muhammed Ali; *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı*, çev: Abdülvehhab Öztürk, Ankara, TDV Yayınları, 1989.

BAYRAKLI, Bayraktar; *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, İstanbul, Bayraklı Yayınları, 2013.

BİKÂÎ, Burhâneddîn Ebu'l-Hasan İbrâhîm Ömer; *Nazmu'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver*, Beyrut, yy, 1971.

BİLGİLİ, Ömer Mahir; "İbn Sinâ", *DİA*, İstanbul, 1999.

BİLMEN, Ömer Nasuhi; *Büyük Tefsîr Tarihi*, İstanbul, Ravza Yayınları, 1974.

BİLGE, Muammer; *Hücre Bilimi*, İstanbul, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1978.

BİNGÖL, Abdulkuddüs; *Gazzâli'de Din-Bilim İlişkisi*, Felsefe Dünyası, yy, 1995.

BİRİNCİ, Züleyha; *Nefs-i Vâhide İfadesinden Hareketle Kadının Yaratılışı Hakkında Bir Değerlendirme*, MÜİFD, İstanbul, 2014.

BUCAİLLE, Maurice; *İnsanın Kökeni Nedir?* çev: Ali Ünal, İstanbul, İnsan Yayınları, 1998.

CERRAHOĞLU, İsmail; *Tefsir Usûlü*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

______; *Tefsîr Tarihi*, Ankara, Fecr Yayınları, 2005.

______; *Fahruddîn er-Râzî ve Tefsîri*, A.Ü.İ.F.D., Ankara, 1977.

CEVHERÎ, Tantavî; *el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut, yy, 2004.

CİLACI, Osman; *Ernest Renan'a Karşı Türk-İslam Reaksiyonları,* SDÜİFD, Isparta, 1995.

CÜNDİOĞLU, Dücane; *Ernest Renan ve Reddiyeler Bağlamında İslam-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı*, İstanbul, Divan, 1996.

ÇAPAN, Ergün; *Şâtıbî'nin İlmî Tefsir Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım*, AÜİFD, Ankara, 2012.

ÇALIŞKAN, İsmail; *Kur'ân Muhtevasında Epistemolojik Taksimi Kur'ân'da Her Bilginin Var Olduğu Söylemine Eleştirel Yaklaşım*, CÜİFD, Sivas, 2003.

ÇELEBİ, Hind; *Farklı Yaklaşımlar ve Örnekler Işığında Kur'ân-ı Kerîm'in Bilimsel Tefsîri*, İzmir, Birleşik Yayınları, 2008.

ÇETİN, Mustafa; *Tefsirde Dirayet Metodu*, İzmir, Kevser Yayınları, 1997.

ÇUBUKÇU, İbrahim Agah; *İslâm Müelliflerine Göre İlimlerin Taksimi ve Bunlar Arasında Gazzâli'nin Yeri*, AÜİFD, Ankara, 1960.

Darwin, Charles; *Türlerin Kökeni*; haz: Adem Bilgiç, Ankara, Yaon Yayınevi, 2015.

DEMİR, Şehmus; *Kur'ân'ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Eleştirel Bir Yaklaşım*, AÜİFD, İstanbul, 2010.

DEMİRCİ, Muhsin; *Konulu Tefsire Giriş*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2006.

DOĞAN, Recai; *Şâtîbî'de Eğitim Unsurları*, Diyanet İlmi Dergisi, 1998.

DUMAN, Ali; *Klasik Modernist İslamcılardan Cemaleddin Afgâni'nin Batı Emperyalizmi Karşısındaki Görüşleri*, Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilmler Araştırma Dergisi, 2013.

DUMAN, M. Zeki; *Kur'ân-ı Kerîm ve Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı ve Tüp Bebek Hadisesi*, İzmir, Nil Yayınları, 1991.

EFİL, Şahin; *Kur'ân-Bilim İlişkisinin Olabilirliği ve Meşruiyeti Sorunu,* Ekev Akademi Dergi, İstanbul, 2004.

EBU'S-SU'ÛD, Muhammed b. Muhammed b. el-Amâdî; *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm,* Kahire, yy, trs.

EBÛ ZEHRÂ, Muhammed; *Zehratu't-Tefâsîr*, Kâhire, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, trs.

ESED, Muhammed; *Kur'ân Mesajı Meal Tefsir*, çev: Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1999.

FAZLIOĞLU, İhsan; "*Cebir"*, DİA, İstanbul, 1957.

FERRÂ, Ebû Zekeriyyâ b. Ziyâd; *Meâni'l-Kur'ân,* Beyrut, yy, 1995.

G. BARBOUR, Ian; *Bilim ve Din Çatışma-Ayrışma-Uzlaşma,* çev: Nebi Mehdi ve Mübariz Camal, İstanbul, İnsan Yayınları, 2014.

GAZZÂLİ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed; *İhyâu ‘Ulûmu’d-Dîn*, çev: Ali Arslan, İstanbul, Akit, trs.

______; *el-Mustasfâ min Ulûmi’l-Usûl*, Mısır, yy, 1986.

______; *el-Münkizu mine’d-Delâl ve Tasavvufî İncelemeler*, çev: Salih Uçan, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2012.

GEZER, Süleyman; *Kur’ân’ın Bilimsel Yorumu Bir Zihniyet Tahlili*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2009.

GUITTON, Jean, Grichka Bogdanov ve Igor Bogdanov; *Tanrı ve Bilim*, çev: Yaşar Avunç, İstanbul, Simavi Yayınları, 1993.

HAMİDULLAH, Muhammed; *İslam Peygamberi*, çev: Said Mutlu, İstanbul, İrfan Yayınları, 1966.

HERERÎ, Muhammed Emîn İbn Abdillâh el-Uremiyyi’l-Aleviyyi; *Tefsîr-u Hadâiku’r-Rûh ve’r-Reyhân fî Revâbî Ulûmi’l-Kur’ân*, Beyrut, yy, trs.

HOODBHOY, Pervez; *İslam-Bilim Bağnazlığa Karşı Akılcılığın Savaşımı*, çev: Eser Birey, İstanbul, Cep Kitapları Yayınları, 1993.

HÛLÎ, Emin; *Kur’ân Tefsirinde Yeni Bir Metod*, çev: Mevlüt Güngör, İstanbul, Bayrak Matbaası, 1995.

HÜSEYİN HÂN, Sâdık; *Fethu’l-Beyân fî Mesâdiri’l-Kur’ân*, Kahire, yy, trs.

İBN ÂŞÛR, Muhammed et-Tâhir; *et-Tahrîr ve Tenvîr*, Beyrut, yy, trs.

İBN KESÎR, Ebu’l-Fidâ İsmail b. Kesîr; *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, İstanbul, yy, 1985.

İBN MANZÛR; *Lisânu’l-‘Arab*, Kahire, Dâru’l-Hadîs, 2003.

İBNU’L-HASAN EN-NÎSÂBÛRÎ, Nizâmu’d-Dîn el-Huseyn Muhammed; *Gârâibu’l Kur’ân ve Reğâibu’l-Furkân*, Mısır, yy, 1965.

İSLAMOĞLU, Mustafa; *Kur’ân’ı Anlama Yöntemi Tefsir Usûlü*, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2014.

______; *Kur’ân ve Tabiat Ayetleri Işığında Yaratılış ve Evrim*, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2015.

KÂDI EL-BEYDÂVÎ, Abdullah Ebû Ömer b. Muhammed; *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Tefsîr*, İstanbul, Dersaadet Yayınları, trs.

KÂSIMÎ, Muhammed Cemâlu’d-Dîn; *Tefsîrul’l-Kâsımî-Mehâsinu’t-Te’vîl*, Kahire, Dâru’l-Hıyâu’l Kutubu’l-Arabiyye, trs.

KAYA, Mahmut; “Ya’kub b. İshâk Kindî”, *DİA*, İstanbul, 2002.

KAYALI, Halit, Güngör Şatıroğlu ve Mustafa Taşyürekli; *İnsan Emriyolojisi*, İstanbul, Alfa Yayınları, 1992.

KARLIDAĞ, H. Bekir; “İbn Rüşd”, *DİA*, İstanbul, 1999.

KERSE, İlhan; *İnsan Embriyolojisine Giriş*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1974.

KIRCA, Celal; *Kur'ân ve Fen Bilimleri*, İstanbul, Marifet Yayınları, 1997.

______; *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern İlimler*, İstanbul, Marifet Yayınları, 1981.

______; *Kur'ân ve Modern Bilim (İlişkisi, Sahası ve Sorunları)*, EÜİFD, 2012.

______; *Kur'ân ve Bilim*, Marifet Yayınları, 1996.

______; *Kur'ân ve Tabî İlimler*, Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları I, İstanbul, 2000.

______; *Kur'ân'a Yönelişler*, İstanbul, Marifet Yayınları, 1993.

______; *Kur'ân ve Bilim*, İstanbul, Marifet Yayınları, 1986.

Kitâb-ı Mukaddes Eski Yeni ve Ahid, İstanbul, Servetifunûn Matbaası, 1976.

KOCABAŞ, Şakir; *Kur'ân'da Yaratılış Uzayların ve Maddenin Yaratılışı*, İstanbul, Pınar Yayınları, 2004.

KURTUBÎ, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed; *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Kahire, yy, 1967.

KUTLUER, İlhan; *Modern Bilimin Arka Planları*, İstanbul, İnsan Yayınları, 1985.

L. MOORE, Keith ve T.V.N. Persaud; *Klinik Yönleriyle İnsan Embriyolojisi*, çev: Hakkı Dalçık, Mehmet Yıldırım; İstanbul, Nobel Tıp Kitapevi, 2008.

LEAKEY, Rıchard; *İnsanın Kökeni*, çev: Sine Gül, İstanbul, Varlık Yayınları, 2006.

LEWİN, Roger; *Modern İnsanın Kökeni*, çev: Nazım Özüaydın, Ankara, Tübitak Yayınları, 2000.

MASOOD, Ehsan; *İslam ve Bilim*, çev: Şafak Timur, İstanbul, Picus Yayınları, 2009.

MERÂĞÎ, Ahmed Mustafa; *Tefsîru'l-Merâğî*, Mısır, yy, 1965.

MERTOĞLU, M. Suat; *Kur'ân'ı Modern Bilimler Işığında Okumak: Tantâvî Cevherî Örneği*, TDV, 2011.

______; "Tantavî Cevherî", *DİA*, İstanbul, 2010.

MEVDÛDÎ, Ebu'l-A'lâ; *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev: Muhammed Han Kiyanş ve diğerleri, İstanbul, İnsan Yayınları, 1996.

MORRİSON, A. Cressy; *İnsanın Yaratılışı ve Yüceliși*, çev: Aykut Edibali, İstanbul, Otağ Yayınları, 1981.

NESEFÎ, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed; *Medârıku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Beyrut, Dâru'l İhyâi'l Kutubi'l Arabiyye, trs.

NEVFEL, Abdürezzak; *İslam ve Modern İlim*, çev: Hamit Eker, İstanbul, Sönmez Neşriyat, 1983.

OKUYAN, Mehmet; *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'ân Sözlüğü*, İstanbul, Düşün Yayınları, 2015.

________; *Kısa Surelerin Tefsiri*, 2010, Düşün Yayıncılık.

________; *Kur'ân'ın Tabiat İlimlerine Bakışı*, Kur'ân Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi, 1999.

ÖZEMRE, A. Yüksel; *Kur'ân-Kerîm ve Tabiat İlimleri Tenkidi Bir Yaklaşım*, İstanbul, Furkan Yayınları, 1999.

ÖZTÜRK, Mustafa; *Kur'ân'ı Kendi Tarihinde Okumak Tefsirde Anakronizme Red Yazıları*, Ankara, Ankara Okulu, 2014.

______; *Kur'ân Tefsir ve Usul Üzerine Problemler, Tespitler, Teklifler*, Ankara, Ankara Okulu, 2014.

_____; *Kur'ân ve Yaratılış*, İstanbul, Kur'ân Araştırma Merkezi Yayınları, 2015.

ÖZYAZICI, Alparslan; *Hücreden İnsana*, İstanbul, Yeni Asya Yayınları, 1979.

RÂZÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahreddîn; *Tefsîr-i Kebîr: Mefâtîhu'l-Ğayb*, çev: Suat Yıldırım ve diğerleri, Ankara, Akçağ Yayınları, 1988-1995.

RÂĞIB el-İSFEHÂNÎ, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed; *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, çev: Yusuf Türker, İstanbul, Pınar Yayınları, 2012.

RIZÂ, Muhammed Reşid; *Tefsîru'l-Menâr*, Beyrut, Dâru'l Marifet, trs.

RUSSELL, Bertrand; *Bilim ve Din*, çev: Hilmi Yavuz, İstanbul, Cem Yayınevi, 1999.

SARI, Mevlut; *el-Mevârid*, İstanbul, Bahar Yayınları, 1982.

SARIÇAM, İbrahim ve Seyfettin Erşahin; *İslam Medeniyet Tarihi*, Ankara, TDV, 2008.

SEYYİD KUTUB, Muhammed; *fî Zilâli'l-Kur'ân*, çev: Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa, İstanbul, Birleşik Yayıncılık, trs.

SOFUOĞLU, Mehmet; *Tefsire Giriş*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981.

SÂBÛNÎ, Muhammed Alî; *Safvetü't-Tefâsîr*, çev: Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, İstanbul, Ensar Neşriyat, 1995.

ŞÂTIBÎ, Ebû İshak İbrahim b. Musa; *el-Muvâfakât fî Usûli'ş-Şerîa*, çev: Mehmet Erdoğan, İslâmî İlimler Metodolojisi, İstanbul, İz Yayıncılık, 1999.

ŞEFTALİOĞLU, Aysel; *Genel-Özel İnsan Embriyolojisi*, Ankara, Tıp ve Teknik Yayınları, 1998.

TABÂTABÂÎ, Muhammed Hasan; *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut, yy, 1997.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr; *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Beyrut, yy, 2003.

TABBARA, Afif A; *İlmin Işığında İslamiyet*, çev: Mehmet Öz, İstanbul, Kalem Yayınları, 1997.

TASLAMAN, Caner; *Kur'ân ve Bilimsel Zihnin İnşası*, İstanbul, İstanbul Yayınevi, 2015.

______; *Evren'den Allah'a Modern Bilimin ve Felsefenin Verileriyle Tasarım Delilinin Savunulması*, İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2014.

______; *Evrim Teorisi Felsefe ve Tanrı*, İstanbul, İstanbul Yayınevi, 2014.

______; *Evrenin Fiziki Yasaları, Sabitleri ve Süreçlerindeki Hassas Ayarlarlar Bize Ne Söylüyor?* Kelam Araştırmaları, yy, 2013.

______; *Big Bang ve Tanrı*, İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2014.

TAYLAN, Necip; *İlim ve Din İlişkileri Sahaları-Sınırları*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1979.

TERZİOĞLU, Aslan; “Tıp”, *DİA*, İstanbul, 1999.

TEKELİOĞLU, Meral; *İnsanın Üremesi ve Gelişmesi*, Ankara, yy, 1995.

TOPDEMİR, Hüseyin Gazi; “İbnu’l-Heysem”, *DİA*, İstanbul, 2000.

TURGAY, Nurettin; *İlmî Tefsir*, Diyanet İlim Dergisi, İstanbul, 2002.

TÜMER, Güney; “Ebu’r-Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî”, *DİA*, İstanbul, 1992.

YALÇIN, Mikdat; *İlim ve Din Arasında Çelişki Yoktur: İzafiyet Teorisi ve Kur’ân İlkeleri: İslâm ve Çağdaş Bilim*, Ankara, Aydın Matbaası,1979.

YARAN, Cafer Sadık; *Din ve Bilim*, Samsun, Sidre Yayınları, 1997.

YAVUZ, Ömer Yavuz; *Gazzâli ve İlmî Tefsîr Anlayışı*, SDÜİF, Uluslararası Gazzali Sempozyumu, Isparta, 2014.

YAZIR, Elmalılı Hamdi; *Hak Dini Kur’ân Dili*, çev: İsmail Karaçam vd, İstanbul, trs, yy.

YUSUF, Süleyman; *DNA Harikası*, İstanbul, Güney Yayınları, 2003.

ZÂVÎ, Tâhir Ahmed; *Tertîbu’l-Kâmûsi’l-Muhît ‘ala’t-Tarîki’l-Mesâbih el-Münîr ve Esâsü’l-Belâğa*, yy, trs.

ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin; *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*, Kahire, 1961.

ZEMAHŞERÎ, Ebu’l-Kâsım Mahmud b. Ömer; *el-Keşşâf ‘an Hakâiki Ğavâmidi’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvi’l fî Vucûhi’t-Te’vîl*, Beyrut, Dâru’l-Meârif, trs.

ZÜHEYLİ, Vehbe; *et-Tefsîru’l-Münîr fi’l-Akîde ve’ş-Şeri‘a ve’l-Minhâc*, Dımeşk, yy, 2009.

ÖZGEÇMİŞ

Sümeyye AÇMAK 23.03.1990 tarihinde Samsun'da doğdu. 2008 yılında Samsun Anadolu İmam Hatip Lisesini tamamladı. 2009 yılında Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesine başladı. 2010 yılında Suriye'de bulunan el-Fethu'l İslâm Üniversitesin'de Arapça dil eğitimi aldı. 2012 yılında Hâfızlığa başladı ve 2013 yılında hâfızlığını tamamladı ve aynı yıl ilahiyat fakültesinden dereceyle mezun oldu. Hâfızlık yaptığı kurumda hem hâfızlığını sağlamlaştırdı hem ezber dinledi hem de yöneticilik yaptı.

2014 yılında hafızlık belgesini aldı ve aynı yıl Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Tefsir AnaBilim Dalında yüksek lisansa başladı. 2014 yılında başladığı Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Adalet bölümünü (önlisans) 2016 yılında mezun oldu. 2015 yılında yüksek lisans ders dönemini tamamladı ve 2015-2016 yılında tez dönemine başladı ve 2018 yılında yüksek lisansını tamamladı. 2016 yılında Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümüne (lisans) başladı ve devam etmekte.

İletişim Bilgileri

E mail: smyacmak@hotmail.com

